TOPLUMSAL

Tarih

177
EYLÜL
2008

EĞİTİM BÜLTENİ İLE BİRLİKTE

Kıbrıs'ta Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve AKEL (I)

Niyazi Kızılyürek

Berlin'de Türkiyeli Yahudiler

1920 ve 30'larda Berlin'de Sefaradlar ve Soykırım Sırasındaki Kaderleri

Corinna Guttstadt'ın yazısı 24. sayfada.

Ulusal Kimlik İnşasında Soyadı Kanunu Devrek Örneği

Tarık Dakal

Karamanlıca Kitapların Çığlıklarıyla Fısıltıları

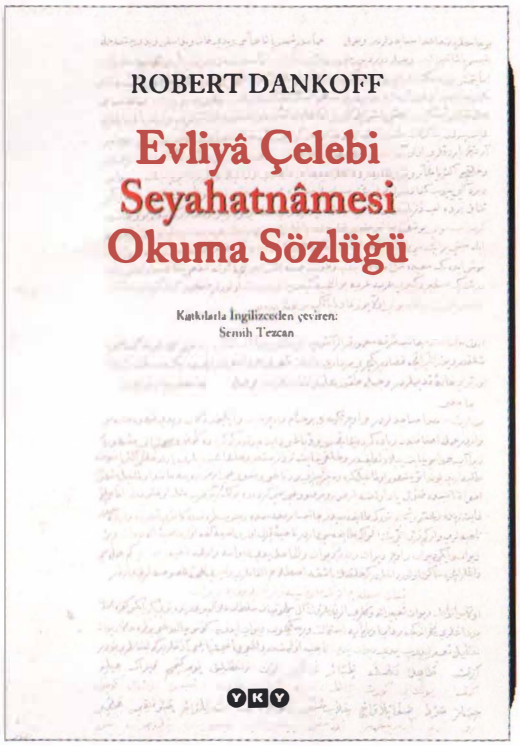
Evangelia Balta

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1
9 771300 702598 86

Seyahatnâme'nin gizemli dilini çözmek için...

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü

Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Afrika'ya; Anadolu'dan Balkanlar'a, Kafkasya'dan İran'a; büyük Avrupa şehirlerinden Nil boyu kabilelerine; han odalarından saraylara, ıssız kalelerden kalabalık çarşılara... Osmanlı coğrafyasını elli yıl boyunca adım adım dolaşan ve tanıklıklarıyla 10 ciltlik bir dünya klasiği yaratan Evliyâ Çelebi'yi daha iyi anlamak için bir başucu kitabı...

Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü
Robert Dankoff

Evliyâ Çelebi'yi daha iyi anlamak, kullandığı yer yer gizemli, anlaşılmaz dili çözmek için usta işi bir kılavuz, bir başucu kitabı: **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü**... **Seyahatnâme**'de kullanılmış olan, fakat Osmanlı Türkçesi metinlerinde yaygın olarak rastlanmayan ve standart sözlüklerde bulunamayan bütün kelime, deyim ve kullanım biçimlerini kapsamayı amaçlayan bu okuma sözlüğü, "Anlatmak istediğini en uygun sözcük ve deyimlerle yazıya geçirme yeteneğine sahip bir söz ustası" olan Evliyâ Çelebi'yi daha iyi anlamak için...

Katkılarla İngilizceden çeviren: Semih Tezcan
292 sayfa, 16 YTL

YKY Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 252 47 00 / 502 • İZMİR: 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bekay Emlak İnş.ve Tic. A.Ş.

Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

KONE Asansörleri

MUDO

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

177. SAYIMIZLA MERHABA

Eylül 2008 için bir dosya hazırlamadık ama bu sayıda biraz da tesadüfen, aynı döneme biri Almanya'dan, biri Türkiye'den bakan iki uzun yazı bir araya geldi. Almanca yazan Corinna Guttstadt, Berlin'deki Türkiyeli Sefarad cematinin iki savaş arasındaki durumunu ve Naziler tarafından yok edilmelerini ele alıyor.

"Darülfünun'dan Üniversiteye" dizisinin son bölümünü yazan Ali Baltacıoğlu'nun yazısında ise, başka şeylerin yanı sıra Alman Yahudisi bilim adamlarının Türkiye'de üniversitelere yerleştirilmesinde onlara yer açmak için işlerinden çıkarılan Türkiyeli akademisyenlerin mağduriyetine vurgu yapılıyor. İki yazı da sonuç olarak Avrupa'da faşizmin egemen olmasından kaynaklan sorunları ele alıyor.

Baltacıoğlu, Nazizmin ölümcül baskısı altındaki Alman Yahudisi bilim adamlarının Türkiye'ye getirilerek, yeni kurulan üniversitenin onlardan yararlandırılması şeklinde özetlenebilecek politikaya düzülen övgüleri sineye çekmek zorunda kalan ve 1933 tasfiyesinde sesi pek duyulmayan, mağduriyeti hissedilmeyen bir kesimin duyarlılığını iletiyor. Sözünü ettiğim Alman bilim adamlarının Türkiye'de istihdam edilmesi politikasına yapılan övgülerde -"Atatürk bu durumdan istifade etmesini çok iyi bildi"- hissedilen insani yaklaşım eksikliği, insana "kasap et derdinde koyun can derdinde" sözünü hatırlatıyor. Hele Guttstadt'ın 168. sayımızda ve bu sayımızdaki yazısında gösterdiği gibi, 1933'e çok uzak olmayan bir zamanda, II. Dünya Savaşı sırasında TC hükümetinin Naziler Yahudi avındayken kendi Yahudilerini vatandaşlıktan çıkardığını öğrenmek, bu dönemdeki insani yaklaşım eksikliğinin altını iyice çiziyor.

1933'te tasfiye edilenlerin kaderleriyle pek ilgilenmeyen, onları mağdur eden bir zihniyetle hesaplaşmak yerine, Almanya'dan gelenleri hedef almak, insanlık için ilerletici bir durum değil. İlerletici değil çünkü bir şekilde Nazi işgali altında olmayan bir ülkeye ulaşıp kendisinin ve yakınlarının canını kurtarmak durumunda olan bu insanlara "Niye geldin?" demek kadar saçma bir şey olamaz; zaten Guttstadt kalanların başına gelenleri yazıyor.

Bu sayıda Tarık Dakal'ın "Ulusal Kimlik İnşasında Soyadı Kanunu, Devrek Örneği" başlıklı yazısını yayınlıyoruz. Dakal'ın makalesindeki yorucu nüfus kayıtları taraması ve sözlü çalışmaları, yazarın çıkardığı sonuçları en iyi şekilde destekliyor.

Ekimde görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 6/7 EYLÜL 1955
NEDEN HÂLÂ GÜNDEMDE?
Herkül Millas

10 BOĞAZİÇİ'NİN İHTİYAR DELİKANLISI
310 YAŞINDAKİ AMUCA HÜSEYİN PAŞA YALISI
Burak Çetintaş

12 YENİKAPI-MARMARARAY KAZILARI
BİR DURUM SAPTAMASI
Mehmet Özdoğan

13 ORHAN KIZILDEMİR VEFAT ETTİ
Murat Koraltürk

14 LYDIA'NIN EN BÜYÜK KENTİ
SARDEIS ANTİK KENTİNİN KAZI HİKÂYESİ
Nicholas Cahill

15 "SEDAD HAKKI ELDEM I: GENÇLİK YILLARI" SERGİSİ ÜZERİNE
SEDAD HAKKI DOĞULUR MU, OLUNUR MU?
Erhan Berat Fındıklı

16 ALEKSANDR SOLJENİTSİN'İN ÖLÜMÜ ÜZERİNE
SOLJENİTSİN VE HİLMİ Z. ÜLKEN
Sabri Gürses

20 GERVAIS-COURTELLEMONT'NUN ARABİSTAN SEYAHATİ
Hazırlayan: Edhem Eldem

22 İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA
1908 KARİKATÜRLERİ
Hazırlayan:
Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan
Cengiz Yolcu

24 1920 VE 30'LARDA BERLİN'DE SEFARADLAR
TÜRKİYELİ YAHUDİLER VE SOYKIRIM SIRASINDAKİ KADERLERİ
Corinna Guttstadt

34 DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE (III)
1933 ÜNİVERSİTE REFORMUNUN SONRASI
Ali Y. Baltacıoğlu

44 KIBRIS'TA CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ VE AKEL (I)
Niyazi Kızılyürek

50 MÖ 9000-609
ANADOLU'DA KENTLERİN DOĞUŞUNDA ARTI ÜRÜNÜN ROLÜ
Alev Erarslan

58 KARAMANLICA KİTAPLARIN ÇIĞLIKLARIYLA FISILTILARI
Evangelia Balta

62 ULUSAL KİMLİK İNŞASINDA SOYADI KANUNU
DEVREK ÖRNEĞİ
Tarık Dakal

68 BİR DÖNEMİN ÜNLÜ DOLANDIRICISI
EYÜPLÜ HALİT
Rıfat N. Bali

72 YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
EYLÜL 1908
Aykut Kansu

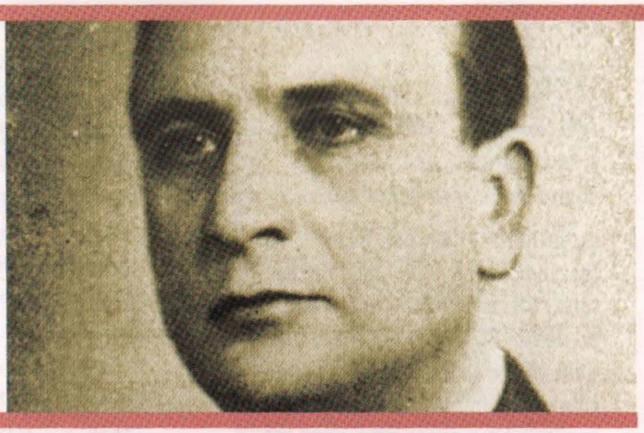
78 1908 JÖN TÜRK İHTİLALİ'NDE
FİRZOVİK TOPLANTISININ ÖNEMİ
Necmettin Alkan

85 RESİMLİ ROMAN
HOŞ GELDİN RAMAZAN
Hazırlayan: Gökhan Akçura

Toplumsal Tarih'in 177. sayısı ACAR Matbaası'nın katkılarıyla basılmıştır.

34 **1933 ÜNİVERSİTE REFORMUNUN SONRASI**

Ali Y. Baltacıoğlu, "Darülfünun'dan Üniversiteye" dizisinin son bölümünde reform ertesinde üniversitenin ve atılanların durumunu ele alıyor.

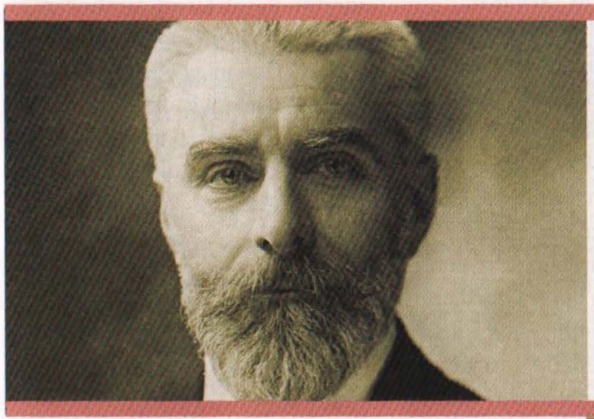

50 **ANADOLU KENTLERİNİN DOĞUŞUNDA ARTI ÜRÜN**

Alev Erarslan, neolitik çağın en erken evresinden itibaren "artık ürün"ün oluşmaya başlamasıyla değişen mülkiyet biçimlerini ve ilişkilerini ele alıyor.

68 **EYÜPLÜ HALİT**

Rıfat N. Bali, dönem basınına dayanarak bir zamanların ünlü dolandırıcısı Halit'i ve yaptığı akla hayale gelmez işleri anlatıyor.

72 **EYLÜL 1908**

Aykut Kansu, 1908'in eylül ayında Türkiye'deki değişimi anlamaya çalışan İngiliz ve Avusturya gazetelerinde çıkan haberleri sunuyor ve yorumluyor.

78 **FİRZOVİK TOPLANTISININ ÖNEMİ**

Necmettin Alkan, 1908 Jön Türk İhtilali'nde kritik bir önemi olan Firzovik toplantısını ve Jön Türklerin politikasını ele alıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 177 Eylül 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 513 52 35

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Ece Zerman

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
ACAR Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş. (Merkez)
BEYSAN Sanayi Sitesi
Birlik Cad.
No:26 ACAR Binası
Haramidere
Avcılar İstanbul
(0 212) 422 18 34

BASKI TARİHİ
28.08.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 16)
(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL.

Kıztaşı La Turki'den

1 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Çırçır harik-i hâili İmparator Marsiyan'ın hatırası olan "Kıztaşı" nam sütunun etrafını açık bırakmış bu kadim Bizans yadigârı bu defa dahi alevlerin şiddet-i savletinden rahnedâr olmuştur. Sütunun başı yarılmış olup adeta bir mucize gibi duruyor ve istinat ettiği kurşun safha dahi iki taraftan şayan-ı teessüf bir derecede sarkıyor.
Bu sütunu dikkatlice bir tamir ile muhafaza etmesini Müze Müdür-i dirayet-semîri Hamdi Beyefendi'den rica ederiz. Sütun başının bir çok parçaları sütunun dibinde yerde olup bunların ebniye veya duvar inşaatı esnasında istimâli suretiyle zıyâa uğratılmaması için emin bir mahalde muhafazası lazımedendir.
Bundan maada sütun-ı mezkûru daha ziyade meydana çıkarmak için etrafında bulunan ebniye-i muhterika [yanmış evlerin] arsalarının istimlâki de icap eder. Fatih'e kadar temdidi mukarrer tramvay hattı için istimlâke mecbur olduğu mahaller bu gün bir harâbe-zâr olup bu suretle Tramvay Kumpanyası'nca emr-i istimlâk kolaylaşmış demek olacağından mezkûr kumpanyanın mevzû-i bahs edilen arsaları istimlâk suretiyle sütunu ziyarete gelecek seyyahin ve erbab-ı merak nakliyesinden bir çok istifade edeceği der-kârdır.

Ziyafet

2 EYLÜL 1908

SABAH

Cülûs-ı hazret-i padişahi münasebetiyle Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti tarafından dün akşam Beyoğlu'nda Tokatlıyan Gazinosu'nda müntesibîn-i matbuata gayet mükemmel ve mükellef bir ziyafet keşide edilmiş ve vuku bulan davet üzerine gazetemiz erkân-ı tahrîriyyesinden Nuri Bey hazır bulunmuştur.

4 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

İngiltere Kralı haşmetlü Edward hazretleri Dersaadet'te zuhûr eden harik-i hânmân-sûzu kemâl-i teessüf ve teessürle istihbar ederek iâneten beş yüz İngiliz lirası ihdâ eyledikleri ve işbu harikten musâb olanlara nam-ı haşmetânelerine beyan-ı ta'ziyete Dersaadet İngiltere Sefiri asaletlü Sir Gerald Lowther hazretlerini memur buyurdukları istihbar kılınmıştır.

Sabahattin Bey'in Patrikhaneyi Ziyareti

9 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Sabahattin Bey refakatinde bahriye zabitanından Kemâl ve Fazlı beylerle diğer bir zabit ve Skaliyeri Efendi bulunduğu halde dün saat yedide Rum Patrikhanesine azimet etmiştir. Sabahattin Bey Patrik Efendi tarafından istikbâl edilerek Patrikhanenin büyük salonuna gidilmiştir. Orada İznik, Erdek, Sakız, Dimetoka metropolitleri ve meclis-i muhtelit azasından Amonyadi Bey bulunuyorlardı. Sabahattin Bey ile arkadaşları Patrik Efendi'nin elini öpmüş ve müşârünileyh Patrik Efendi ber-vech-i zir nutku irâd etmiştir:
"Zat-ı hazret-i padişahiye sıhriyetiniz olduğundan dolayı buraya teşrifleri mucib-i memnuniyettir. Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin İstanbul'u fetih buyurduğu tarihten beri ilk defa olarak Hânedân-ı Âl-i Osman'dan birinin Patrikhaneye geldiğini görüyoruz. Hazret-i Fatih Rumlardan İstanbul'u almış ve Patrikhaneye müteallik hukuki bazı imtiyâzât ile takviye ve tahkim eylemiştir. Sizin de bu hukuku tanıyıp ve bu fikirle hareket edeceğinize şüphemiz yoktur. Gerek ben ve gerek Sen Sinod Meclisi peder-i muhtereminizin ruhunu takdis ediyoruz. Yeni dahil olduğumuz tarik-i terakkide ilerlememizi kemâl-i hulûs ile niyaz etmekteyiz."
Bu nutka cevaben Sabahattin Bey şu cevabı vermiştir :
Zât-ı âlilerini yalnız Rum Ortodoks meshebinin Patriği sıfatıyla tanımıyorum. Ancak âsâr-ı medeniyeyi bütün cihana tanıtmış, şu içinde bulunduğumuz devr-i hürriyette dahi bize pek büyük hizmetler ifâ edecek mühim bir unsurun reis-i ruhanisi olarak tanıyorum. Hazret-i Fatih bu millet-i müterakkiyede görmüş olduğu mezâyâyı [üstünlükleri] takdir ederek böyle bir takım bazı imtiyâzât ihsan etmiş. Kendisine halef olan padişahan-i azâmımız dahi o imtiyâzâtın idâmesine çalışmıştır. Bu ziyaretim hususi olmakla beraber temin ederim ki sizin bu imtiyâzâtınızın idâmesine sarf-ı himmet olunacaktır. Bu hususta bütün Osmanlıların hissiyatına tercüman oluyorum zannındayım.Duanızdan dolayı teşekkür ederim."
Patrik Efendi burada söze başlayarak: "Her ne kadar ziyaretiniz hususi ise de sözleriniz bizim için pek kıymetlidir. Rumlar kendi hukuklarına riayet edildikçe kemâl-i memnuniyetle teşebbüs ettiğiniz şu hizmete yardım edeceklerine emin olunuz." demiştir
Sabahattin Bey ve rüfekası avdet ederken Patrik Efendi tarafından teşyi olunmuş ve kapıdan çıkarken: "Vatan-i Osmani ve Rum Milleti yaşasın" demesiyle orada hazır bulunan ahali tarafından : "Yaşasın Sabahattin Bey!" sözleri ayyuka çıkarılmıştır.

Harbiye Nezareti'nde Konser ve Tiyatro

11 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Hasılatı Çırçır âfetzede-gânına mahsus olmak üzere bu akşam Harbiye Nezareti meydanında gayet mükemmel bir konser verilecek ve müteakiben Kemal Bey'in Vatan Piyesi'yle meşâhîr-i muharririn-i Osmaniyeden Hüseyin Rahmi Beyefendi biraderimizin Mürebbiye nam oyunu mevki-i temâşâya konacaktır. Konserde bulunacak zevat için gece Anadolu, Rumeli demiryolu idareleri tarafından birer katar ve Şirket-i Hayriye Kadıköyü, Haliç Dersaadet vapurları idaresinden birer vapur tahsis kılınmıştır.

Dersaadet'teki İran Kadınları

12 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Freie Presse'den
Dersaadet'te mukim İran

kadınlarından müteşekkil bir heyet bilcümle Avrupa hükümdarlarının zevcelerine bir telgrafname keşide ederek elan bir çok kişiyi katl ve itlâf ettirmekte berdevam olan Şah'ın bu hareket-i cinâyetkârânesine nihayet verilmesini istirham etmişlerdir.

Kayık Yarışları

13 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Dün Moda'da icra edilen kayık yarışları gayet parlak olmuştur. Yarışta şehzadegândan devletlü necabetlü Burhanettin, İbrahim Tevfik efendiler hazerâtı ve İngiltere Sefiri hazretleri ve İran Sefiri ve zevat-ı saire hazır bulunmuşlardır. Yarışa Moda iskele sandallarıyla başlanılmış ve birinci Ahmet Bedevi'nin sandalı gelmiştir. Sefâin-i Harbiye sandallarında yarış pek parlak olmuş birinciliği Mesudiye zırhlı-i hümâyûnu filikası kazanmıştır. Altı çifte Sefâin-i Harbiye sandallarının birinciliği Abdülhamit, ikinci Peyk-i Şevket kurvazörleri filikaları kazanmıştır. Ördek, tekne yüzme yarışları da icra edilmiştir.
Kotra yarışları rüzgarın fıkdanından naşi icra edilememiştir.

Emirgan Korusu'nda

15 EYLÜL 1908

TANİN

Emirgan Korusu . . . Bir zamanlar en itinâkâr ellerin takayyüd-i tenzihi altında pîrâyiş-pezir [intizamlı]olan muntazam hıyâbânları [iki tarafı ağaçlı yolları], dil-nişîn tarhları, sâye-dâr nişimenleri [oturulacak gölgelikleri] ile Boğaziçi'nde – birkaç hususi bahçe ve koru istisna edildiği halde – bir misli, daha mevcut olmayan Emirgan Millet Bahçesi on on beş seneden beri bu metrûkiyet-i elimenin bütün hasârât ve tahribâtına âmâc [hedef] olarak yolları bozulmuş, tarhları çiğnenmiş, çayırları çürümüş, dalları kırılmış, havuzları kuru, kaskadları çökük adeta bir harabe, bir bahar harabesi . . . Bununla beraber yine sine-i sebzin-i esrarengizine ilticâdan haz alınır bir perizar-ı hülya şekl-i hazini almıştı.

Daha üç ay evvel şurasında burasında tek tük bir insan hayaline ancak tesadüf edilen bu vahşet-gâh-ı sükûn iki gün evvel sehhâre-i hürriyetin hârika-zâ bir darbe-i asasıyla birden değiştirmiş, o vahşet, o tenhalık cevval ve coşan bir kalabalığa, o sükûn ve sükût, perrân ve rahşan bir faaliyet ve şetarete terk-i mevki etmiş idi.
"Vatan" oynanacaktı . . . "Vatan" oynandı.
Cehûl [cahil] ve meşûm bir darbe-i menfaat orada evvelden mevcut olan zarif tiyatroyu yıkmış, yerinde dikenli böğürtlenlerin örttüğü dört köşe bir çukur bırakmıştı. Şimdi oraya muntazam bir sahne koymuşlar. Eshabı temaşa için kısım kısım mevkiler, yerler ayırmışlar. Hanımlara da sıkışmayarak, sıkılmayarak seyredebilecek bir yer hazırlamışlardı. İhtârâtımın mütemmimâtından olmak üzere bir köşede temiz, beyaz, pırıl pırıl bir büfe nazar-ı rağbeti cezbediyordu. Davetliler, seyirciler arasında necip ve mümtaz pek çok simalar vardı. "Vatan" bidayet-i inkılâbdan beri tevâlî eden tecrübeler, mümareseler sayesinde rollerini daha güzel kavramış sanatkârlar tarafından mümkün olduğu kadar kıvrak, güzel oynandı. Hele "resm-i geçit" etraftan atılan zarif çiçek demetleriyle her yandan yükselen alkışlarla oyuna cidden parlak bir aheng-i şehâmet verdi.
Bu eğlencede, hasılı, her şey mükemmeldi. Tertibata nezaret ve himmet eden "Emirgan – Boyacıköyü İttihad Kulübü" nün kadın erkek azası hakikaten şayan-ı tebrik ve teşekkürdürler.

Anadolu Şimendiferi

15 EYLÜL 1908

TANİN

Anadolu Şimendifer Kumpanyası'nda müstahdem amele dün sabah tatil-i eşgâl eylemişlerdir. Bunların cemiyeti tarafından makam-ı sadarete verilen arzuhalde mesuliyet kumpanyaya ve hükümete tahmil olunuyor. Dün sabah trenler âmed - şüd edememişlerdir.
Kumpanya ve müstahdemin ve amelesinin metâlibi şu suretle hülasa olunabilir : Nizamname-i Dahiliyenin tadili, maaşların ve yevmiyelerin tezyidi, tekaüt sandığı nizamının ıslahı. Kumpanya on senelik memurlara yüzde kırk ve beş senelik memurlara yüzde otuz zamâim teklif etmiş ise de kabul edilmemiş. Bunun üzerine vakayı Berlin'deki merkezine bildirmiştir. Şimdi cevabına intizar ediliyor.
Kumpanya memurlarının bir şikayeti de İstanbullu ve bilhassa Türk memurlara müsavata muhalif muamelede bulunduğu imiş. Kumpanya yerli memurlara: "Siz biftek yemeye, şampanya içmeye alışmamışsınız, ihtiyacatınız azdır ekmek peynir ile geçinebilirsiniz. Binaenaleyh tuvalet masrafınız yoktur. Avrupa memurları kadar maaşa müstahak değilsiniz." der imiş. Yüksek maaşlı memuriyetler münhal olduğu zaman mutlaka Avrupa'dan memur celb edilerek yerliler kayrılmaz imiş.
Bu meselenin sürat-i mümküne ile halli lüzumunu tezkâra hacet görmeyiz. Zira hayat-ı memleket sekte-i tatile uğrar, bundan hasıl olacak maddi ve manevi ziyanların pâyânı [sonu] yoktur.
Memurinin metâlibi içinde muhik olanlar elbette nazar-ı dikkate alınacaktır. Hasılı kumpanyadan dirayet ve fedakarlık, memurin ve müstahdeminden de hamiyet ve uysallık bekleriz.

4 Milyon Liralık İstikraz

16 EYLÜL 1908

SABAH

Hazine-i Maliyece bazı düyûn-ı müstacilenin tesviyesi için dört milyon liralık bir istikraz akdedileceğini evvelce yazmış idik. Şu hususta Hazine ile Bank-ı Osmani beyninde cereyan eden müzakere netice-pezir olmuştur [son bulmuştur]. İstikraza karşılık ittihaz edilen varidat evvelce demiryolları için teminat makamında gösterilmiş olan aşâr bedelâtı fazlasıyla gümrük rüsumûndan bir kısmıdır. Tarafeyn arasında takarrür eden şerâit Meclis-i Mebusan'ın inikâdında resmen mevki-i müzakereye konulmak üzere bu bâbdaki evrak Meclis-i Vükelâ'ya tevdi olunmuştur. İstikraz tahvilâtı yüzü seksen

beş olmak üzere kabul edilmiş ve Meclis-i Mebusan'ın küşâdına kadar diğer küçük bir istikrazın daha akdi takarrür etmiştir.

Tatil-i- Eşgâl

17 EYLÜL 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Tatil-i eşgâl halâ devam ediyor. Vesait-i nakliye fıkdanından müteessir olanlar da bundan şikayet ediyor. Evvelki akşam saat ikide Haydarpaşa'da Anadolu iskelelerine gitmek üzere ictimâ eden fakat kaptansız, tayfasız hatta ışıksız bir vapor içinde saatlerce intizarda bulunup belki yatacak yer bulamayarak kalanların halini görmek tatil-i eşgâl meselesinin neticesini epeyce isbat ediyor.
Diğer taraftan İdare-i Mahsusa müstahdemini de bu gün terk-i eşgâl edeceklerinden külliyetli bir halkın artık soğukların başladığı şu zamanda sandalla, mavna ile gidip gelmek mecburiyetinden kurtarılmaları lazımdır.
İstanbul gazetesinde okunduğuna göre müstahdemin Mösyö Havknin'den emin imişler. Bundan maada Berlin'den bir cevaba intizar etmektedirler.
Şark Şimendiferleri Müstahdemin Cemiyeti ictimâ etmiş ve teklifleri idarece nazar-ı dikkate alınmadığı takdirde terk-i eşgâle karar vermişlerdir. Teklifât-ı vâkıa muhik ve makul olduğu takdirde kabulü tabiidir.
Dün akşam muhbirlerimizden biri havadis-i âtiyeyi itâ eylemiştir : Zaptiye Nazırı Sami Paşa dün Haydarpaşa 'ya gidip Mösyö Havkinin ile görüşmüş ve amele ücûrâtının tezyidi ile trenlerin âmed ü şüdü esbabının istikmâl olunması ve ahalinin bundan ziyade sıkıntıya duçar edilmemelerini talep etmiştir. Dün makam-ı aidinden edilen iş'ar üzerine kumpanya ücûrâtı tezyid edeceğini vad eylediğinden ve trenler bu gün icra-yı sefer edeceği me'mûldür [ümit edilmektedir].
Terk-i eşgâl eden tramvay amelesi dün Şişli'deki mevkif [istasyon] önünde ictimâ etmişlerdir. Zaptiye Nezareti'nden Fâiz Bey mahall-i mezkûre gönderilerek memurin ve müstahdeminin bu bâbdaki mutâlebâtı istifsâr olunması [sorulması] üzerine evvelce kumpanya tarafından tezyid-i ücrete karar verildiği ve bu kararı meclis-i idare tensib ettiği halde henüz ifâ olunmadığı cihetle talep eyledikleri ücretin tezyidi ve Mösyö Perdikaris'in ısrarından sarf-ı nazar ettirilmesi lüzumunu dermiyan etmişlerdir. Mösyö Perdikaris dün Zaptiye Nazırı Sami Paşa ile mülâkat etmiş ve memurin ve müstahdemin ücretlerinin evvelce verilen karar mucibince tezyidi hususu kendisine tefhîm edilmiştir [bildirilmiştir]. Bu gün bu bâbda bir karar verileceği ve netice elde edilmediği takdirde terk-i eşgâlde devam edeceklerini memurin ve müstahdemin beyan etmektedirler.
Mösyö Perdikaris dün Bâb-ı Âli'ye gelerek Sadrazam Paşa hazretleriyle mülâkat eylemiştir.
Muhtelif mahallerde halâ tramvaylar işlememektedir. Bundan en ziyade arabacılar istifade etmiştir.
Şirket-i Hayriye memurin ve müstahdemini maâşlarının tezyidi hakkında vaki olan istidaları şirket meclis-i idaresince kabul olunmuştur. Talepleri vechile maâşlarına münasip miktar zam edileceği gibi tekaütlükleri için dahi bir tekaüt sandığı tesis ve esbâb-ı maişetleri temin edileceği haber alınmıştır.

Bursa'ya Tenezzüh

17 EYLÜL 1908

SABAH

Bu Pazar günü saat on bir buçukta hususi bir vapor Galata Rıhtımı'ndan hareket ve Haydarpaşa ve Moda iskelelerine uğrayarak Mudanya'ya gidecek oradan tren-i mahsus ile Bursa'ya çıkılacaktır. Heves-kârândan mürekkep incesaz ve askeri muzıkası, Bursa'da orta oyunu otelde yemek hepsi yüz yirmi kuruşa biletler İşgüzar İdarehanesi'nde satılıyor.

Bebek Bahçesi'nde

20 EYLÜL 1908

TANİN

Prens Sabahattin Beyefendi evvelki gün Bebek Bahçesi'nde pek çok huzzâr bulunduğu halde bir konferans daha vermiş ve Çarşamba günkü konferansı tevsî' ile nisvan-ı İslamiye'nin hukukundan da bahsetmiştir. Badehu ulemâ-yi hukuktan Kont Ostrorog gayet mühim bir nutuk irâd ederek evvelâ Lord Beaconsfield'in Endymion romanındaki iki şahsın muhaveresini nakletmiştir. Bunların biri diğerine: "Hangi mezhebtensin ?" diye soruyor, diğeri de "Yekdiğerine riayetkâr olanların mezhebinden" cevabını veriyor. Yekdiğerine riayet edenlerin mezhebi hangisidir ? Sualine karşı da: "Yekdiğerine riayet edenler kendi mezheblerinden asla bahsetmeyenlerdir." diyor. Kont Ostrorog irâd ettiği nutukta bilhassa Hıristiyanlara tevcih-i nasâyih ederek vifâk ve ahenk üzere yaşamalarını tavsiye etmiştir.

Şark Şimendifer Grevi

21 EYLÜL 1908

SABAH

Şark Şimendifer Kumpanyası memurin ve müstahdemini ile kumpanya arasındaki ihtilâfın Zaptiye Nazırı Sami Paşa hazretleri tarafından faslına [halledilmesine] çalışılmakta olduğunu peyderpey tafsilatıyla yazmış idik. Kumpanya direktörü Mösyö Garus ve muavini Müller dün sabah Ticaret ve Nafıa Nezaretine giderek Nazır Gabriyel Efendi ile icra-yı müzâkerât eylemişlerdir. Demir yollar komiserlerinden Esat Bey ile hukuk müşaviri Ohannes Efendi memuren Zaptiye Nezareti'ne giderek direktör muavini ile memurin ve müstahdeminin vekilleri hazır oldukları halde müzâkerât cereyan eylemiş ve kumpanya tarafından son defa olarak âtide muharrer zamâim kabul olunup müstahdeminin ekseriyeti buna muvafakat etmişler ise de bazıları muhalefette ısrar eylediklerinden kabul edenlerin işleri başına gelerek çalışmaları muhalefet edenler taraflarından bunların menine teşebbüs olunduğu halde haklarında muamele-i kanuniyenin icrası ve ol zaman hat boyuna asâkir-i şahane ikâmesi takarrür etmiş ve arzu edenlerin iş başına gelerek çalışmaları ve bu davete icabet etmeyenlerin sonradan kabul edilmeyecekleri gibi

diğer kumpanyalarca dahi kabul edilmemeleri zımnında Türkçe ve Fransızca ilannameler neşri ve karar-ı vâkîin kendilerine de tefhîmi [bildirilmesi] takarrür etmiştir.
Bu sabah Sirkeci'den bir katar-ı mahsus hareket edecek ve mezkûr katarda Şark Şimendifer Yolları Komiseri Esat Bey ve Zaptiye Mektupçusu Mehmet Kudretullah Bey bulunduğu halde bütün istasyonlara uğrayarak Filibe'ye gidecek ve diğer katarlar dahi seyr ü sefer edeceklerdir. Ticaret ve Nafıa Nazırı Gabriyel Efendi tarafından verilen emir üzerine grevciler hakkında bir kanun-ı mahsus tanzimi Hukuk Müşavirliğine havale olunmuştur.
İcra edilen zamâim ber-vech-i âtidîr: 600 Kuruş maş alanlara yüzde kırk ve 600 den 1 000 kuruşa kadar maaş alanlara ve beş sene hizmet etmiş bulunanlara yüzde on beş ve on sene hizmet edenlere yüzde yirmi ve ondan ziyade olanlara yüzde otuz ve 1 000 kuruştan 1 300 kuruşa kadar maaş alanlara yüzde yirmi beş ve 1 300 kuruştan 1 700 kuruşa kadar maaş alanlara yüzde yirmi kuruş zam icra edildiği gibi elo denilen müstahdemine yevmiye dört ve adi amelelere iki kuruş ve fabrika amelesine dahi sekiz kuruştan on altı kuruşa kadar yevmiyesi olanlara dört ve on altı kuruştan fazla yevmiyesi olanlara üç kuruş zam olunacak ve efrenci Kanunusani'den itibaren de fabrika amelesine yevmiye bir kuruş zam olunacak ve bilcümle zamâimin efrenci Eylül ibtidâsından itibaren itâ edilecektir.
Türkçe ve Fransızca neşredilen ilannameler dün gece icap eden mahallere talik edildiği gibi iş bu zamâimi kabul etmeyen memurin ve yol bekçilerinin istasyon mevkilerinde aileleri ile ikamet etmekte oldukları odaların tahliye olunacağı ve bütün müstahdemin karar-ı vâki hilâfında harekete kıyam ederler ise hattın hükümetçe işgal edileceği kendilerine tefhim olunmuştur.

22 EYLÜL 1908
TERCÜMAN-I HAKİKAT

İstanbul sokaklarının hakkıyla tenviri [aydınlatılması] için dört bin adet ziyadar lambanın iştirâsıyla rikzi [satın alınması ve dikilmesi] için tenvir şirketiyle müzakere cereyan etmektedir.

İstikraz Bahşişleri

23 EYLÜL 1908
TANİN

Son defa akdedilen istikrazdan eski usulce komisyon namıyla maliye nazırlarına ait olması lazım gelen 60 – 80 bin lira raddesindeki meblağın Nazır Paşa tarafından ahz olunmayarak Hazine-i Maliyeye terk edildiği ve artık bu usullerin devamına mahal kalmadığının temin olunduğu haber alınmıştır.

Balo

27 EYLÜL 1908
TERCÜMAN-I HAKİKAT

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin millete olan hidemâtına bir mukabele-i müteşekkirâne olmak üzere Belvü Oteli'nde itâsı karargir olup havanın adem-i müsaadesine mebni iki defa tehir edilen balo geçen gece parlak surette tertip edilmiştir. Yevm-i mezkûrda akşam üzeri saat birden sonra med'uvvîn yavaş yavaş gelmeye başlamışlardır.
Mezkûr otel ile Mösyö Aleksandr Ralle'nin köşkü gayet mutantan bir surette tezyin edilmişti. Yollara, parmaklıklara, bahçenin etrafına türlü türlü renklerde fanuslar, yolların iki tarafına ve dans mahallinin kenarlarına hep şanlı bayrağımız ve sair düvel-i mütehâbbe [dost devletler] bayrakları asılmıştı.
Boğaziçi'nden, Ada'dan, Köprü'den gelecek med'uvvini hamil vaporlar saat üçte gelmeye başladılar.
Bahçenin hali hakikaten görülmeye sezâ idi. Büyük üniformalarını lâbis müşîrân ve ümera ve zabitan ile memurin-i mülkiye ve muteberân-ı ecânib baloya başkaca bir şeref bahşediyordu.
Madam Stefano Ralli riyaseti tahtında muteber madamlardan ve Esat Paşa'nın riyaseti tahtında muteberân-ı ricâlden mürekkep heyetler med'uvvinin istikmâl-i rahatına gayret ediyorlar velhasıl her tarafta intizam ve zarafet rû-nümâ oluyordu [görülüyordu].
Ertuğrul vapor-ı hümâyûnunun mızıkası Muallim Lanke Efendi'nin idaresinde ehviye-i lâtîfe terennümüne Marş-ı Hamidi ile ibtidâr etmiş ve musikinin en mühim ve sa'b-ül-icra [çalınması zor] parçalarından (Tanhauser) nam marşı kemâl-i muvaffakiyet ve maharetle terennüm etmiş ve büyük alkışlara mahzar olmuştur.
Dans mahalli gayet müşâ'şa [gösterişli] bir surette tezyin edilmiş ve her tarafına yaşasın Kanun-i Esasi , Osmanlılar, İttihad ve Terakki Cemiyeti levhaları asılmıştı. Orkestra mahalli de güzel bir surette tanzim edilmiş ve her tarafına bayraklar, saksılar vaz' edilmiş idi.
Baloyu seyretmek üzere otelin parmaklığı önüne erkek , kadın, arabalardan mürekkep bir cemm-i gafîr tecemmu' ettiği [kalabalık toplandığı] ve deniz de müzeyyen sandallar, yatlar ve kayıklar ile memlû idi.Aziz Paşa'nın yatı gayet mükemmel bir surette donatılmıştı.Saat üçü çeyrek geçe devletlü, necâbetlü Abdülkadir Ahmet, Burhanettin, Abdürahim efendiler hazerâtıyla Mısırlı Prens Aziz Paşa, damad-ı hazret-i şehriyari Halit Paşa, Müşir Şakir Paşa ve Mirliva Hüsamettin Paşa hazerâtı muş [mouchel ile teşrif ettiler.
Kapının yanına dizilen madamlar gayet büyük reveranslarla müşârünileyümü istikbal edip doğruca Mösyö Ralli'nin salonuna götürmüşlerdir. Burada Müşir Şakir Paşa Mösyö ve Madam Aleksandr Ralli, Mösyö Neşarto ve kerimelerini ve salonda bulunan madam ve madmazellerle zevat-ı saire şehzadegân hazerâtınıa takdim olunmuştur. Şehzâdegân hazerâtı Fransızca konuşmuşlardır.
Bunu müteakip dans başlamıştır. Şehzâdegân hazerâtı dans mahalline teşrif edip kendilerine tahsis edilen locadan şanoyu seyretmişlerdir.
Vals, kadril, kotilyon gayet parlak bir surette icra olunmuştur.
Gratisi Paşa'nın iki ufak mahdumu Fransızca olarak gayet güzel birer manzume okumuşlardır. Bu şevk ve şetâret saat dokuza kadar devam etmiş ve ondan sonra med'uvvin dağılmaya başlamıştır.
Muvaffakiyetlerinden dolayı baloyu tertip eden komite erkânı şayan-ı tebriktir.

6/7 EYLÜL 1955

NEDEN HÂLÂ GÜNDEMDE?

Kötü durumları yaratanların "kimler" olduğu da, yani kimlikleri de önemlidir. Felakete neden olan eğer "bizden" biriyse, olay zamanla unutulmaya yüz tutar. Yok eğer felaketin müsebbibi "öteki" ise, sorumlu milli tarih içinde yaşatılır, anma günleri ile anısı tazelenir, unutulmaması için çaba gösterilir.

HERKÜL MİLLAS

Bu tarihte İstanbul en kötü gecelerinden birini yaşamıştı. Ama aradan yarım yüzyıl geçmesine rağmen Türkiye ve Yunanistan'da her eylül ayında birilerinin o geceyi taptaze bir heyecanla anmaları acaba ne anlama geliyor? Normal olarak beklentimiz, bu olayın, tarih içinde yaşanmış bütün trajik olaylarda olduğu gibi zamanla tazeliğini kaybetmesi, konuya ilginin gittikçe azalması, olaydan daha az söz edilmesiydi. Oysa bu geceye, kentleri yerle bir eden ve binlerce ölüme neden olan depremlerden, korkunç savaşlardan, kırımlardan, toplumsal karışıklıklardan (askeri darbelerden, suikastlardan vb.) daha çok ya da en azından onlar kadar önem verilmektedir.

Doğal afet ya da bir kaza sonucunda meydana gelen felaketle, birilerinin bilinçli kararıyla yapılanları insanlar doğal olarak farklı algılar. Birinci tür aksiliklerde sorumluluk ve kasıt görülmez. İkinci tür olaylar, özellikle olay etnik bir boyut edinmişse, artık algılamalar ve yorumlar da milli paradigma içinde yer eder. 6/7 Eylül'e hâlâ gösterilen aşırı ilgi ancak bu boyutuyla ele alınırsa açıklık kazanabilir. Ayrıca kötü durumları yaratanların "kimler" olduğu da, yani kimlikleri de önemlidir. Felakete neden olan eğer "bizden" biriyse, olay zamanla unutulmaya yüz tutar. Felaketle son bulan ölümcül savaşları başlatanlar örneğin "bizim" insanımızsa, bellek tazelenmez. Yok eğer felaketin müsebbibi "öteki" ise, sorumlu milli tarih içinde yaşatılır, anma günleri ile anısı tazelenir, unutulmaması için çaba gösterilir. Milli tarihçilik bu unutma/hatırlama işlevini yürütür ve bir olayı da ya küçümser ya abartır.

O gece yaşanan vandalizm tabii ki feciydi, ama yüz binlerin seferber olduğu bu karışıklıkta sıradan bir trafik kazasında ölenlerden daha az kayıp olduğu da unutulmamalı. Hasar büyüktü ama yalnız maddiydi. Nedenler siyasi ve ideolojikti, etkisi ise kısmen ekonomik ve temelde psikolojikti. Siyasi amaç, dosta düşmana bir mesaj vermekti, ama milliyetçi hınç yüzünden aşırı tepki yaşandı. Ekonomik yıkımdan çok korkuyu yaşamış olan azınlıklar ülkeyi terk etmeyi düşünmeye başladı. Sanırım olayın hâlâ gündemde olmasının nedeni o geceki "hasar" değil, bugüne dek süregelen ideolojik ve simgesel yanıdır. (Oysa hep tahribin fotoğrafları gösterilir, zararın listeleri yayınlanır, yaşanan korku ve algılama pek gündeme gelmez.) Aynı hasar başka nedenlerden meydana gelseydi, örneğin bir deprem sonucunda meydana gelseydi ya da devlet düşmanı bir örgüt tarafından yapılsaydı, olay şimdiye kadar unutulmuş olacaktı.

YUNANİSTAN'DA 6/7 EYLÜL

Yunan halkının hemen bütününün 6/7 Eylül konusunda doğru dürüst bilgi sahibi olmadığına inanıyorum. "Türk" denen komşuların tarih boyunca "Yunanlılara karşı hep olumsuz" davrandıklarını (okul, edebiyat, gazete gibi) çeşitli kaynaklardan öğrenmiş olan sıradan yurttaşların bir kesimi "Eylül olayları" (Septemvriana) diye bir olayın varlığını duymuştur, ama ayrıntıları bilme ihtiyacını duymamıştır: "Öteki"nin yaptıklarının bir devamıdır Septemvriana! 6/7 Eylül

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar ve Belgeler Fahri Çoker Arşivi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları

olayını "bilen" ve yeniden üreten kimseler ise iki küçük gruptur: Milliyetçi Yunanlılar ve Atina'da örgütlü kimi İstanbul Rumları. Birinciler bütün dünya milliyetçilerinin yaptığını yapıyor: Öteki'nin eksikliklerini vurgulayarak a) mağduriyet söylemiyle haklılıklarını sergiliyor, b) düşmanın ezeli kötü niyetini hatırlatıyor, c) düşmanı canlı tutarak "milli birliği" güçlendirmeye çalışıyor.

İkinci gruba milliyetçi demek iltifat olacak; çoğu milliyetçilik-öncesi, yani çağdışı cemaatçi bir anlayışla ve daha çok dini bir kimlik temeli üzerinde biz-öteki karşıtlığını yaşayan kimselerdir. İstanbul'da yaşarken haklarını ara(ya)mamış olmanın verdiği eziklik içinde, Yunanistan'a yerleşince devlet destekli derneklerde faaliyet gösteren ve kendilerini olayın canlı şahidi ve fiili mağduru olarak gösteren bu küçük azınlığın azınlığı, 6/7 Eylül'ü gündemde tutmaya çalışır. İki grup her yıl eylül ayında toplantılar ve ölülerin adına fatiha gibi törenler tertiplemeye devam ederler.

Bu gecenin Yunanistan'da anımsatılmasının bu nedenlerden dolayı milliyetçi bir içeriği vardır. Bu bağlamda belki bazı siyasileri de hatırlatmak gerekmektedir. Onlar da seçmenlerinden yana çıkmanın yararını bildiklerinden, bu anma törenlerine katılmakta ve destek vermektedirler. Bu eylemler, kendi toplumsal ve tarihi gerçekliğini yaratmaktadır. Olaylar siyasi, konjonktürel ve ideolojik yanıyla ele alınmayıp biz-onlar kavgası biçiminde ele alındığından, sonunda bu gündem milliyetçi anlayışı beslemektedir.

Kimi zaman bu kinli gidişe akademik dünya da katılmaktadır. Sanal gerçeklerin nasıl yaratıldığını gösteren bir olay, Spyros Vryonis'in 6/7 Eylül ile ilgili son yazdığı kitaptır. Konunun gündeme getirilmesini kendi başına olumlu bir girişim sayan bazı Türk ilgililer bu kitap konusunda olumlu yorumlarda bulundular. Oysa yazar bize aşırılıklarla dolu bir çalışma sunmaktadır. Örneğin bu çalışmada 6/7 Eylül gecesi güya öldürülmüş olan yirmiyi aşkın Rum'dan söz edilmektedir. Bu öldürülenlerin listesinin öyküsü şöyledir. Helsinki Watch, azınlıklarla ilgili bir çalışma için Atina'da araştırma yaparken, söyleşi yaptığı bir Rum derneği yöneticisi bu ölüleri kafasından uydurmuştur. Rapor yayınlanınca Türkiye'de kimileri, "tarafsız kurumlar söylüyor" düşüncesiyle bu listeyi doğru saymışlardır. Bu kez de Yunan milliyetçileri "bu ölü sayısını zaten Türkler de kabul etmektedir" demeye başlamıştır. Ölüler böylece her iki tarafça doğrulanmış olmaktadır! İşte bu listeyi Vryonis, "her ne kadar pek kanıtlanmış olmasa da" diyerek kitabına almıştır. Listenin uydurma olduğu çok açıktır. Adı anılan bazı "ölülerin" yıllarca sonra Balıklı hastanesinde tedavi gördükleri, bazılarının ise 1955'ten çok sonra öldüğü Rumlar arasında bilinen bir gerçektir. Ama zaten dikkatli bir okuyucu listenin güvenilir olmadığını hemen anlar: Ölülerden biri Burgaz gibi herkesin herkesi tanıdığı küçücük bir adada hayatını kaybeden, "adı bilinmeyen" papazdır! Kitapta, bir meydanda kalabalıklar önünde ırzına geçilen bir kızdan da, bir söylentiye dayanarak, söz edilmektedir.

Bu milliyetçi ve kin yaratan yaklaşıma karşı çıkan küçük gruplar seslerini ancak son yıllarda duyurmuşlardır. En anlamlı toplantı, olayın elli yılı münasebetiyle 5.11.2005 tarihinde Atina'da gerçekleşti. Genel gidişe katılmamış bir Rum derneği olan Kathimas Anatoli (Yakınımız Doğu) ve KEMO'nun (Azınlık Grupları Araştırma Merkezi) ortak düzenledikleri toplantı bir ilk sayılabilir. "Olayların Berisinde 6/7 Eylül Olayları" başlığını taşıyan toplantıda Türkiye'den gelen katılımcılar (Ayhan Aktar ve Dilek Güven), Yunanistan'da yaşayan üç İstanbullu Rum ve dört Yunanlı, konuşmacı olarak yer aldı. Bu toplantı, "fatiha" törenlerine karşı olaya mesafeli yaklaşmayı amaçlıyordu. Doğal olarak "tarafsız" değildi, eleştirildi. İşlenen konular Balkanlar'da azınlıkların durumu, 6/7 Eylül olaylarının ideolojik yanı ve bugün bu konunun Türkiye ve Yunanistan'da nasıl ele alındığı, olayların uluslararası boyutu ve aktörleri, basının bu olaydaki rolü gibi konulardı.

TÜRKİYE'DE 6/7 EYLÜL

Olay Türkiye tarihiyle ilgilidir. Yunanistan'dan çok Türkiye'de gündemde olması gerekirdi. Ama resmi çevreler, yukarıda anlatmaya çalıştığım mekanizmalar çerçevesinde olayın unutulmaya terk edilmesini yeğlemişlerdir. Doğal olarak yeni kuşaklar bu olayı bilmemektedir, daha yaşlılar ise unutmaya başlamışlardır. Başka türlü söylersek, Türkiye'de olayı suskunluğa terk edenler tutucu/milliyetçi çevrelerdir.

Ancak Türkiye'de bazı gruplar ve kişiler 6/7 Eylül olaylarını hep işlemektedirler. Bu "hatırlatma", Yunanistan'da gördüğümüz benzer eylemden bütünüyle farklıdır. Yunanistan'da "hatırlatmanın" amacı milliyetçi anlayışı beslemek iken, Türkiye'de olayı gündeme getirenlerin amacı milliyetçiliği yermektir.

Türkiye'de bazı köşe yazarları, dergiler ve kitabevlerinin yayınları, azınlıklara karşı uygulanmış olan ayrımcılığı ve saldırıları teşhir etmekte ve eleştirmektedir. Aslında 6/7 Eylül olayının sık sık hatırlatılması, Türkiye'de siyasal ve ideolojik bir eylemdir. Ülke siyasetindeki kamplaşma, azınlıkların konumuyla da doğrudan ilişkilidir ve ilgili polemikler bu ayrıma işaret etmektedir. 6/7 Eylül söylemi veya suskunluğu bu siyasi kamplaşmanın işaretleridir.

Olayın başka bir boyutu, Türkiye'de bir polemik alanına dönüşmüş olan, "tarihimizle hesaplaşmak" söylemiyle ilgilidir. İdeolojik bir karşıtlığın simgesine dönüşen bu "hesaplaşma" karşıtlığı, azınlıklara "yapılanlarla" ilgilidir. Dolayısıyla 6/7 Eylül olayı da, özellikle sağladığı görsel malzemesi ve kentin orta yerinde yarattığı çarpıcı gürültüyle bu alanda çok uygun bir silaha (argümana) dönüşmüştür. Oysa azınlığın geçmişte yaşadığı ve pek gündeme getirilmeyen olumsuz durumlar hem çoktur hem de birçoğu hâlâ geçerlidir. 6/7 Eylül'ün öteki "uygulamalardan" daha çok seslendirilmesi ve öncelik kazanması herhalde böyle açıklanabilir.

FARKLI YAKLAŞIMLAR VE YORUMLAR

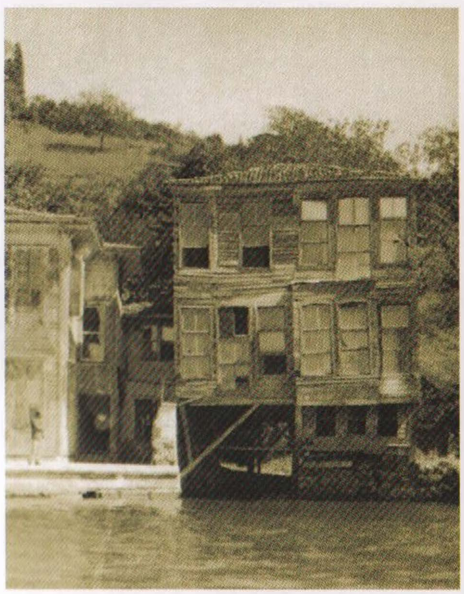
Her iki ülkede de bu olay henüz "tarih" olmamıştır, yani olaya mesafeli yaklaşılmamaktadır. Yunanistan'da, geçmişteki bu olay milliyetçilerin tekelinde olup propaganda aracı yapılmakta, Türkiye'de ise iç siyasetin bir silahına dönüşmektedir. İlginç olan, iki ülkenin milliyetçi karşıtı güçlerinin bu konuda ne denli az işbirliğine girmiş olduklarıdır. Bunun bir nedeni, ülkeler arasındaki görece genel iletişimsizliğin dışında, milliyetçilik karşıtı güçlerin hemen hiçbir ortak girişimlerinin olmamasıdır. Birkaç girişim akademik alanla sınırlı kalmıştır. Bu kısır işbirliğinin temel nedeni, siyasal olan bu tür bir mücadeleyi üstlenecek siyasi partilerin ve kurumların her iki ülkede de bulunmamasıdır. Dönem henüz milliyetçilik karşıtı dönem değildir. Milliyetçilik karşıtı eylem her iki ülkenin yurttaşlarını fazla ilgilendirmemektedir.

Bu iletişimsizlikten doğan çarpıcı "kazalar" da oluyor. Örneğin Türkiye'de 6/7 Eylül kapsamında Türk milliyetçiliğini eleştiren bir akademisyen Yunanistan'a davet edilip konuşma şansı tanınınca, milliyetçi dürtülerle "Türkleri" yeren Yunan milliyetçilerinin duyurmak istediklerini söyler durumda kalabilir. Olayın doğal olarak ayna karşıtı da var. Yani bir ülkedeki "ulusal özeleştiri", öteki ülkede "ulusal yergiye" dönüşebilir. Yunanistan'daki milliyetçi "azınlık şikâyetleri" Türkiye'de "demokratik istekler" biçiminde algılanabilir. Acı olan, doğru bildiklerini dile getiren insanların kendi ülkelerinde hain ilan edilirken, genellikle karşı tarafın milliyetçilerince alkışlanmasıdır. Bu da günümüzde, bir milli devlet içinde, dürüst olmaya çalışmanın bedeli sayılmalıdır.

BOĞAZİÇİ'NİN İHTİYAR DELİKANLISI

310 YAŞINDAKİ AMUCA HÜSEYİN PAŞA YALISI

Boğaziçi'nin ve hatta İstanbul'un en eski ahşap sivil mimari örneği olan Anadoluhisarı'ndaki Amuca Hüseyin Paşa yalı manzumesi restore ediliyor.

Amuca Hüseyin Paşa yalısının geniş arazisinde, sonraki yüzyıllarda, aileye ait başka yalılar da yapılmıştı. Fotoğrafta görülen, ancak bugün hiçbir izi kalmayan ve Boğaziçi'nde alışılagelmiş olan yalı mimarisi ile örtüşmeyen sefertası misali bu ahşap yalı da 1940'lara kadar tarihi divanhanenin hemen solunda yükseliyordu (üstte).

Burak Çetintaş arşivi.

BURAK ÇETİNTAŞ

Yeri geldikçe mangalda kül bırakmaz, "Beş yüz küsur sene bir imparatorluğa başkentlik etmiş koca İstanbul'da sivil mimariye örnek gösterilebilecek neredeyse bir ev, bir konak bile kalmadı..." diye hayıflanırız. Halbuki gözümüzün önünde ve yazık ki kendi imkânları ile hâlâ ayakta kalma savaşı veren onca binaya el atmak, onların ömrünü uzatmak kimsenin aklına gelmez. İşte Bebek Köyiçi'ndeki Sultan II. Mahmud devri yadigârı Kavafyan Konağı senelerden beri bakımsız, sahipsiz öylece duruyor. Onun biraz daha ilerisindeki dik yamacın bir köşesine kesme taştan örülmüş, yüksekçe bir sete oturtulmuş ve en az beriki kadar önemli olan Çelebiler Konağı'nın yerinde ise bugün yeller esiyor. Ondan geriye sadece birkaç eliböğründe ile enli taban döşemeleri kaldı. Yazık! Süleymaniye'de, daha düne kadar sapasağlam ayakta duran o güzelim konakların en görünür köşesine birer "İstanbul Üniversitesi tarafından koruma kapsamına alınmıştır" levhası asmayı bildik de, yanıp yıkılana kadar hiçbirine sahip çıkmadık. Zeyrek'tekiler de öyle, çoğu yok oldu gitti, duranlar da içler acısı halde.

Boğaziçi'nin her iki yakasını Üsküdar'dan Beykoz'a, Beşiktaş'tan Yenimahalle'ye kadar süsleyen yüzlerce yalı da yok artık. Olanların -bu yazının konusu olan bir tanesi ve diğer birkaçı hariç- hemen tamamı da 19. yüzyılın ikinci yarısından kalma, klasik dönemle uzaktan yakından alakası olmayan yapılar.

Karşı sahilden bakıldığında adeta şekilli, derli toplu bordo bir mücevher kutusunu andıran, aşı boyalı bu 311 yaşındaki yalı, Köprülüler'in amcazadesi Hüseyin Paşa'nın yadigârıdır. Boğaziçi'nde bugün itibariyle orijinal haliyle ayakta kalabilmiş en eski yalı budur. Yahya Kemal bir yazısında, "İstanbul medeniyetimiz Bizans ile müşterektir, fakat Boğaziçi medeniyeti tamamen Türk'tür," teşhisinde bulunur. Bu tespit aslında sadece Amuca Hüseyin Paşa yalısı ve muasırı onlarca yalıyı işaret etmez; bu yalı ve sahilhanelerin tamamlayıcı unsurlarından setlendirilmiş bahçeleri, koruları, hamamları, kayıkhaneleri, havuzları, selsebilleri, seyir köşklerini ve mehtabiyeleri de hatırlatır. Boğaziçi'nin medeniyeti eski zaman tantanasını 1930'lara kadar yaşatmayı başarabilen birkaç istisnası hariç, son nefesini resmen 1910'ların başındaki Balkan faciası ile vermişti.

İsmi bugün "Amucazade Yalısı" olarak da bilinen Amuca Hüseyin Paşa yalısını Köprülü Mehmed Paşa'nın kardeşinin oğlu ve Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın amcası olan Sultan II. Mustafa devri sadrazamlarından Hüseyin Paşa yaptırmıştı. Birkaç nesil boyunca sadrazam çıkaran Köprülü ailesi ile akrabalığı dolayısıyla "Amuca" lakabı ile de bilinen ve öyle anılan Hüseyin Paşa, Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin türbesinin yeşil kubbesinin çinilerini baştan aşağı yeniledikten kısa bir süre sonra 1702'de vefat etmiş ve ardında pek çok vakıf ve hayır eseri bırakarak Konya'da, bağlı olduğu Saraçhanebaşı'ndaki medresesinin bahçesine defnedilmişti. Öldüğünde, özene bezene yaptırdığı dillere destan yalısı henüz dört-beş senelikti.

Bazı kaynaklara göre inşaatı 1697'de, bazılarına göre ise 1699'da tamamlanmış olan yalının bu kadar uzun ömürlü olabilmesinin en önemli sebebi, Paşa'nın tesis ettiği vakfa bağlı meşruta yalı, yani vakıf ahdiyle şarta bağlı bir yapı statüsünde oluşuydu. Bunun yanı sıra 1920'lere kadar, Paşa'nın soyundan gelen varislerin her birinin yalı ile yakından alakadar olması ve ayakta kalabilmesi için ellerinden geleni yapmaları da yalının ömrünün uzun olmasında etkili olmuştu. Hatta İstanbul'un tarihini büyük bir sevgi, heves ve şefkatle yazmış birkaç isimden biri olan Süheyl Ünver'in 1956'da yayınladığı Anadoluhisarında *Amuca Hüseyin Paşa Yalısı* isimli kitabın ithaf ettiği Hüseyin Paşa'nın torunu Şemsifer Hanımefendi de, yalının 1690'lardan ta 1960'lara kadar nesilden nesle ayakta kalabilmesini sağlamıştı.

Yalı, 1925'te yürürlüğe giren Vakıflar kanunu ile gelirinin büyük bir bölümü kesintiye uğrayan Amuca Hüseyin Paşa Vakfı'ndan akarı kalmayınca tamamen ailenin imkânları ile bakılır hale gelmiş, bu büyük yapının ayakta tutulması da o dar bütçe ile mümkün olmayınca günden güne bakımsız kalmış ve harap olmuştu. Bu tarihten sonra çöküşün önünün alınabilmesi için selamlık ve divanhane bölükleri 1947'de, 1956'da ve 1969'da çeşitli resmi kurumların da desteği ile üç defa elden geçirildi. Ne var ki, dayanma gücü ve süresi sınırlı bir malzeme olan ahşap sıklıkla bakıma muhtaç olduğu için, sonuncusu bundan yaklaşık kırk sene evvel gerçekleşen onarımlar da yalının ayakta kalabilmesi için kâfi olmadı.

Geçen sene, vakfın mütevelli heyeti ve Paşa'nın soyundan gelenler kolları sıvayarak Boğaziçi'nin bu en eski sakininin ömrünün uzatılabilmesi ve gelecek nesillere ulaşabilmesi için yoğun bir restorasyon çalışmasına giriştiler.

Bu kapsamda, varislerin yalı manzumesinden ayakta kalabilen divanhanenin sağında ve solunda yaptırdıkları, her biri 70-80 metrekarelik yaklaşık 20 baraka yıktırıldı. Ardından başlatılan ve titizlikle yürütülen hafriyat çalışması ile Amuca Hüseyin Paşa yalısının hayli geniş bir alana yayılan harem bölüğünün taş temelleri ve rıhtımı gün ışığına çıkarıldı. Bu sırada harem dairesinin altındaki kayıkhaneler ile taş hamamın ayakta kalabilmiş bir bölümü de bulundu. Yalının geniş arazisinde geçmişte, aynı

İstanbulluların her dem koyu kırmızı aşı boyasıyla hatırladıkları Amuca Hüseyin Paşa yalısı tamire girmeden evvel, 2006.

Fotoğraf: Burak Çetintaş

1940'lara gelindiğinde artık iyice bakımsız kalan Amuca Hüseyin Paşa yalısı bu haldeydi. Fotoğrafta yalı manzumesinden ayakta kalabilmiş olan divanhane ile bugün artık mevcut olmayan selamlık dairesi ayrıntılı bir şekilde görülüyor (yan sayfada).

Fotoğraf yalının restorasyonunu gerçekleştiren Y. Mimar Cahide Tamer tarafından çekilmiştir.

vakfa ve aileye ait olmak üzere başka yapılar da yapılmıştı. Mescla Amuca Hüseyin Paşa vakfından olan ve esas yalıdan çok daha sonraki bir tarihte, tahminen 19. yüzyılın ikinci yarısında selamlık dairesi yenilenirken inşa edilmiş olan dört katlı ahşap bir başka yalı daha 1950'lerin başına kadar divanhanenin hemen solundaki yerinde varlığını sürdürmüştü. Bu yapı, Boğaziçi'nin yayvan yalı mimarisinden çok Fatih, Süleymaniye, Sultanahmet gibi semtlerinde rastlanan ve "sefertası" tabir edilen dar ve çok katlı evleri andırıyordu. Bu bina 1940'ların başında iyice harap olduğu için boşaltılmış, kısa bir süre sonra da yıkıcıya verilerek söktürülmüştü.

Yalının altında, binayı boydan boya kat ettikten sonra arkadaki bahçeye kadar uzanan geniş ve gayet uzun bir de kayıkhane vardı. Yakın geçmişe kadar divanhanenin hemen arkasında ve ağaçların arasında kaldığı için denizden görünmeyen iki katlı selamlık dairesi de olduğu gibi duruyordu. Ne yazık ki bakımsızlık ve ihmalden dolayı ömrü kolaylıkla ve ufak tefek tamirlerle uzatılabilecek olan yalının bu bölüğü de birkaç sene evvel tamamen çöktü.

Yukarıdaki satırlarda bahsi geçen ve yakın geçmişte yok olan bölümler aslında harem bölüğüne göre çok daha şanslı, zira elde o dairelerle ilgili fotoğraf ve belge mevcut.

Selamlığın en önemli bölümü olan ve yapıldığı devirdeki formunu hâlâ koruyan divanhanenin neredeyse bütün süsleme öğeleri çok bakımsız kalmış ve yıpranmış olmakla birlikte yerli yerinde duruyor. Bunlar, Türk sivil mimarisinin 17. yüzyılda geldiği nokta ve estetik anlayış hakkında detaylı bilgi verebilecek kadar ayrıntı barındırmakta. Olmayan, bozulmuş yahut çalınmış kısımların neredeyse tamamı da zamanında fotoğraflandığı için, bunların da titiz bir çalışma ile yerli yerine konmaları mümkün.

Ancak Amuca Hüseyin Paşa yalılar manzumesinin harem bölüğünün iç tezyinat ve tefrişatına dair elde yazık ki hiçbir belge yok. Bu konuda çalışma yapmış Sedad Hakkı Eldem'in 1/1 ölçekli renkli panoları ve tavan röleveleri ise 1947'de, bugün Mimar Sinan Üniversitesi'nin faaliyet gösterdiği akademide çıkan yangında kül olmuştur.

Her halükârda ve her türlü eksiklik ihtimaline rağmen Boğaziçi'nin bu en önemli sivil mimarlık örneği eserinin harem-selamlık, divanhane, hamam ve diğer bütün bölümleri ile birlikte, yapıldığı güne uygun şekilde yeniden ayaklandırılması, İstanbul kültür ve medeniyeti için göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir proje olacaktır. Darısı senelerden beri arsaları boş duran diğer yalılarımızın, sahilhanelerimizin başına.

BİLGİ-BELGE MERKEZİNİN SÜRELİ YAYINLARI DÜZENLENDİ

Koleksiyonlar tasnif edildi

Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'ndeki süreli yayınlar, çok sayıda bağışçının cömert katkılarıyla, yıllar içinde çoğalarak anlamlı bir koleksiyona dönüştü. Özellikle 1970 sonrası yayımlanan dergilerin pek çoğu eksiksiz setler haline geldi, BBM'nin raflarında araştırmacıların hizmetine sunuldu.

Tümüyle bağışlara dayanan bu koleksiyon oluşurken, doğal olarak aynı dergi sayılarından çok sayıda birikmeler oldu. Bu mükerrer sayılar tasnif edildi, ihtiyaç fazlası setler ortaya çıktı.

İhtiyaç fazlası dergi setlerinden BBM'nin zenginleştirilmesi için yararlanılacak

Her belge merkezinin yaptığı gibi, ihtiyaç fazlası veya amaç dışı belge ve yayınları ihtiyacı olanlara devretmek, bu işlemden yaratılabilecek bir fonu da merkezdeki eksiklerini tamamlamakta kullanmak üzere çalışmalar yapıldı. Önce bağışçılar tek tek aranarak bağışladıkları yayınlarla ilgili olarak yapılacak tasarruflar için onayları istendi. Onay vermeyen veya başka bir kuruma bağışlamak istediklerini bildiren bağışçıların istekleri saygıyla karşılanarak yayınları iade edildi. Bağışçıların hemen hepsi bu planı onayladı.

Eski yayınların alım-satımını yapan eksperlerin yardımıyla fazla dergi setlerinin fiyatları belirlendi. Setlerin satılmasından elde edilebilecek gelir ayrı bir hesapta tutulacak ve yalnızca Bilgi Belge Merkezi'nin eksiklerinin tamamlanması, elektronik ortamda kullanıcıların hizmetine sunulması için harcanacak.

Dergi setleri 13-14 Eylül'de satışa sunulacak

Fiyatlarıyla birlikte dökümünü Tarih Vakfı (www.tarihvakfi.org.tr) web sitesinde bulabileceğiniz veya merkezden talep edebileceğiniz fazla dergi setleri, 13-14 Eylül 2008 saat 11:00 - 18:00 tarihlerinde, Eminönü, Zindankapı Değirmen Sokak 15 adresindeki Bilgi Belge Merkezi'nde satışa sunulacak. Bu duyuru öncelikle vakfın yakın çevresini oluşturan mütevellilere, tarih dostlarına, *Toplumsal Tarih* okurlarına yapılıyor. Tarih Vakfı yetkilileri bu değerli belgeleri meraklıları ile paylaşmaktan huzur ve mutluluk duyacağını belirtiyor.

YENİKAPI-MARMARARAY KAZILARI

BİR DURUM SAPTAMASI

MEHMET ÖZDOĞAN

Ülkemizde her yıl yüzlerce arkeolojik kazı yapılmakta, yalnızca Anadolu ve Trakya'yı değil, tüm insanlığın geçmişini ortaya çıkaran önemli sonuçlar, bulgular elde edilmektedir. Ne var ki bu çalışmaların, elde edilen sonuçlar genellikle yazılı ve görsel basında hemen hiç yer almadığından kamuoyunda da bir yansıması olmamaktadır. Belki de bunun son yıllardaki tek istisnası Zeugma olmuştur. Zeugma, yayın organlarının beklenmedik ölçüde ilgisini çekmiş, ülkemizde ve özellikle Zeugma'nın bulunduğu Gaziantep'te büyük bir heyecan dalgası yaratmış ve bu, günümüze kadar sürebilmiştir.

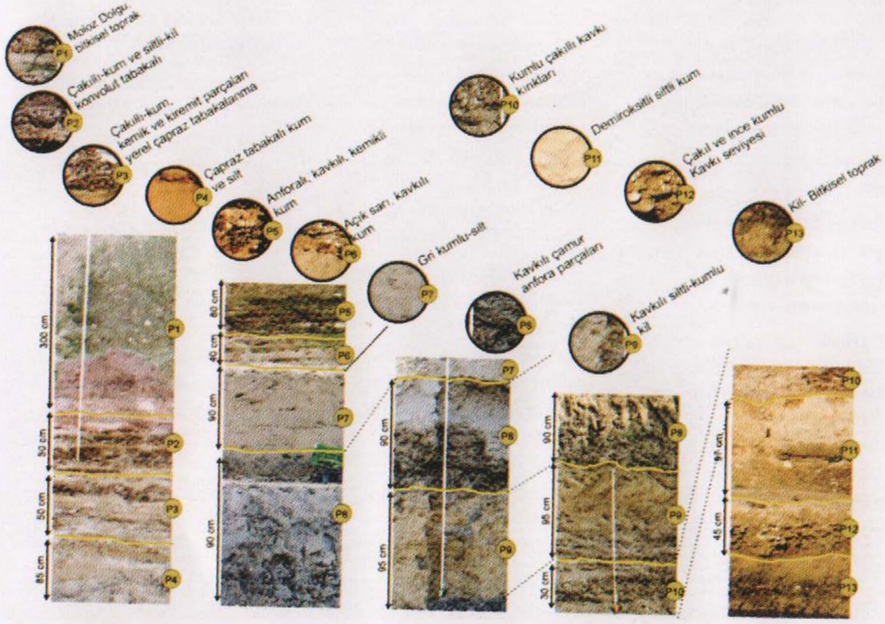
Bu bağlamda genel olarak Yenikapı kurtarma kazıları adıyla bilinen metroray ve boğaz tüp geçit çalışmaları da basında yer alabilen, kamuoyu gündemine etkin bir biçimde taşınabilmiş bir çalışma olarak ön plana çıkmıştır. Biz bu sonucun, Yenikapı kurtarma kazılarında elde edilen bilimsel çalışmalar kadar önemli olduğu görüşündeyiz. İstanbul gibi tarihi kentleri diğer yerleşim yerlerinden ayıran, tarihin derinliklerinden gelen bir "kent belleği", "kent kimliği" vardır. Bu kimlik yalnızca kentte bulunan anıtların kente verdiği görünümle sınırlı değildir. Kentte yaşayanların kimliklerini, düşünce sistemlerini oluşturan, onları farklı yapan, ancak gözle görülmeyen önemli bir etkendir. İstanbullular için surla çevrili tarihi yarımada bu kimliğin yadsınmaz bir parçasıdır. Bir yanda Bizans ve Osmanlı anıtlarıyla kaynaşmış olan kimlik, öte yanda İstanbul'un imparatorluklara başkentlik ettiği sürecin anılarıyla da yoğrulmuştur.

Ancak tuhaf olan, İstanbul'un belleğine kazınan geçmişin zamansal sığlığıdır. İstanbullu her nasılsa kentinin geçmişini MÖ 7. yüzyılda kurulan Megara kolonisi ile sınırlandırmış, dünya coğrafyasının en kritik yerinde bulunan kentin geçmişini 2700 yıl gibi uygarlık tarihi için çok dar sayılabilecek bir zaman dilimine bağlamıştır. İstanbulluların bu saplantısına karşın kent ve kentin yakın çevresinde yapılmış olan araştırmalar 2700 yıldan çok çok daha eskilere giden bir geçmişin izlerini daha 20. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda örneğin Küçük Çekmece yakınlarındaki Yarımburgaz Mağarası 800.000 yıl öncelerine kadar inen heyecan verici bir geçmişi, Kadıköy Fikirtepe'deki kazılar günümüzden 8200 yıl öncelerine ait bir yerleşimi ortaya çıkarmıştır. Ancak bunlar, bilim insanlarının tüm çabalarına karşın kent belleğinde yer bulamamıştır. Bu açıdan Yenikapı kazıları ile belki de ilk kez, İstanbulluların düşünce sistemine yaşadıkları kentin 8000 yıllık bir geçmişi olduğu anlamlı bir biçimde kazandırılmıştır. Bu kazanım zaman baskısı altında yapılan bir kurtarma kazısıyla ortaya çıkmıştır; umarız ki yaratılan bu heyecan kentin geçmişini öğrenmemizi sağlayacak sistemli araştırmaları tetikler.

Yenikapı kazılarının kentli olma bilincine yapmış olduğu katkının ötesinde, ortaya çıkardığı çok önemli bilimsel kazanımlar da vardır. Bunların bir bölümü kentin tarihi çağlarıyla ilgilidir, eski kent surlarının saptanması, şimdiye kadar bilmediğimiz kent liman dokusunun öğrenilmesi, Bizans dönemine ait çok iyi korunmuş gemilerin ve çok sayıda, daha önce karada yapılan kazılarda bulunma şansı olmayan ahşap, deri gibi organik maddelerden yapılmış nesnelerin bulunması gibi. Bu bulgular çok önemli ve güzel olmalarına karşın, bir antik kentin dolmuş olan limanında kazı yapıldığında bulunması sürpriz olmayacak sonuçlardır. Başka bir anlatımla, İstanbul gibi büyük bir kentin limanında kazı yaparsanız, bu kazıda, batmış olan birçok geminin enkazının ortaya çıkacağı daha kazı yapmadan beklenecek bir sonuçtur. Örneğin benzer bir çalışmayı Haliç'te yapacak olsanız, Yenikapı'da çıkanlardan çok daha fazla sayıda ve çeşitli geminin bulunacağını söylemek kehanet değildir.

Yenikapı'daki beklenmedik sonuç, liman dolgusunun altından çıkmış olan katmanlardır. Burada olağanüstü iyi bir biçimde korunmuş ve tabakalanmış olarak İstanbul'un 8-9 bin yıllık geçmişinin izleri ortaya çıkmıştır. Bu, bilim dünyasının uzun yıllardan bu yana bulmayı ancak hayal ettiği kadar önemli ve öğretici bir sonuçtur. Bu bir anlamda İstanbul'un bilgi arşividir; bu arşivin kente yansıyan yüzü, günümüzden 8000 yıl öncelerine ait olan ve bilim dünyasının "Fikirtepe kültürü" olarak tanımladığı döneme ait bir yerleşimin yapı kalıntılarıyla birlikte mezarlarının da bulunmuş olmasıdır. Fikirtepe kültürünün uygarlık tarihinde sanıldığından çok daha büyük bir önemi vardır. Bu kültür önceleri, Anadolu ve Yakındoğu'da gelişen ilk çiftçi köy topluluklarının Avrupa'ya aktarım sürecini temsil etmektedir. Fikirtepe kültürüyle tarım, hayvancılık, besin üretimi, kilden kap kacak yapımı, yerleşik köy yaşantısı gibi günümüz uygarlığının temel taşları Anadolu'dan Avrupa'ya aktarılmıştır. Dolayısıyla bu kültür Avrupa uygarlığının temel taşlarını oluşturur. Marmara Bölgesi'nin çeşitli yerlerinde yapılmış olan arkeolojik kazılarla tanımlamış olduğumuz bu kültürlerin izlerinin, o dönem insanlarının iskeletleriyle birlikte İstanbul tarihi yarımada içinde bulunmuş olması, kuşkusuz ki kent için farklı bir anlam taşımaktadır. Yarattığı heyecan da bunu göstermektedir.

Yenikapı kazılarını arkeoloji alanında yaptığı katkılarla sınırlı olarak görmek doğru değildir. Burada Marmara Denizi'nin zaman içindeki değişimi; bugüne göre çok daha küçük bir alanı kapladığı tatlı su gölü sürecinden

Antik Theodosius Yenikapı Limanı'nın arkeolojik önemi: Geç-Holosen ortam değişimleri ve İstanbul'un son 10 bin yıllık kültürel tarihi.

tuzlu suyu olan denize dönüşümü ve bunun insan yaşamı üzerindeki etkileri çok açık bir biçimde, tabaka tabaka izlenebilmektedir. Buradaki dolguların ayrıntılı incelenmesi tamamlandığında, İstanbul Boğazı'nın açılışı, Karadeniz-Ege sistemi arasındaki su aktarımının değişimi, Marmara Havzası'nın depremselliği, iklim salınımları gibi birçok farklı konuyu aydınlatacak sonuçlar ortaya çıkacaktır. Her biri ayrı bir uzmanlık alanını ilgilendiren bu konularla ilgili birçok çalışma yapılmıştır ve halen de yapılmaktadır. Ancak burada ilk kez farklı alanların verilerini birlikte görmemizi sağlayan, sonuçları karşılaştırarak değerlendirebileceğimiz bir bilgi arşivi ortaya çıkmıştır. Yenikapı kazılarında ve onunla birlikte yürütülmekte olan Sirkeci, Üsküdar çalışmalarında öylesine yoğun bir veri birikimi ortaya çıkmıştır ki, bunların değerlendirilmesinin uzun yıllar alacağı kuşkusuzdur. Bunu, şimdiye kadar hiç çalışılmamış binlerce belgeyi, kitabı içeren yeni bir kitaplığın bilim dünyasına açılışı olarak düşünebiliriz. Bu yığının içindeki en çarpıcı örnekler ilk planda ortaya çıkıp heyecan yaratır, ancak kesin sonuçların alınması, tüm belge ve verilerin uzun soluklu olarak çalışılmasıyla elde edilir.

Yenikapı çalışmaları yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız gibi çok önemli, beklenmedik sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçların iki farklı yansıması olması gerekir: Bunlardan biri, bilim dünyasıdır, diğeri ise bu sonuçların toplumun düşünce sistemine yansıyacak bir biçime dönüştürülmesidir. Bunların ilki kolaydır, zaten daha şimdiden çok farklı alanlardaki uzmanlar Yenikapı verileri üzerinde çalışmaya başlamışlardır. İkincisi ise çok daha güçtür. Sonuçların topluma ve kente yansıtılması, kentin özümseyeceği bir şekle dönüştürülmesi uzun soluklu bir planlamayı gerektirir. Yenikapı'da ortaya çıkan tekil buluntuların, ister bir Bizans gemisi, ister bu gemi içinde bulunmuş bir deri sandalet ya da binlerce yıl öncesine ait bir çömlek olsun, bunların yanlarında açıklayıcı küçük bir levhayla müze vitrinlerine konması kente hiçbir şey kazandırmayacaktır. Buradaki doğal çevre ortamı, insan, kültür ve kent gelişiminin farklı bir anlatım diliyle kente kazandırılması, kentin elde edilen bu sonuçlarla zenginleştirilmesi alışageldiğimizden çok farklı bir sergilemeyi gerektirir. Maalesef bu alanda henüz atılmış somut bir adımın da olmadığını görmekteyiz. Umarız ki Yenikapı'da verileri ortaya çıkarmak için yapılmış olan özverili ve olağanüstü çaba, kenti geçmişiyle barıştıran yeni bir heyecanı da beraberinde getirir.

MEHMET ÖZDOĞAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ
PREHİSTORYA
ANA BİLİM DALI

2008'den 1908'e BAKIŞLAR

İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ 19-21 EYLÜL

II. Meşrutiyet'in 100. yılı vesilesiyle Tarih Vakfı, İzmir Ekonomi Üniversitesi işbirliğiyle 1908'e farklı açılardan bakan bir sempozyum düzenleniyor. Konuyla ilgili uzmanların ve genç araştırmacıların tebliğlerini sunacakları 3 gün sürecek sempozyuma konuyla ilgili herkes; araştırmacılar, akademisyenler, meraklılar davetlidir.

19 Eylül

9.30 AÇILIŞ

- İzmir Ekonomi Üniversitesi Rektörü
- İzmir Eonomi Üniversitesi Mütevelli Heyeti Başkanı
- **Murat Güvenç** Tarih Vakfı Başkanı
- **Zafer Toprak** Tarih Vakfı Konferans Düzenleme Kurulu adına

10.30 I. OTURUM

II. MEŞRUTİYET VE TOPLUMSAL YAPI

- **Doğan Çetinkaya** 1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik
- **Fatmagül Berktay** Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Özneleri, Simgeleri, Küskünleri: Kadınlar
- **Murat Güvenç ve Eda Yücesoy** Tarihsel Veriyi Yeniden Okumak: Doğu Yıllıkları'nda İstanbul 1908
- **Zeki Arıkan Dr. Ziya Somar**'ın II. Meşrutiyet Dönemi Tarihine Katkısı

12.30-14.30 ÖĞLE ARASI

14.30 II. OTURUM

II. MEŞRUTİYET VE MİLLİYETÇİLİK/ETNİK YAPI

- **Mehmet Ö. Alkan** Meşrutiyet, Militarizm ve Milliyetçilik (1908-1918)
- **Naci Kutlay** Kürtler ve İttihat Terakki
- **Taner Timur** İttihatçılar ve Ermeni Sorunu
- **Bülent Bilmez** 20. Yüzyıl Arnavut Tarihyazımında II. Meşrutiyet: Milliyetçi, Sosyalist ve Modernist Söylemler Arasında

17:00 KOKTEYL

"YADİGAR-I HÜRRİYET" SERGİSİ

- **Osman Köker**'in açılış konuşması

20 Eylül

9.30 III. OTURUM

II. MEŞRUTİYET VE YEREL YAPI/NÜFUSBİLİM

- **Hasan Kayalı** Hicaz Vilayeti'nde 1908 Devrimi: Değişim ve Devamlılık
- **Gökhan Çetinsaya** II. Meşrutiyet Döneminde Arap Vilayetleri
- **Deniz Dölek** Yerelde İdeolojik Dönüşüm: II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayeti'nde Osmanlıcılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş

10:45-11.15 ARA

- **Alexandre Toumarkine** II Meşrutiyet : Nüfus Mühendisliğinin Başlangıç Noktası mı ?
- **Fuat Dündar** II. Meşrutiyet Dönemi Nüfus Politikaları ve Milliyetçilik

12.30-14.30 ÖĞLE ARASI

14.30 IV. OTURUM

II. MEŞRUTİYET VE KÜLTÜR/SANAT

- **Efdal Sevinçli** II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal ve Belgesel Tiyatro: Dr. Kamil Örneği
- **Erol Köroğlu** Osmanlı İmkânsız ve Mânâsızdır!: Türk Edebiyatında II. Meşrutiyet'in Hicivsel Temsili
- **Sabine Preator** II. Meşrutiyet Müzik Hayatının Gelişimine dair İzlenimler
- **Wendy Shaw** Müzecilik ve Vatandaşın Yaratılışı: Elvah-ı Nakşiye Koleksiyonu ve Askeri Müzenin II. Meşrutiyet Sonrası Oluşumu

21 Eylül

9.30 V. OTURUM

II. MEŞRUTİYET VE SİYASET/HUKUK

- **Fatmagül Demirel** Devr-i Hürriyet'te Tevzi-i Adalet : Seyyar Sulh Hakimleri
- **Selçuk Dursun** İmparatorluğu Yeniden Üretmek: II. Meşrutiyet'te Ormancılık ve İktidar Tasavvuru
- **Fevzi Demir** Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan

10:45-11.15 ARA

- **Suavi Aydın** İttihatçı Programın Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası
- **Zafer Toprak** İttihat ve Terakki'nin 1908 Siyasi Programı

12.30 KAPANIŞ ÖĞLE YEMEĞİ

LYDIA'NIN EN BÜYÜK KENTİ

SARDEIS ANTİK KENTİNİN KAZI HİKÂYESİ

PROF. NICHOLAS CAHILL

ÇEVİREN: BARIŞ BAŞTÜRK

Sardeis'teki kazılar elli yıl önce Harvard Üniversitesi'nden Prof. George Hanfmann tarafından başlatıldı. Sardeis, birçok Helenistik ve Roma şehirlerinden yalnızca biri olmasına rağmen dünyadaki tek büyük Lydia şehri olduğu için, kazılarda özellikle Lydia dönemi eserlerine ulaşmak hedeflendi. Bu yüzden bizler, özellikle bu erken dönem Anadolu halkıyla, onların kültürüyle, alışkanlıklarıyla ve maddi kalıntılarıyla ilgilendik. Hanfmann, edebi eserlere -özellikle de Herodot'un anlattığı, Ionia Yunanlılarının Sardeis'i MÖ 499'da ateşe vermeleri ile ilgili hikâyesine- dayanarak kazılara başladı. Herodot, Yunanlıların Sardeis'i ateşe verdiğini, Lydialıların ve Perslerin yanan şehirde kaçışarak şehrin merkezi ve pazar yeri olan agoraya üşüştüklerini; Paktolos nehrinin de agoranın ortasından akıp gittiğini anlatır. Doğal olarak şehir merkezinin Paktolos nehrinin üzerinde olduğu kabul gördüğünden; Hanfmann, diğer yerlerin yanı sıra agorada da kazı yapmıştı. Orada çok sayıda Lydia malzemesi buldu. Bunlar arasında dünyanın en eski altın ayrıştırma alanı da bulunmaktadır. HoB olarak adlandırılan bu alanda tunç çağından Roma dönemine kadar sürekli bir iskân söz konusudur. Kuşkusuz, hamam-gymnasium kompleksi, sinagog ve Bizans dükkânları da bu alandadır. Hanfmann bu yapıların restorasyonunu da yaptırmış olup, ören yerinin bu kesimi turistik açıdan halen en ilgi çekici kesimlerden biridir.

Ayrıca gymnasium-hamam kompleksi, sinagog ve Bizans dönemi dükkânları gibi restore edilen başka Helenistik ve Roma dönemine ait kalıntılar da hâlâ turistlerin ilgisini çekmeye devam ediyor. Hanfmann, daha çok Lydia dönemine ait kalıntılarla ilgilendiğinden ve şehrin esas yapısının en fazla Helenistik dönem içlerine kadar korunmuş olduğuna inandığından, şehrin Roma dönemi merkezini kazmadı.

Prof. Dr. Crawford H. Greenewalt'ın idaresinde gerçekleşen Lydia dönemi şehir surlarının keşfi ve kazısı geçen son 20-30 yılın en önemli başarılarından biri olmuştur. Bu surun 20 metre genişliğinde temeli ve halen yer yer 10 metre yüksekliğe ulaşan duvarı ve büyük bir giriş kapısı mevcut olup çepeçevre güçlendirilmişti. Taş ve kerpiçten oluşan bu surun oldukça karmaşık bir inşa geçmişi olduğu anlaşılmaktaydı. Duvarın yalnızca tanımlanması ve kazılması on yıllar sürdü. Son birkaç yılda duvar takip edilerek, bunun Roma şehrinin aşağısındaki alanın çoğunu, akropolis'in kuzey tarafını kapsadığı ve Paktolos nehrinin ise şehir surlarının dışında kaldığı saptandı.

Greenewalt' ın ve benim son kazılarım Hanfmann'ın Lydialıların nasıl yaşadığına dair çizdiği resimden farklı olarak Lydia şehir merkezini anlamayı amaçlıyor. Hanfmann, aşağı şehirde modern köy evleri gibi küçük çapta kalıntılar buldu, fakat zamanın en büyüğü olan başkente dair gerçekten önemli hiçbir yapıya rastlayamadı. Greenewalt, Sardeis'in sur duvarı içinde kalan tüm tepeleri kapsayan Lydia dönemine ait anıtsal terasların yanı sıra tapınaklar, saraylar ve diğer kamu ve devlet yapılarını da buldu.

Bu, Sardeis' in nerede yer aldığı, neye benzediği, şehrin nasıl organize olduğu, küçük ve yerel bir yerleşim biriminden nasıl uluslararası bir imparatorluk başkenti haline geldiği konusunda Sardeis'e bakış açımızı bütünüyle değiştiren heyecan verici bir gelişme idi. Böylece, Lydialılar ile Yunanlılar ve Lydialılar ile Mezopotamya'daki büyük Yakındoğu İmparatorlukları ve Uzakdoğu arasındaki ilişkiler hakkında yeni fikirlere sahip olduk.

Karşılaştığımız zorluklardan birisi ise, Lydia dönemine ait olan kentin, Roma ve Helenistik şehrinin tam altında olması. Erken dönemlere ulaşmak için, Lydia dönemine ait eserlerin tam üzerindeki geç dönem yapılarını kısmen çıkarmak ve kazmak gerekiyor. Bu pek çok kazıda karşılaştığımız bir sorun, fakat Lydia oldukça derine gömülü olduğu için, bu bizim açımızdan daha büyük bir sorun oluşturuyor. Üst bölümler bir hayli ilginç olsa da iyi koruna gelmiş olmadıklarından, buralarda kazı yaparak daha fazla tahrip olmalarına neden olmamak gerekiyor. Buralarda kazı yapıp sonra tekrar üzerlerini toprakla kapatmak ise hiç de kolay bir iş değil. Erken dönemdeki tabakaları anlayabilmek için, mesela büyük bir Roma tapınağının bir bölümünü kazdık. Tapınak son derece ilginç, ancak çok önemli sorunları var. Yapılar büyük ölçüde tahrip edilmiş ve hırsızlıklara maruz kalmış. Neredeyse tapınaktan geriye hiçbir şey kalmamış fakat Roma ve Helenistik dönem yapıları Lydia dönemine ait kalıntıları kaplamış ve sekiz metre derine gömmüş durumda. Kazıların bir başka ilgi odağı olan Helenistik ve Roma dönemlerine ait tiyatroya gösterilen ilgi neredeyse yok olmuş tiyatronun kendisinden dolayı değil, altında Lydia dönemine ait birçok ev bulunduğu içindir. Herhangi bir önemli Roma kalıntısını kaldırmış değiliz, fakat bu durum erken dönem yapıları için kazabileceğimiz alanları sınırlıyor.

Son yıllarda, MÖ 6. yüzyılın ortalarından kalma Lydia sikkeleri bulduğumuz için çok şanslıyız. Bunlar, geleneksel olarak Kral Kroisos ile ilişkilendirilen iki gümüş ve bir altın sikkeden oluşan Lydia sikkeleriydi. Son yıllarda birkaç nümizmat bunların aslında Lydia'ya ait olmadığını, Perslerin Sardeis'i MÖ 547'deki fethinden sonra ilk bastıkları sikkeler olabileceğini iddia etti. Fakat 2002'de, Perslerden kalan enkazın katmanlarında bulduğumuz bir altın ve bir gümüş sikke, bu sikkelerin Perslerden daha önceye, Kroisos'a ait olması gerektiğini kanıtladı. Ayrıca, Lydialılarla Persler arasında cereyan eden savaşta ölen bir askerin kafatasının yanında daha ufak, yarım gram ağırlığında benzer bir sikke daha bulduk. Kafatası, yıkıntı molozu arasında bulunmuş olup bilinçli bir gömü söz konusu değildi. Eski Yunan oyun yazarı Aristophanes'ten bildiğimize göre, eski Yunanlılar cepleri olmadığından sikkeleri ağızlarında taşırmış, acaba bu Lydialı asker de son maaşını ağzında mı taşıyordu?

NICHOLAS CAHILL
KAZI BAŞKANI
SANAT TARİHİ BÖLÜMÜ
WISCONSIN-MADISON ÜNİVERSİTESİ
CHAZEN MUSEUM OF ART

Artemis Tapınağı Helenistik ve Roma dönemlerinde inşa edildi (MÖ yaklaşık 300-MS 2. yüzyıl).

"SEDAD HAKKI ELDEM I: GENÇLİK YILLARI" SERGİSİ ÜZERİNE

SEDAD HAKKI DOĞULUR MU, OLUNUR MU?

Serginin görselliği "Sedad Hakkı doğulur mu, olunur mu?" sorusu etrafında şekilleniyor. Ulusal olanın yıkıldığını ilan eden bir manifestoya dönüşen sergi, paradoksal bir şekilde bunu yeniden üretme potansiyelini de içinde barındırıyor.

ERHAN BERAT FINDIKLI

Türkiye modern mimarlık tarihinin en önemli ve tartışmalı figürlerinden biri olan Sedad Hakkı Eldem doğumunun yüzüncü, ölümünün yirminci yılı nedeniyle İstanbul'da, Osmanlı Bankası Müzesi'nde Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli'nin küratörlüğünde hazırlanan, tasarımlarını Bülent Erkmen'in yaptığı iki farklı sergi ve iki kitapla kültür gündemindeki yerini alıyor. 30 Nisan-30 Ağustos tarihleri arasında görülen ilk sergi, "Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları" ve küratörler tarafından kaleme alınan aynı başlıklı kitap, mimarın 1908-1930 arasındaki formatif yılları üzerinde yoğunlaşıyor.

Edhem Eldem ve Ceyda Eldem'in özel arşivlerinden yararlanılarak oluşturulan sergide kullanılan görsel malzemelerin bir kısmı, mimarın içine doğmuş olduğu kültürü, ailenin ve yakın çevresinin toplumsal konumunu yansıtan fotoğraf ve belgelerden oluşuyor. Burada karşımıza, İbrahim Ethem Paşa, müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey, nümizmat İsmail Galip Bey gibi Osmanlı entelektüel yaşamına önemli katkılarda bulunmuş figürler çıkıyor. Sedat Hakkı'nın çocukluk yıllarını geçirdiği Zürih, Cenevre ve Münih'te annesi Azize Hanım, babası İsmail Hakkı Bey ve erkek kardeşleriyle birlikte çektirdikleri fotoğraflar, burjuva bir ailenin gündelik yaşamından bazı kesitler sunuyor. Edhem Eldem'in bu sergi çerçevesinde kaleme aldığı makalesindeki yaklaşımını destekleyecek şekilde, Sedad Hakkı'nın bireysel gelişiminde, aile geçmişinin ve çevresinin önemi görsel olarak vurgulanıyor.

Çizim defterlerinden büyütülerek sergide kullanılan reprodüksiyonlar Fransızca, Almanca ve Türkçe gibi farklı diller ve ülkeler arasında seyretmekte olan bir hayatın beslendiği kültürel kaynakların çeşitliliğini yansıtıyor. Çocukken Alman mitoloji kahramanlarını çizen, Gymnasium yıllarında Adalbert Niemeyer etkisiyle hazırlanmış iç mekânlar tasarlayan bir genç, Sanayi-i Nefise Mektebi'ne kabul edildikten sonra görsel hafızasını ve imge dağarcığını yeni mimarlık ortamına taşımaya çalışıyor. Neogotik, Neorönesans, Neogrek camiler, Mendelsohn esinimli perspektif eskizler çizen, düşsel yeni Selçuklu, yeni Osmanlı kent meydanları, tren istasyonları, hanlar, oteller, konutlar tasarlayan bir gencin, farklı mimarlık geleneklerini birbirine tercüme ederek kendi dilini bulma çabasına tanıklık ediliyor.

Sedad Hakkı, Ankara'dan Biarritz'e, Glasgow'dan Napoli'ye uzanan bir coğrafyada deneyimlediği 30 farklı kenti, yine kendi çizimi olan harita üzerinde belirtiyor. Yaşamının farklı evrelerini belgeleyen mimar, çocukluk ve gençlik yıllarının yeniden kurgulanmasında tarihçilere ciddi bir malzeme zenginliği sunuyor. Bunlar üzerinden, kişiliğinin ve kimliğinin çokkatmanlı gelişim güzergâhları ve durakları, küratörler tarafından çoğul bir okumaya tabi tutuluyor. Osmanlı entelektüel aristokrasisine mensup, kozmopolit bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Sedad Hakkı'nın, ulusalcı bir erken cumhuriyet aydınına dönüşürken yaşadığı çelişkiler, gerilimler, entelektüel açmazlar, kültürel ve ideolojik ödünçlenmeler sorunsallaştırılıyor. Bu durum, ulusal kimliklerin inşasına yönelik daha genel bir sorgulamaya dönüşüyor.

Türkiye'de ulusalcı mimarlık söyleminin kurucularından ve en karizmatik rol modellerinden biri olarak görülen Sedad Hakkı'nın ideolog bir mimar olarak kendini inşa süreci, özcü yaklaşımları dışında kavranmaya çalışılıyor. Bu, beraberinde ulusalcı mimarlık tarihyazımının ciddi bir eleştirisini getiriyor. Mevcut kanona yeni bir alternatif değil ama yeni görme ve yorumlama biçimleri öneriyor. Her türlü özcü kategorinin reddedildiği ve kültürler arasılığın merkeze alındığı uluslarüstü bir söylem geliştiriliyor. Serginin küratörlerinden Uğur Tanyeli, postkolonyal çalışmaların geliştirdiği kuramsal açılımlardan yararlanmayı deneyerek, kendini tekrar ederken tükenen bir mimarlık tarihi yazımının yeniden yapılanması için disiplinler ve metinler arası bir fırsat yaratıyor. Homi Bhabha'nın Üçüncü Mekân kavramı, (Third space of enunciation) Sedad Hakkı'nın historiografik kurgusunda yeni bir imkân olarak beliriyor. Bu aynı zamanda, serginin temel sorularından biri olan Sedad Hakkı doğulur mu, olunur mu? sorusunun ve buna verilen cevabın ilham kaynağını oluşturuyor. Serginin görselliği bu iki sorunun etrafında şekillenirken, kimliklerin akışkanlığı, dönüşüm potansiyeli, tarihsel bir tecrübe olarak koşulsallığı genç mimarın tuttuğu günlüklerden, gezi notlarından yapılan alıntılarla vurgulanıyor. Ulusal olanın yıkıldığını ilan eden bir manifestoya dönüşen sergi, paradoksal bir şekilde bunu yeniden üretme potansiyelini içinde barındırıyor.

Sergide, Türkiye'de ulusalcı mimarlık söyleminin kurucularından ve en karizmatik rol modellerinden biri olarak görülen Sedad Hakkı'nın ideolog bir mimar olarak kendini inşa süreci, özcü yaklaşımları dışında kavranmaya çalışılıyor.

Türkiye mimarlık ortamındaki tartışmalara yön veren, kendine hayran bıraktığı kadar kendinden nefret ettirmeyi başardığı çevreleri de yaratan Sedad Hakkı'nın yaşamını, ideolojik pozisyonlarını, entelektüel dönüşümlerini, temsil ettiği ayrıksı muhafazakârlığı, sanatçı yaratıcılığını ve özellikle mimarlık ürünlerini konu alan ikinci sergi, "Sedad Hakkı Eldem II: Olgunluk Yılları" ise Ekim 2008'de açılacak. Bu sergiler ve onlara eşlik eden kitaplar, sundukları görsel malzemenin zenginliği kadar, mimarlık tarihyazımına kazandıracakları kuramsal açılımlar, başlatacakları yeni tartışmalarla da dikkat çekiyor.

ALEKSANDR SOLJENİTSİN'İN ÖLÜMÜ ÜZERİNE

SOLJENİTSİN VE HİLMİ Z. ÜLKEN

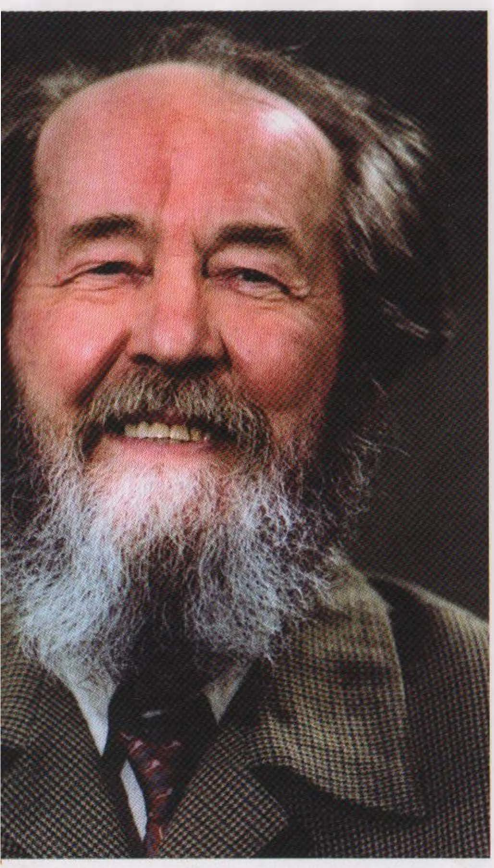
Aleksandr İsayeviç Soljenitsin Aralık 1918'de doğdu. 1945'te Stalin karşıtı yazışmalar yaptığı ve gizli örgüt kurma girişiminde bulunduğu suçlamasıyla tutuklandı. 1945-1956 arasını Gulag'da geçirdi. Edebi çalışmaları ilk kez 1962'de yayımlanmaya başladı. Ülke dışına çıkarıldığı 1974'e dek yönetime muhalefet etti ve Gulag'ı anlattı. 1974-1990 arasını SSCB dışında sürgünde geçirdi. Rusya'ya 1994'te döndü ve Ağustos 2008'de öldü. Soljenitsin, 20. yüzyılda Türkçede en çok yayımlanan ve tartışılan çağdaş Rus yazarı olmuştur.

SABRİ GÜRSES

TÜRKİYE'DE SOLJENİTSİN (1965-1992)

Soljenitsin'in Türkçede yayımlanan ilk kitabı, 1965 yılında Niyazi Dalyancı'nın İngilizceden çevirisiyle yayımlanan *İvan Denisoviç'in Bir Günü* oldu (Ataç Yayınevi). O yıl aynı kitap ve *Dava Uğruna* Zeyyat Özalpaslan tarafından İngilizceden çevrildi. Bunları, 1970'te *İlk Çember* (E Yayınları, İngilizceden Çeviren: Hasan Aslan) ve *Kanser Koğuşu* (Altın Yayınları, İngilizceden Çevirenler: Özay Süsoy, Gönül Suveren) izledi. 1971'de *Kanser Koğuşu* bu kez Fransızcadan Necati Erkurt tarafından *13 Numaralı Koğuş* adıyla çevrildi (Kitaş Yayınları). 1972'de Rusçadan ilk çeviriler yayımlandı: Leyla Soykut *Ağustos 1914*'ü (Hürriyet Yayınları), Mehmet Özgül ise *Kretevko İstasyonu'nda Bir Olay* ve *Matriyona'nın Evi*'ni (Varlık Yayınevi) çevirdi. 1973'te Mehmet Özgül, *İvan Denisoviç'in Bir Günü*'nü bu kez Rusçadan çevirdi (Varlık Yayınevi); İsmet Giritli ise Soljenitsin'in iki mektubunu *Sovyet Liderlerine Açık Mektup: Yalanla Yaşamayın* adıyla birleştirerek çevirdi (Nebioğlu Yayınevi). Behzat Tanç İngilizceden 1974'te *Kreçevutka İstasyonu* (Damla Yayınevi), 1975'te *Dava Uğruna* çevirilerini yaptı (Damla Yayınevi). Yine 1974'te Osman Nebioğlu *Soljenitsin'in Hayatı* adlı kitabı hazırlarken, *Gulag Takım Adaları* Rusçadan Selim Taygan'ın çevirisiyle yayımlandı (Nebioğlu Yayınevi).

1974 yılına dek Soljenitsin'in 7 kitabının 11 Türkçe çevirisi yayınlanır.

Soljenitsin'in ülkesinden çıkarıldığı 1974 yılında Türk basını konuya geniş yer veriyordu. Basında yer alan çeşitli yazıların bir derlemesi, Sami Ateş'in *Terörden Hürriyete: Soljenitzin* adıyla yayımladığı kitap oldu (Ateş Yayınları). 1976'da Ferda Koray *Soljenitsin ve Batı* adıyla bir derleme çeviri yayımladı (kendi basımı, aynı yıl, *Memleketim ve Dünya* adıyla bir başka Rus muhalifi Saharov'un kitabını da yayımladı). 1976'da Natalya Reşetovskaya'nın eleştirel anı kitabı, Rusçadan Güneş Bozkaya-Kollontay'ın çevirisiyle *Kocam Aleksandr Soljenitsin* adıyla yayımlandı. 1977 yılında, Soljenitsin adının son kez anıldığı kitaplardan biri, Saharov'un *Memleketim ve Dünya* adlı kitabının eki olarak verilen, Vecdi Bürün'ün Fransızcadan derleyip çevirdiği *Sovyet Rusya'da Hürriyet Mücadelesi: Pliutch, Soljenitsyne, Cemiloğlu, Sakharov* (Yağmur Yayınları) adlı kitap oldu. 1992 yılındaysa, Soljenitsin'den son çeviri yapıldı: *Rusya Nasıl Kurtulur?* (Remzi Kitabevi).

Günümüzde Mehmet Özgül'ün 1972-3 çevirilerinin tek ciltlik yeniden basımı (Cem Yayınevi) dışında Soljenitsin çevirileri yayımlanmıyor. Bu bir yana bırakılırsa, Soljenitsin'e yönelik ilginin 1965'te çağdaş (ve belki muhalif) bir Rus yazarının Batı dillerindeki çevirilerle tanınması aracılığıyla başladığı, beş yıllık aradan sonra, 1970 yılında Nobel ödülünü almasıyla birlikte edebi ilginin yenilendiği, fakat bunun hızla politik bir ilgiye dönüştüğü, 74-77 yılları arasında bu ilginin hâkim olduğu ve sonra, 92'deki tesadüfi ilgiye dek bir canlılık görülmediği söylenebilir. 74-77 arasındaki ilgi Soljenitsin'in Türkiye imgesi açısından büyük ölçüde belirleyici sayılır: Sovyet "terörü"nden kaçarak "hürriyet"i seçenlerden biridir o. Bu açıdan imgesinin temel bir yönü, *Hürriyet Mücadelesi*'nin alt başlığında Soljenitsin ve Cemiloğlu adlarının yan yana gelmesinde görünür. Cemiloğlu ya da asıl adıyla Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu (1943-) bir edebiyatçı değil, milliyetçilikle suçlanan bir Kırım Tatarı; 1951 yılında Kırım Tatar Milli Gençlik Teşkilatı'nın kurucusudur. Soljenitsin, "hürriyeti seçerek" 1977 yılında soğuk savaşın Türkiye'deki hâkim söylemlerinden birinin, "Orta Asya'daki esir Türkler" söyleminin destekleyici imgelerinden biri olmuştur.[1] Soljenitsin'in de onayladığı bu imge, Türkiye'deki kullanımları bir yana,[2] Rusya'nın (aslında denize çıkışı sınırlı olan her ülkenin) uzun tarihinin temel kısırdöngülerinden birini sergiler; sömürgesiyle kendisi arasına deniz yoluyla mesafe koyamayan sömürgeci, kendisinin de içine düştüğü bir hapishane yaratır:

"Eğer Rus İmparatorluğu, Lenin'in betimlemesiyle, 'bir milletler hapishanesi'yse, Sovyet İmparatorluğu onun toplama kampı oldu. 'Sürgün edilen her millet için, bir gün bir destan yazılacak,' diye yazıyor Soljenitsin, 'doğduğu topraklardan ayrılmasının ve Sibirya'da yok olmasının destanı. Sadece bu milletlerin kendileri yaşadıkları şeyler üzerine ne hissettiğini dile

getirebilir: bizim onlar adına söyleyecek sözümüz yok ve ayaklarına dolaşmamalıyız."[3]

TÜRKİYE'DE RUSYA

Diğer yandan, Soljenitsin'in Türk medyasındaki imgesi ve bu imgenin kullanılma biçimi, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki Türk-Rus ilişkileri tarihinin iyi bir modelini ortaya koyabilir. Bu ilginç bir modeldir, çünkü bu ilişkinin özellikle sağ açısından travmatik yanını sergiler. Burada komşu iki ülkenin doğrudan ilişkisinin yerine, Demir Perde'nin iki tarafında da yer alan özel engellerin dolaylı ilişkisi geçer. Rusya üzerine kamusal bilgi "hürriyeti seçenler" aracılığıyla, Batı basınının sunumları aracılığıyla ya da önyargılar aracılığıyla kurulur. Tersi durum, "kanunen yasak olan komünizm propagandası" olarak yorumlanır.

Ahmet Güner'in *Türkiye'deki Rusya* adlı 1975 tarihli kitabındaki Soljenitsin imgesi bu model çerçevesindeki ilginç bir örnek. Kitap, Toker Yayınevi tarafından basılmıştır. (Yayınevinin bu dönemdeki diğer yayımları arasında, Ömer Rıza Doğrul'un klasikleşmiş Dale Carneige/Herbert N. Casson çevirileri, Rauf Tamer, İlhan Darendelioğlu ve Ahmet Kabaklı'nın kitapları, *Kavgam*'ın klasikleşecek olan ilk geniş çevirisi, G. Crell'in *Rusların Asya Siyaseti*[4] adlı kitabının çevirisi yer alır.) Kitapta, o dönemde *Ortadoğu* gazetesinde köşe yazarlığı yapan gazeteci Güner'in (1932-) 1971-74 arasında yazdığı köşe yazılarının bir derlemesi yer alır. Kitap dört bölümden oluşmaktadır: Türkiye'deki Rusya, Yarı Münevverin Saltanatı, Öteki Anarşi, Orda Bir Türk Var Uzakta. Yazar kaba milliyetçilikten çok seçkinci bir muhafazakârlık sergiler (sol, Mason, Siyonist vb. olarak tanımlanan durumların eleştirisinin yanında, Luis Bunuel'den alıntı, Ezra Pound'un anılması, Hitler'in radikalizminden etkilenen kaba milliyetçiliğin eleştirisi vb. de görülür).

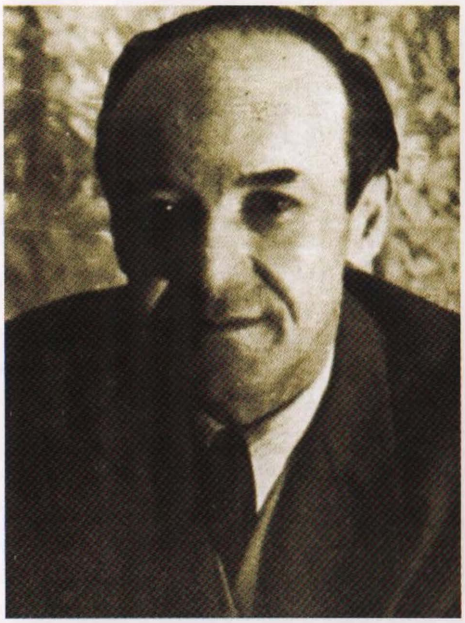
Soljenitsin adı ilk kez 22.4.1972 tarihli "Jane Fonda ve Soljenitzin" başlıklı yazıda görülür. Yazar, Fonda ve Chaplin örnekleriyle, bu sanatçıların yönetime muhalefet ettiğini ama yönetimin buna aldırmayıp onları ödüllendirdiğini belirtir: "Şarlo büyüktü ama Amerika da büyüktü ve bu tarz tezgâhtarlıkları gülünç buluyor, üzerinde durmuyordu." Ardından Soljenitsin'i ele alır:

"Yaşayan en büyük romancılardan biri Soljenitsin'dir ve bu adam Rus'tur. Bir millete ve ülkeye değer ilave eden büyüklerdendir. Soljenitsin şimdi Rusya'da ücra bir köyde ikamete mecbur edilmiştir. En büyük edebiyat ödülü Nobel'i kendisine layık gören İsveç İlimler Akademisi bu ödülü Soljenitsin'e vermek imkânını bir türlü bulamamaktadır. Rus idarecileri ve komünist rejim buna izin vermemektedir. Çünkü büyük romancı, ülkesindeki idareyi, rezaletleri ve haksızlıkları ima yoluyla da olsun, tenkit ve teşhir cüretini göstermiştir. Ödülün para kısmı olan yarım milyon lira bir İsviçre bankasında hapistir. Soljenitsin bu paranın kuruşuna el sürememekte, hiç olmazsa bu para ile bir kilise inşasına izin verilmesini istemektedir. Kendisine cevap bile verilmemiştir. Nobel madalyasını göğsüne takmak, hatta bunu törensiz, sessizce yapmak isteyen beynelminel sanat çevrelerine bile Kremlin 'Hayır' demektedir."[5]

İkinci anma, 18.9.1972 tarihli "Sayın Gökçeli, Çok Ayıp Oluyor!" başlıklı yazıda yer alır. Yazı, Yaşar Kemal'in *Yeni Ortam* dergisinde, dönemin demokratik anlayışı üzerine Ecevit'e yönelik bir yazısını değerlendirmektedir. Yaşar Kemal yazısının bir noktasında Soljenitsin'i örnek vererek, yönetimi eleştirmesine rağmen ona dokunulmadığını belirtmiş ve şu öneriyi getirmiştir: "Demokrasinin, özgürlüklerin savunulması için kurulmuş NATO üyesi Türkiye'de seçimler sonunda, işçi diktatoryası düzeninde Soljenitsin'e karşı gösterilen hoşgörünün onda birini bana gösterebilir misiniz? Bana ve öteki yazar arkadaşlarıma..." Güner, bu sözleri aktardıktan sonra Yaşar Kemal'in "şöhreti propagandalarla değerinin çok üstüne çıkarılmış" bir yazar olduğunu vb. söyleyerek, "Rusya'da sizden çok değerli yazarlar sürgündedir," der. "Soljenitsin yalnız edebi dehasını değil her insana ibret olacak yürek ve irade imtihanını da vererek Rus rejiminin ilişemiyeceği doruğa çıkmıştır. Sibirya sürgünlerinde kanseri yendiği gibi, Rus bozkırlarının unutulmuş köylerinden dışarı kaçırabildiği dev eserleri ile Rusların şahsına yaptıkları utanç verici işkenceyi de yenmiştir ve bugün Kremlin'in efendilerinin değil, Batı'nın hür edebiyatının himayesindedir ve sadece bunun için Ruslar ona el sürememektedir."[6]

Soljenitsin'in üçüncü kez anılması, üç yıl sonraki 27.1.1975 tarihli "Bizimkiler de Okumalıdır!" başlıklı yazıda görülür. Yazı, Almanya'daki mültecilerin çıkardığı *Kontinent*[7] dergisini tanıtmakta, Günter Grass'ın bu dergi nedeniyle Soljenitsin'e yönelttiği eleştiriyi konu etmektedir. Grass, Soljenitsin'in mücadelesine saygı duyduğunu belirterek, buna karşın derginin "Springer gibi anti-komünist ve kapitalist bir yayıncıya çıkarttırılmasını ve onunla işbirliği yapılmasını" eleştirmektedir. Güner'in aktarımına göre, Soljenitsin buna karşılık, bu konuda "yayınevi seçiminde titiz" olacak bir durum olmadığı yanıtını vermiştir. Güner, Soljenitsin'in yanıtını "küçük hassasiyetlerin büyük ahmaklıklara yol açtığını ispat eden" bir yanıt olarak niteler ve yazısını, Almanca, Rusça, İngilizce, Fransızca, Flamanca ve İtalyanca yayınlandığını, İspanyolca ve Türkçe yayınlanması için telif görüşmeleri yapıldığını belirttiği "*Kontinent*'in Türkçe nüshasını bekleyelim" diye bitirir.

Güner'in yaklaşımı, birçok açıdan dönemin sağ basınının Soljenitsin'i yorumlama tarzının tipik örneği sayılabilir: Soljenitsin, Türkiye'de solda konumlanan yazarlar için bir

Ziya Ülken: "Ben hadisenin evvelini bilmiyorum. Bu zat (Soljenitsin) ne yazdı, daha doğrusu neler yazdı..."

"Sovyet Rusya'nın zayıf düşüp" dağıldığı bir post-Sovyet dünyada Soljenitsin merkezli sorular sorulabilir: Soljenitsin yıkılmasına katkıda bulunduğu dünyanın yerine ne koydu? Ülken'de olmayan ne vardı Soljenitsin'de? Yenik olan sol mu, yoksa sağ mı?

18.9.1972 *Yeni Ortam*, Yaşar Kemal: "Demokrasinin, özgürlüklerin savunulması için kurulmuş NATO üyesi Türkiye'de seçimler sonunda, işçi diktatoryası düzeninde Soljenitsin'e karşı gösterilen hoşgörünün onda birini bana gösterebilir misiniz? Bana ve öteki yazar arkadaşlarıma..."

karşı örnek ve ölçüt olarak kullanılabilir; "Batı"nın solcuları için de Soljenitsin bir örnektir, ama daha gevşek bir örnek; Jane Fonda-Charlie Chaplin-Soljenitsin aynı düzlemde yer alır, ama Yaşar Kemal onların eşiti değildir. Rusya'da Yaşar Kemal'den "çok daha değerli" yazarlar (örnek verilmese de) vardır ve Günter Grass'ın Soljenitsin'i solda konumlanmış bir yazar sayarak eleştirmesine karşılık, Güner ikisini karşıt kutuplara koyarak *Kontinent*'in Türkçe yayımlanma olasılığının (alıcısının) olduğunu belirtir. Bu tuhaf bir durumdur, çünkü sağ muhafazakârlığın günümüze dek süregelen çözümsüz bir çelişkisine işaret eder: Dış kaynaklı bir olgu olarak belirlediği şeyi, başka dış kaynaklarla çürütmeye çalışmak.[8] 11.7.1973 tarihli "Sovyet Propagandası ve Basın" başlıklı yazısında Güner, *Yeni Ortam* adlı dergide yer alan yazıların büyük kısmının "Sovyetler Birliğinin dış ülkeler için çeşitli dillerde yayınlanan, İngilizce adı *New Times* olan dergiden tercüme edildiğini" öne sürer. "Tercümelerin dahi Sovyet sefaret veya elçiliğinde yapıldığını üslubundan, dil özelliğinden anlamak güç değildir."[9] Derginin "komünist propaganda" aracı olduğunu örneklerle gösteren yazı, bu propagandanın kanunlarla yasaklanmış olduğunun hatırlatılmasıyla sona erer. *Kontinent* için "ahmaklık olan titizlik" bu kezzekâ örneği sayılır ve Sovyet karşıtı görüş yasadışı değilken, Sovyet görüşünün yasadışı olması gerekir. Soljenitsin'in (ve "hürriyeti seçenlerin") kişisel trajedileri bu yıllarda, bu temel çelişkili tutumun göz ardı edilmesini sağlamıştır.

TÜRKİYE'DE HÜRRİYET

Soljenitsin kitaplarının en ilginci, içinde Sami Ateş'in 54 sayfalık bir giriş yazısı yer alan ve 1974 yılı içinde yerli basında yer almış yazıların bir derlemesini, yabancı basından bazı çevirileri ve 14 Şubat 1974 tarihli gazete manşetlerini içeren 200 sayfalık, *Terörden Hürriyete Soljenitzin* adlı kitaptır. Bu kitaba göre, kitaptaki sırasıyla Tarık Buğra, Bülent Hikmet Şeren, Mithat Perin, Kemal Alnaroğlu, Ergun Göze, Ecvet Güresin, Mehmet Dinçer, Tahir Kutsi Makal, Mehmet Haşmet, Mümtaz Soysal, Reşit Aşçıoğlu, Recep Bilginer, Ahmet Şükrü Esmer, Ergün Balcı, Sadun Tanju, Abdi İpekçi, Şahap Gençsoy, Mehmet Barlas, Necdet Kurdakul, Necip Fazıl Kısakürek, Şeref Baysal, A. Şevket Bohça, Ayla Algan, Mehmed Saffet, Ahmed Vehbi, Saadet Bektöre, İsmet Giritli, Galip Erdem, Yılmaz Laçiner, Fatin Fuad, Adviye Fenik adlı yazarlar Soljenitsin konulu bir ya da birkaç köşe yazısı yazmış, yapılan bir soruşturmaya Nihat Sami Banarlı, Halid Refiğ, Ali Nihat Tarlan, Hilmi Ziya Ülken yanıt vermiştir. Bu köşe yazıları ilginç yaklaşımlar da içerdiğinden, kısa alıntılarla aktarmak yararlı olabilir.

15.02.74: Mithat Perin, Soljenitsin'in ülkeden çıkışının yoğun bir kampanyayla olmasına dikkat çekerek, "basit bir operasyon değildir," der.

16.02.74: Fatin Fuad, Soljenitsin olayına sol yayınlarda yer verilmediğini belirtir: "Bu dikkate şayan habere, nedense bizdeki irili ufaklı sol ve aşırı solcu gazeteler pek rağbet etmediler. Hadisenin tafsilatından vazgeçtik, kısaltılmış şeklini bile o sütunlarda göremedik."

17.02.74: Ergun Göze, "Nazım Hikmet ve Soljenitsin" yazısında Arif Nihat Asya ile Soljenitsin benzerliğini kurarak, Nâzım Hikmet'in Stalin'i övdüğü söylemini tekrarlar. Tarık Buğra, "Afrika'daki kabile dalaverelerinde bile avaz avaz bağıranların" Soljenitsin için ses çıkarmadıklarını söyler. *Zafer* gazetesindeki Mehmet Haşmed'in yazısı, o dönemde öne çıkan tutumun ağır bir özetidir: "Bizim şair ve yazarlardan Sibirya'nın özlemini çeken bir sürü gözü kapalı sığırcık yavrusu var. Postalayalım birisini, Soljenitsin'in yerini doldurmasa da, adet olarak eksikliği giderir." Buna karşılık Mümtaz Soysal, *Barış* gazetesinde şöyle demektedir: "Fransızlarla, İngilizlerle birlikte Soljenitsin'e ağlaşmadan önce, kendi kendinize sorun: Klasik demokrasinin gereklerini Fransızlar, İngilizler kadar yerine getirebildiniz mi?"

19.02.74: Ahmet Şükrü Esmer, *Barış* gazetesindeki yazısında Soljenitsin'in kitabının Rusça ve çevirileriyle birlikte yayımlanmasına, Rusça metnin "her gün doğrudan yayın yapan Federal Almanya'da ve iki Amerikan radyosunda okunmasına" dikkat çeker: "Bu radyoların işletme giderleri Amerika tarafından sağlandığından Sovyetlerin 'saldırı' saydıkları işlerin içinde hükümetin de parmağı vardır demektir."

21.02.74: Necip Fazıl, "Rus Oyunu" başlıklı yazısında, "Evvelâ (Soljenitzin) bir zamanlar Fransız romanını ezen Rus romancıları önünde 192 puntoluk bir harfe nispetle 12 punto boyunda bile değil," demektedir. "Neticede bu, aşağılık bir tertip hissini vermekte... Ve bütün dünya ona, kapılmakta... Dünya, hokkabazlık sirkine dönmüştür." Ahmed Vehbi "Moskof'a umut bağlayanların" komünizmin yıkılıp gideceğini anlamaları gerektiğini söyleyerek, Türkçeden yapılan çeviriler gibi değişik bir noktaya parmak basar: "Diğer batı ülkelerinin kucak açtığı, vatandaşlığını şeref bildiği, Nobel kazanmış Soljenitsin Rusya'dan sınırdışı ediliyor daha doğru tabiriyle kovuluyorken: O'na göre san'at ve edebiyat cücesi sayılabilecek bir takım yazarlarımızın eserleri gerek Rusya'da ve gerekse peyklerinde tercüme edilerek neşrediliyor."

25.02.74: *Dünya* gazetesinin başyazısında, "*Gulag Takım Adaları* adlı kitapta anlatılanlar saklanmamalıdır halkımızdan," denir. "Milyonlarca insanın niçin öldürüldüğü, nerelerde, nasıl işkence edebiyatına çok meraklı olan gazetelerimiz tarafından ortaya konulmalıdır." (Kitap beş ay sonra Nebioğlu Yayınevi tarafından 15.000 adet yayımlanacaktır.)

Fakat belki de en çarpıcı sözler, *Yeni Asya* gazetesinin 17 Şubat günü yaptığı soruşturmaya yanıt veren Hilmi Ziya Ülken'in sözleridir: "Ben hadisenin evvelini bilmiyorum. Bu zat ne yazdı, daha doğrusu neler yazdı. En çok gazetelerde okuduğum *Gulag Takım Adaları* adlı bir eser yazmış. Sansasyonel olan bu eser imiş. Harekete geçiren bu eser olmuş, ama ondan evvel de bir takım şeyler yazmış diye okudum gazetede. Fakat kitapları hakkında bir fikrim yok. Roman mıdır? Röportaj mıdır, sonra bir ilmi eser midir, bilmiyorum." Bu sözler durumun çelişkili çıplak gerçeğini apaçık bir şekilde ortaya koyar. 1974 yılında 7 kitabının 11 Türkçe çevirisi bulunan Soljenitsin konusundaki görüşlerini almak üzere 73 yaşında olan, o yıl hayata gözlerini yumacak olan Ülken'e soru yöneltilir; oysa Ülken'in bütün yaşamı, sağın sola getirebileceği temel seçeneği, maddeciliğe karşı ruhçu maddecilik seçeneğini geliştirmeye adanmıştır; sağın onu bırakarak ya da onun aracılığıyla Soljenitsin'in sola yönelteceği eleştiriyi

olumlamaya ihtiyacı olmaması gerekir. Çelişki, sadece Yaşar Kemal'in değil, Ülken'in de Soljenitsin'le aynı düzlemde yer alamamasıyla travmatik yönünü sergiler.

Bu soruşturmadan ve Soljenitsin'in "hürriyeti seçmesinden" beş ay sonra, Temmuz 1974'te, *Gulag Takım Adaları* Rusça aslından çevirilerle, ilki 5000, ikincisi 10.000 adet olmak üzere iki baskı yaptı. Aynı ay, soğuk savaş yeni bir boyut kazanır: CHP-MSP koalisyonunun Amerika'yla haşhaş krizini ve hemen ardından Kıbrıs krizini yaşadığı, Amerika ve İngiltere'nin Kıbrıs'ta Yunan subayların darbe yaparak adayı Yunan Cumhuriyeti ilan etmesini desteklediği, SSCB'ninse buna karşı çıktığı, Türkiye'nin adaya müdahale ettiği, Yunanistan'ın seferberlik ilan ettiği, ABD'nin yardımı kesmesiyle kriz havasının doruk noktasına çıktığı bu temmuz ayında, Türkiye'de 15.000 adet Soljenitsin okunmuş olması, üzerinde düşünmeyi gerektiren bir olgu olabilir. Çünkü tam da bu dönemde sağın temel savı, solun Türkiye'yi, on beş yıl kadar sonra dağılacak olan Sovyetler Birliği'ne bağımlı kılmaya çalıştığıydı. Oysa bugünden geriye bakıldığında, temel bağımlılığı, bu dönemde Komünizmle Mücadele Dernekleri'yle, Türkiye Odalar Birliği'nin komünizm karşıtı yayınlarıyla sağın kurduğu söylenebilir. Bu noktada, Soljenitsin (ve diğer "hürriyeti seçenler") bu çelişkili bağımlılığın görünür olmasını engellemiş sayılabilir. Fakat (eski ulaştırma bakanı) Mithat San, 1976 yılında Charles Warran Hostler'den *Türkler ve Sovyetler* adlı bir kitap çevirip yayımladığı zaman bu çelişki fazlasıyla görünür olmalıdır. Kitabın çevirmeni ve yayımcısı sıfatıyla yazdığı önsözde Mithat San, orijinali 1957 tarihini taşıyan bu kitabı nesnel bulduğu için seçtiğini belirtir ve şöyle yazar (büyük harf vurgusu yazara aittir):

"Dünyanın en haşmetli ve sürekli birçok imparatorluklarını kurmuş ve yaşatmış olan TÜRK MİLLETİNİN, bugün üçte ikisi esir durumda bulunmaktadır. Hal böyle iken; Atatürk'ün gençliğe hitabesinin henüz mürekkebi kurumadan MARKSÇI, LENİNCİ ve MAOCU olduklarını TÜRK ADALETİ ÖNÜNDE övünerek söyleyen ve 'TÜRK HALKLARINDAN' söz edecek kadar dalalet ve hiyanet içinde bulunan bedbahtların içimizden çıkması çok acıdır."[10]

Bu noktada, Cemiloğlu ile Soljenitsin'in yan yana geldiği imgenin arka planıyla yeniden karşılaşırız; komşu ülkesinde yaşayan "esir Türklerin" tarihini (ilerde Ortadoğu ve Afrika uzmanı, Bush'un Bahreyn büyükelçisi olacak olan)[11] bir Amerikan ordu mensubunun doktora çalışmasından aktarmayı olağan gören ideoloji, bu işlevsel-pragmatist tutumunun yarattığı asıl bağımlılığı göremez. Oysa tam da Sovyetler'deki gulag'ı reddetme tavrının (ideolojik seçiminin) biçimiyle kendi ülkesinde anti-Sovyet bir gulag yaratmaktadır, liberal bir gulag. Gürer'den San'a sağın naif çelişkili tutumu karşısında Charles W. Holster'ın perspektifi ürkütücü bir güçlülük sergilemektedir: "(...) üçüncü bir dünya savaşının patlaması, veya soğuk harbin kızışması, yahut Sovyet Rusya'nın iç zorluklar yüzünden zayıf düşmesi halinde, TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN – özellikle bunun PAN – TÜRKİZM yönünün Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin politikası üzerinde olduğu kadar, Sovyet Rusya'da yaşayan gelişmiş Türk halkının duyguları üzerinde de, şiddetle etkisini göstereceği iddiası ortaya atılabilir."[12] Soljenitsin'le Cemiloğlu'nun birlikte anılması keyfi olmamıştır.

"SOL-YENİKSİN"?[13]

Soljenitsin, başlı başına ilginç bir figür; 1918'den 2008'e Rus Devrimi'nin tanımladığı bir yirminci yüzyılı yaşadı ve bunun kırılma momentinin bütün özelliklerini içinde barındırdı. Ve bu kırılmanın somutlaştığı 1974 yılından sonra, bir edebiyatçıdan çok bir düşünür tavrını benimsedi. Rusya'ya, SSCB'nin dağılmasından sonra 1994 yılında döndü ve 2001 yılında şaşırtıcı bir kitap yayımladı: *İki Yüzyıl Beraber*, bir Rus-Yahudi ilişkileri tarihi. Rus Devrimi'nde ve sonrasındaki gulag sürecinde "Yahudilerin de rolü olduğunu" söyleyen kitap tartışmalar yarattı.[14] Soljenitsin'in kendi yapıtının temel amacı bir yana bırakılırsa, Türkiye'deki Soljenitsin imgesinin bir yönünün aslında bu evrimi önceden haber verdiği söylenebilir: Vecdi Bürün, Soljenitsin adını Cemiloğlu'yla yan yana getiren *Hürriyeti Seçtiler* kitabını çevirmeden bir yıl önce Rusya tarihi konulu bir başka kitap çevirmişti, General Netcheolodon (?) adlı bir yazarın *Rus İhtilali ve Yahudiler* başlıklı kitabını (Sebil Yayınevi). Bu kitap, hâlâ muhafazakâr düşünce içinde Bediüzzaman Said-i Nursi'ye bağlanan göndermelerle başlıca referanslardan biri olarak anılmakta ve kullanılmaktadır. Çevirmenin (herhalde ideolojik kapsamı doğru yorumlayarak) kurduğu bütünle Soljenitsin'in kurduğu bütünün bu ilginç örtüşmesi, Soljenitsin'in yapıtının ideolojik zeminini toptan değerlendirmek için önemli bir fırsat sunuyor. Ve "Sovyet Rusya'nın zayıf düşüp" dağıldığı bir post-Sovyet dünyada Soljenitsin merkezli sorular sorulabilir: Soljenitsin (ve onun ideolojik geleceğini -Bürün örneğinde- sezen Türk sağı) yıkılmasına katkıda bulunduğu dünyanın yerine ne koydu? Ülken'de olmayan ne vardı Soljenitsin'de? Yenik olan sol mu, yoksa sağ mı?

DİPNOTLAR

1 Bu imgenin daha geniş bir versiyonunu, 1974'te Necdet Kurdakul sunuyor: "(...) Soljenitzin'in dramı ile Kırım Türklerinin, Macarların, Lehlerin ve Çeklerin trajedyası arasında hiçbir fark yoktur!" "Soljenitzin'in Dramı," 22 Şubat 1974, *Dünya* gazetesi, aktaran Sami Ateş, *Soljenitzin*, Ateş Yayınları, s. 102-13.

2 1970'li yıllar Soljenitsin'in Türkiye'deki ideolojik tartışmalarda hemen hep örnek olarak yer aldığı yıllardır. Örneğin, gazeteci Ahmet Güner'in 1974 yılında yazdığı yazılarda Soljenitsin'in adı sıkça anılır. Bu yazılar, anlamlı bir şekilde, *Türkiye'deki Rusya* adıyla derlenmiştir, Tokor Yayınları, 1975.

3 "Sibirya'nın destansı fethi ve trajik tarihi" alt başlığını taşıyan *East of Sun* adlı kitabında Benson Bobrick, *Gulag Takım Adaları*'ndan yapıyor bu alıntıyı, fakat yer belirtmiyor (Poseidon Press, 1992, s. 433).

4 Aslında George Edward Creel (1876-1953) olan yazarın ismi, kitabın Türkçe 1990 tarihli baskısında bile yanlış yazılmaktadır. Creel, bir Amerikan gazetecisidir ve Amerika'da Birinci Dünya Savaşı lehine yaptığı propagandaların dışında, Rusya'da Beyazların desteklenmesine, Amerika'da Sovyet karşıtı propagandanın yayılmasına büyük etkisi olmuştur. Kitabın orijinali 1949 (*Russia's Race For Asia*), Türkçesi ilk kez 1976 yılında yayımlanmıştır.

5 Ahmet Güner, *Türkiye'deki Rusya*, Tokor Yayınları, s. 162. (Bu üslubu 2006 Nobel ödülü karşısında gösterilen tepkilerle karşılaştırmak çok ilginç sonuçlar verebilir.)

6 *Age*, s. 206-9.

7 *Kontinent*, Vladimir Maksimov editörlüğünde 1974'te yayın hayatına başlamıştır ve 135. sayısını çıkardığı 2008 yılına dek yayımını sürdürmüştür.

8 Çok kısa olarak, Cemil Meriç örneğinde bu travma yaratıcı çelişkinin kendisinin bir düşünce tarzı olarak sunulduğuna işaret etmek yararlı olabilir.

9 Güner, *age*, s. 13-14.

10 *Türkler ve Sovyetler: Türklerin Bu Günün Dünyasında Tarihsel Durumu ve Politik Önemi*, Charles Warran Hostler, Çeviren: Mithat San, 1976, kendi basımı, s. 7.

11 http://www.aub.edu.lb/activities/doctorates/recipients/2007/hostler-profile.html

12 Holster, *age*, s. 20 (büyük harf vurgusu kitapta yer alıyor).

13 16 Şubat 1974'te *Son Havadis* gazetesinde Adviye Fenik'in önerdiği bir okuma, aktaran Ateş, *age*, s. 125.

14 Soljenitsin ilk kez 1995'te tamamladığı kitaba yazdığı 1995 tarihli önsözün sonunda çalışmanın hedefini şöyle tanımlıyor: "Rus-Yahudi ilişkilerinin karşılıklı iyi bir yolda ilerlemesi için sağlam bir bakış elde etmek"; 2000 yılında kitabı yayımlamadan önce yazdığı ilginç bir ek var: "Son yıllarda Rusya'nın durumu öyle hızlı bir şekilde değişti ki, ele alınan sorun, günümüz Rusya'sının yeni sorunları karşısında önem kaybedip kenara çekildi." *Dvesti Let Vmeste (1795-1995)*, önsöz, Ruskiy Put, 1. Cilt 2001, 2. Cilt 2002 (www.lib.ru adresindeki elektronik baskıdan aktarılmıştır). İlk cilt devrime kadar olan dönemi, ikinci ciltse devrim sonrası dönemi ele alıyor.

GERVAIS-COURTELLEMONT'NUN ARABİSTAN SEYAHATİ

Burada aktaracağımız kısa makale, Gervais-Courtellemont'nun 1894'te Mekke'yi ziyaretine rastlamaktadır. Buradaki ilginçlik, fotoğrafçının çektiği görüntülerden değil, gitmiş olduğu yerden kaynaklanmaktadır. İslam dinine geçtiği söylenen ve Pierre Loti'nin dostları arasında yer alan Gervais-Courtellemont, Müslümanlığın beşiği ve bir tür "yasak bölgesi" olarak algılanan Mekke'ye giderek bir bakıma imkânsızı başarmıştı. Hem İslamın esrarını çözme iddiası, hem de o gizemli ve sofu Doğu'nun yarattığı tehlikeler, oryantalist klişelerle beslenen okuyuculara gayet uygun düşüyordu.

L'ILLUSTRATION

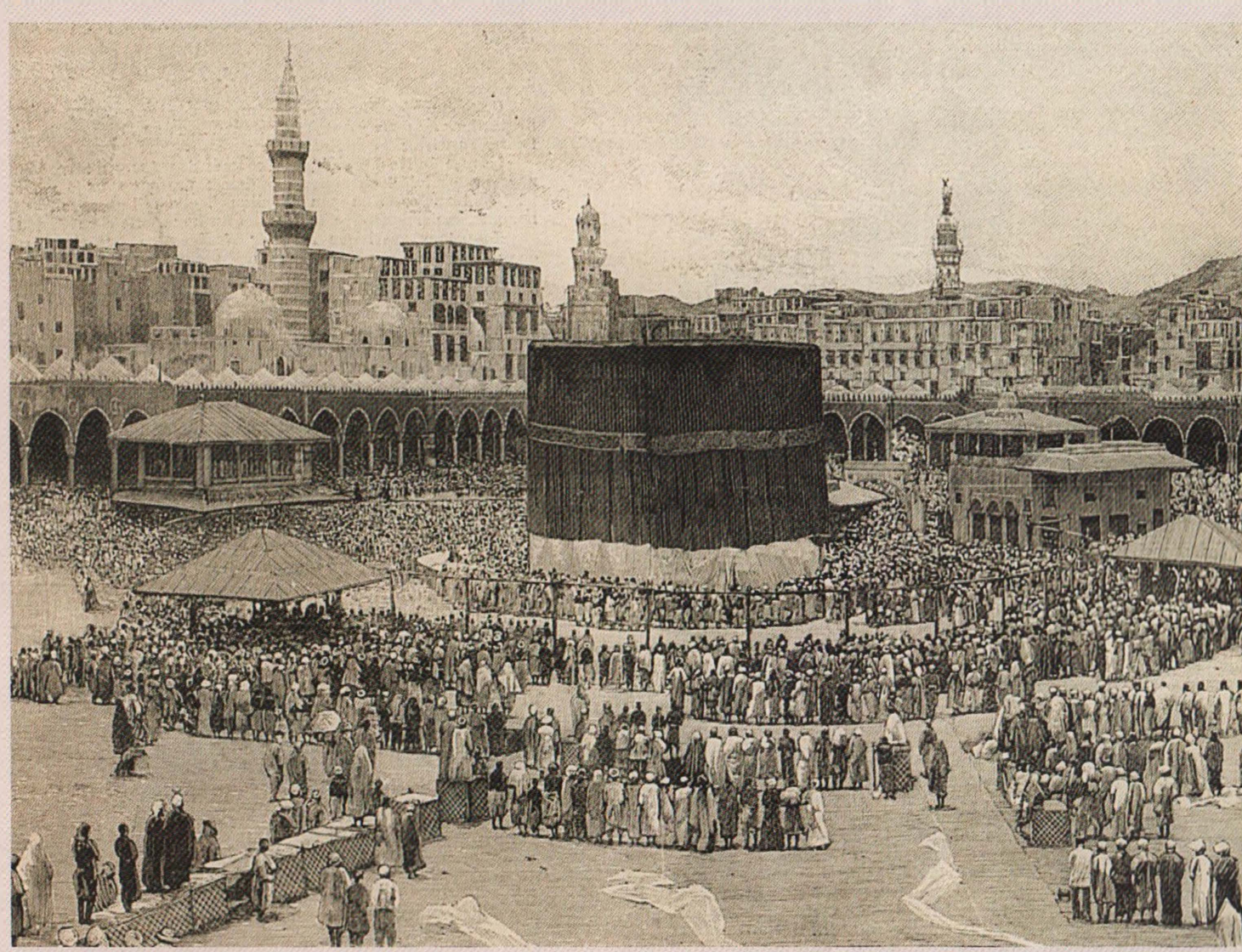
SAMEDI 15 DÉCEMBRE 1894

FERDINAND DE LESSEPS

L'Illustration **dergisinin 15 Aralık 1894 tarihli kapağı.**

Okuyucularımız belki hatırlayacaklardır, dergimizin Kasım ve Aralık 2006 ile Ocak 2007 aylarına rastlayan 155-157. sayılarının bu sayfalarında, *L'Illustration* dergisinin 26 Kasım 1910 tarihli ve 3535 numaralı sayısında yer alan "Şark Görüntüleri" başlıklı özel bir bölümün metin ve görüntülerine yer vermiştik. Çoğu renkli fotoğraflardan oluşan bu görüntüler, Jules Gervais-Courtellemont (1863-1931) adındaki dönemin meşhur fotoğrafçısının objektifinden çıkmıştı. Kuzey Afrika ve Osmanlı topraklarında yapmış olduğu gezileriyle ün kazanan bu fotoğrafçı, 1893 yılında Cezayir'i konu alan fotoğraflı bir gezi kitabı, 1896'da ise Mekke Seyahatim (*Mon voyage à la Mecque*) başlıklı gene bol resimli bir seyahatname yayımlamıştı. Gervais-Courtellemont'un en önemli özelliklerinden biri, Lumière kardeşler tarafından geliştirilen ve *autoçhrome* (kendinden renkli) adıyla bilinen ilk renkli fotoğraf tekniğini kullanmış olmasıydı. Daha önceki sayılarımızda aktarmış olduğumuz fotoğraflar, 1910 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda ve özellikle Arap vilayetlerinde yapmış olduğu bir gezi esnasında bu teknikle çekmiş olduğu görüntülerden oluşuyordu.

Burada aktaracağımız ve derginin 15 Aralık 1894 tarihli, 2703 numaralı sayısında yer alan kısa makale, çok daha erken bir döneme, Gervais-Courtellemont'nun 1894'teki Mekke ziyaretine rastlamaktadır. Buradaki ilginçlik, hatta bir bakıma sansasyon, fotoğrafçının çektiği görüntülerden değil, gitmiş olduğu yerden kaynaklanmaktadır. İslam dinine geçtiği söylenen ve Pierre Loti'nin dostları arasında yer alan Gervais-Courtellemont, Müslümanlığın beşiği ve bir tür "yasak bölgesi" olarak algılanan Mekke'ye giderek bir bakıma imkânsızı başarmış, bunun için de büyük tehlikeler atlatmıştı. Hem İslamın esrarını çözme iddiası, hem de o gizemli ve sofu Doğu'nun yarattığı tehlikeler, oryantalist klişelerle beslenen okuyuculara gayet uygun düşüyordu.

Mekke. — Büyük camiin avlusunda Kâbe'nin önünde dua.
Bay Gervais Courtellemont'nun bir fotoğrafından.

MEKKE'DE BİR FRANSIZ

Bugünlerde bir Fransız, sahip olduğu büyük enerjiye ve yorgunluğa dayanıklılığına tanıklık eden ve bu girişimini özellikle tehlikeli hale getiren şartlar altında bir seyahat gerçekleştirmiştir. Söz konusu seyahat Mekke'ye yapılmıştır; seyyahın kendisi ise Şark üzerine bugüne kadar yayımlamış olduğu güzel sanat eserlerinden tanıdığınız Bay Gervais Courtellemont idi.

Bu genç kâşifin amacı mevcut koleksiyonuna bir cilt daha ilave etmek istemekten ibaretti. Ancak böyle bir girişimin daha geniş bir fayda yaratacak şekilde gerçekleştirilmesi de anlaşılır bir şeydi. Böylece ilk önce sadece bir amatörün ve bir sanatçının seyahati olarak başlayan bu teşebbüs gerçek ve resmi bir göreve dönüşüverdi.

Gerçekten de Cezayir genel valisi tarafından Mekke Şerifi'ne özel bir mesaj iletmekle görevlendirilen bu kişi, bu görevini başarıyla yerine getirebildi. Geriye de bu esrarengiz bölgeyle ilgili siyasi ve ticari bilgiler getiriyor.

Bay Courtellemont pek yakında bu sayfalarda bütün seyahatinin hikâyesini, Mekke'de çekme şansına kavuştuğu fotoğraflar eşliğinde yayımlayacaktır. Bugün neşrettiğimiz fotoğraf ise büyük camiin avlusunu dua saatinde göstermektedir.

Ortada, kenarları 12, yüksekliği 15 metre civarında bir küp şeklindeki *Allah'ın Evi* Kâbe bulunuyor. Bu bina, siyah ipekten muhteşem bir örtüyle kaplı olduğundan dev bir katafalka benzemektedir.

Burası Araplara göre dünyanın merkezi, kâinatın göbeği, Müslümanların bütün dualarının Allah katına çıkmadan önce toplandığı noktadır. Köşelerin birinde, insan boyundaki bir yere asırlardır tapılan ve gökten düşmüş olan meşhur siyah taş (hacer-i esved) yerleştirilmiştir.

Bay Gervais Courtellemont.

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 KARİKATÜRLERİ

GEVEZE
SAYI: 17,
KAPAK SAYFASI
YAYINLANDIĞI
TARİH:
18 AĞUSTOS 1324
(31 AĞUSTOS 1908)

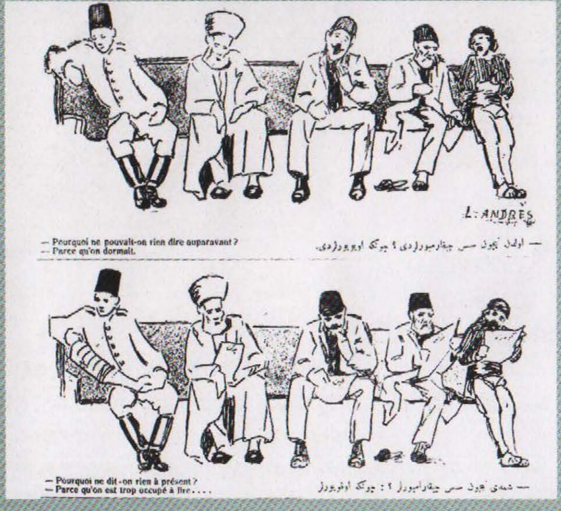
"Hürriyet", "İstibdad"ı alt ediyor.

KARAGÖZ
SAYI 1, S. 4
YAYINLANDIĞI TARİH:
28 TEMMUZ 1324
(10 AĞUSTOS 1908)

"Hürriyet", "İstibdad"ın tüm kurum ve sembollerini ber-hava ediyor.

İnfilak eden kaidede İstibdat yazmakta. Ber-hava olan istibdadın sembolleri: hafiyelik, irtikab (rüşvet yeme), cinayet, alçaklık, denâet (adilik).

KALEM
SAYI 6, SAYFA 3
YAYINLANDIĞI TARİH:
25 EYLÜL 1324
(8 EKİM 1908)

Karikatürün üst kısmında:
Evvelden niçün ses çıkarmıyorlardı? Çünkü uyuyorlardı.

Alt kısmında:
Şimdi niçün ses çıkarmıyorlar? Çünkü okuyorlar.

Okuyucuların ellerindeki gazeteler sağdan sola sırasıyla: *Geveze, İkdam, Tanin, Mizan, Millet.*

Karikatürde, 24 Temmuz'da basına yönelik sansürün kaldırılmasının ardından, mevcut hürriyet devrinde gazete okuyucularının arttığına işaret ediliyor.

KALEM
SAYI 2, SAYFA 12
YAYINLANDIĞI TARİH:
28 AĞUSTOS 1324
(10 EYLÜL 1908)

Kahraman-ı Hürriyet Resneli Niyazi Bey'in resmedildiği karikatürdeki kutunun ön yüzünde: "Selanik'ten İstanbul'a" yazıyor ve "11 Temmuz" (24 Temmuz) tarihi eklenmiş. Yan yüzünde ise Fransızca olarak "Kırılmaz" ve "İstanbul" yazmakta ve "1324" (1908) tarihi belirtilmiş. Resneli Niyazi Bey'in elinde tuttuğu kılıcın üzerinde ise, "Kanun-i Esasi" yazıyor. Resmin en altına da "Cic..... cil!" yazılmış.

"Boite a surprise: Sürpriz kutusu.

KALEM
SAYI 10
YAYINLANDIĞI TARİH:
23 TEŞRİN-İ EVVEL
1324 (5 KASIM 1908)

Çizimin altında "Hürriyet ve İstibdat" yazmakta. Hürriyet adil, güzel yüzlü bir bayan şeklinde tasvir edilirken, istibdat bir ucube halinde tasvir edilmiş.

KALEM
SAYI 6, ARKA SAYFA
YAYINLANDIĞI TARİH:
25 EYLÜL 1324
(8 EKİM 1908)

— Aman pılıyı pırtıyı toplamalı. Bu balık başka balık.

II. Abdülhamid dönemi adamının balık yemleri koyduğu kaplardan birinde "jurnal", bir diğerinde ise "hafiyelik" yazıyor.

Elinde Medusa'nın başını tutan denizkızının başlığında ise "Kanun-i Esasi" yazmakta.

1920 VE 30'LARDA BERLİN'DE SEFARADLAR

TÜRKİYELİ YAHUDİLER VE SOYKIRIM SIRASINDAKİ KADERLERİ

CORINNA GUTTSTADT

Türkiye ve Osmanlı vatandaşı yaklaşık 500 Sefarad iki savaş arası dönemde Berlin'de yaşıyordu. Aşkenaz din kardeşleriyle karşılaştırıldığında sayıları yok denecek kadar azdı. Hamburg'daki çokgelenekli Portekiz cemaatinin çöküşünden sonra, 1905'te Berlin İsrail-Sefarad Derneği, Almanya'daki en büyük Sefarad cemaati haline geldi. Yirmili yıllarda Berlin'de, Türkiyeli Yahudilerden oluşan büyük bir göçmen grubu yaşıyordu. Cemaatin tarihi, Berlin Yahudilerinin ve aynı zamanda şehrin göç tarihinin bir parçasıdır. Nasyonal sosyalist Yahudi takibatı cemaatin yok edilmesine sebep olmuştur.

ÇEVİRİ: EMİNE DANACI

Yahudi tüccarlar 19. yüzyılın sonunda Berlin ve Alman İmparatorluğu'nun diğer şehirlerine yerleşen ilk Türkiyeli -o zamanlar Osmanlı- göçmenler arasındaydılar. Berlin'de örgütlü bir Sefarad cemaatinin varlığına ilişkin ilk işaret, Angel Pulido Fernandez'in *Españoles sin patria y la raza sefardí* adlı kitabında bulunur. İspanyol doktor ve Senatör Dr. Ángel Pulido Fernández 1903'te bir Tuna gemisinde tesadüfen Bükreşli bir Sefarad öğretmenle tanışır. Balkanlar'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Levanten ülkelerinde, Reconquista zamanında İspanya'dan sürülen Yahudilerin soyundan gelen ve Espanyol konuşanların yaşadığı olgusu onu öyle çok etkilemişti ki, hayatının geri kalan kısmını bu konuya adadı. Akdeniz çevresindeki Sefarad cemaatlerine ve kişilere, cemaatlerinin durumuyla ilgili bilgi vermeleri ricasıyla mektuplar yazdı. 1905'te, aldığı cevaplara dayanarak adı geçen kitabı ve kitabın içinde Berlinli Sefaradların iki yazısını yayınladı.

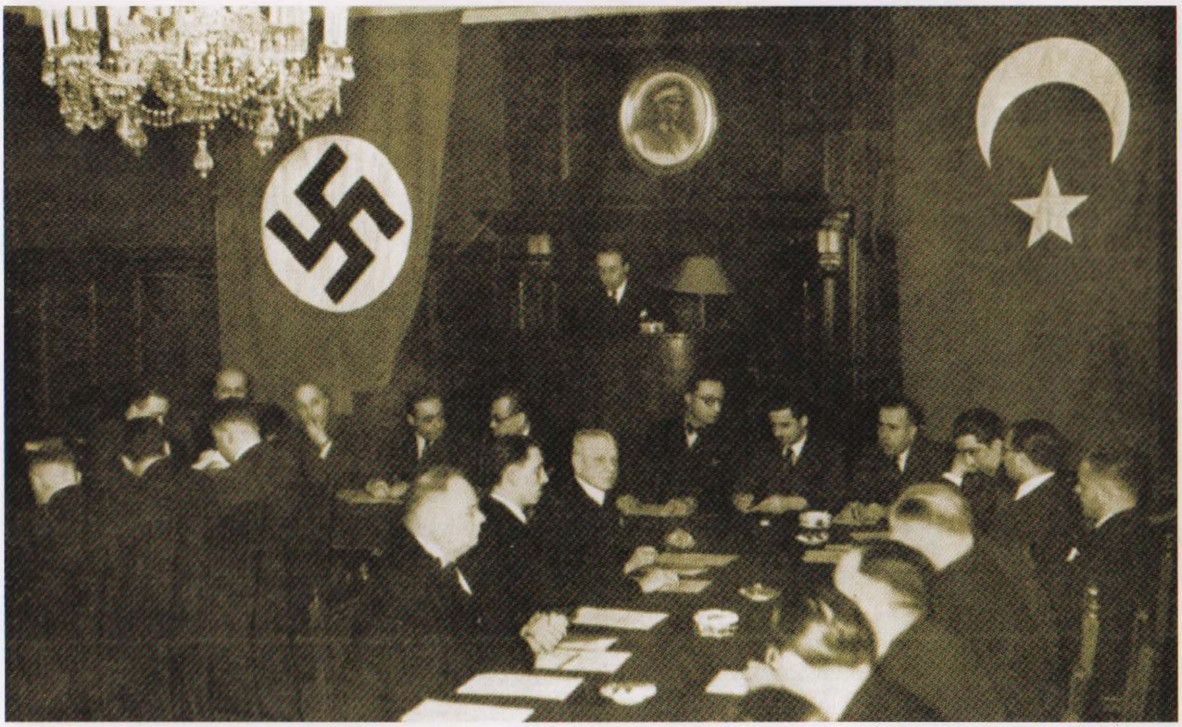
Berlin'deki Sefarad Derneği'yle ilgili bir resim. Bir kadın ve bir erkek halı onarıyor.

Aksi belirtilmedikçe fotoğraflar yazarın arşivinden alınmıştır.

Berlin'den gelen mektuplardan biri, Fina Haim adında genç bir hanımdan geliyordu. Fina Haim 1904'te şöyle yazmıştı: "Berlin'de kısa bir süre önce bir birlik oluşturmuş birkaç Sefarad var".[1] Fina Haim İstanbul kökenli D. L. Haim'in dört kızından biriydi.

LÜTZOW CADDESİ'NDEKİ SİNAGOG

Fina Haim'in bahsettiği birlik, resmi kuruluşu 1905'te gerçekleşen Berlin İsrail-Sefarad Derneği idi. Derneğin ilk başkanı olarak Eli J. Uziel görev yaptı. Kuruluş üyeleri ve eski aktivistler çevresine İstanbul'dan Jacob Cohen, Leo Kohen, Isaac Schmill, Sinai Eskenazi ve Nissim Zakouto

Ticaret Odası'nın 1938'de, kuruluşunun onuncu yılı için çıkarılan broşür Türk-Alman dostluğunun işareti idi. Türkiye'nin Nazi Almanya'sıyla işbirliği, Türkiye içinde Alman dostu ve faşizm yanlısı ve antisemitist seslerin güçlenmesine yol açıyordu.

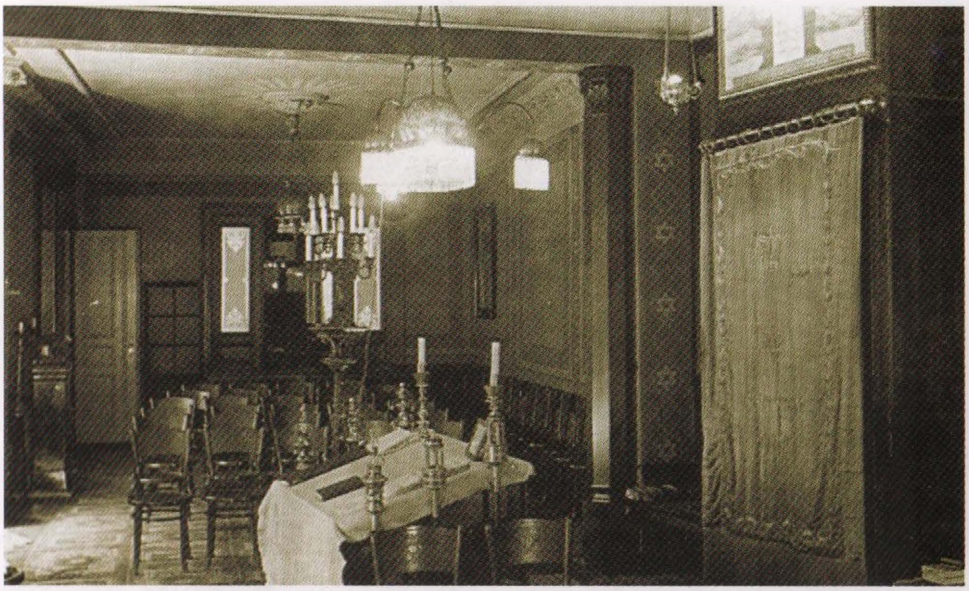
ile Sofya'da doğmuş olan Eli Cappon ve Belgrad'dan Heinrich Levy'de dahildi.[2] Dernek, Lützow Caddesi 111 numarada, Wertheim şirketinin bir binasında, özel sinagog olarak bir ibadet salonuna çevrilen büyük bir daire kiraladı. 1915 yılında dernek odalarında, yirmili yılların ortasında yaklaşık 70 çocuğun devam edeceği bir de okul kuruldu. Din eğitimi vermek için, Edirne'den oradaki Alliance Israélite Universelle okuluna gitmiş ve sonrasında Berlin Yahudilik Bilimi Yüksek Okulu'nu bitirmiş olan Avigon Bey ikna edildi. Otuzlu yılların başına kadar dernek üyelerinin sayısı yaklaşık 500'ü buldu.[3] Böylece Yahudiler, otuzlu yılların başında Berlin'de yaşayan ve sayıları 1924-1934 yılları arasında 600 ile 1100 arasında değişen Türk vatandaşlarının yarısından fazlasını oluşturuyorlardı. Bu oran, genel olarak Yahudilerin Alman İmparatorluğu'nda yaşayan Türkler arasındaki oranı için de yaklaşık olarak geçerlidir. Osmanlı/Türkiyeli Yahudilerin Berlin'e göçünü teşvik eden faktörler ekonomik, politik ve kültürel doğaya sahipti ve bir bakıma bu faktörlerin birbirleriyle hiçbir şekilde ilişkileri yoktu.

HALICILAR...

Fina Haim'in babası, şirket ilanında kendisini gururla "Majesteleri İspanya Kralı'nın sarayına satış yapan kişi" olarak takdim eden halı tüccarı D. L. Haim'di. 1885'te kurulan D. L. Haim Şirketi Avusturya ve Almanya'ya Doğu halılarını büyük çaplı olarak ilk ithal edenler arasındaydı. 1896 yılında şirket büyük Berlin Dünya Sergisi'ne katıldı ve altın madalya aldı. Böylece D. L. Haim neredeyse Avrupa'nın bütün metropollerindeki ilk kuşak Türkiyeli Yahudi göçmenler için örnek teşkil eder. Paris'ten Brüksel, Milano, Amsterdam, Hamburg ve Berlin'e kadar ilk Türkiyeli/Osmanlı Yahudiler arasında, seçkin bir konuma sahip halı tüccarlarını buluruz. Berlin'de D. L. Haim'in yanı sıra başka kimi isimleri de saymak gerekirse; Isidoro Covo, Nissim Zakouto, Isaac Cohen ve Mois Behar, Hamburg'da David Benezra ve Haim Isaak Besoudo ve Münih'te D. S. Gabay bunlardandı. Sebep: Halı büyük çapta ilk olarak yüzyıl sonu civarında Alman burjuva oturma odalarına girmiştir. 1908'de Berlin'e gelen ve orada Alman Yahudilerle tanışan İstanbul kökenli Nissim Zakouto, daha zengin insanların bile evlerinde değerli mobilya ve ev eşyaları bulunmasına karşın halı bulunmadığını hayretle tespit etmişti. Böylelikle babasına telgraf çekip numune olarak birkaç halı göndermesini istedi. Bir yıl sonra artık canlı bir ticaret yürütüyor ve vagonlarca halı ithal ediyordu.[4] 1894'ten 1912'ye kadar on beş yıl içinde Almanya İmparatorluğu'na yapılan halı ithalatı 900 katına çıktı.[5] Halı ithalatı, Türkiye'den çok sayıda fakir Yahudi'ye halı örücü, halı temizleyici vs. olarak istihdam yaratan yeni bir iş kolunun ortaya çıkmasına sebep oldu; bunlardan bazıları daha sonra kendi halı dükkânlarını açtılar.[6]

...VE SİGARA FABRİKATÖRLERİ

Özellikle Ortadoğulu Yahudiler tarafından yürütülen diğer ticaret dalları Türkiye'den tarım ürünleri (kurutulmuş meyveler, fındık, ceviz, deri, bağırsak) ithalatı ve tütün ticaretiydi. Türkiye Almanya'ya ham tütün sağlayan başlıca ülkelerden biriydi. Berlin'de Selanik kökenli Jannowitz ailesi Türk devlet tütün tekel idaresinin temsilciliğini üstlenmişti. Tütün ticaretinin yükselmesi Almanya'da sigara tüketimi ve üretiminin hızlı bir şekilde artışıyla örtüşüyordu: 1890'dan 1925'e kadar sigara üretimi elli kat arttı. Görece uzunca bir süre, yirmili yılların ortasında, büyük tarzda endüstriyel sigara üretiminin kendisini kabul ettirmeye başlamasına kadar, sigaraların elle yapıldığı yüzlerce küçük işletme varlığını sürdürdü.[7] Böylece bu iş kolu özellikle yoksul göçmenlere iş imkânı sundu. Sigaralar, Berlin yabancılar polisinin bir dosyasında belirtildiğine göre

Lützostraße 111'deki sinagogun içi. Bu sinagog ayrı bir bina değil, bir apartman katıdır.

kısmen aile işletmelerinde, "mutfak masalarında" imal ediliyordu. Odessa'da doğmuş ama Türkiye üzerinden Berlin'e gelmiş olan Türk vatandaşı Selman Finger sigara satıcısı olarak, İstanbul'dan Aron Bitran ve Josef Mentesch de Berlin'de "sigara işçisi" olarak çalışıyorlardı; diğerleri Alman dosyalarında "sigara fabrikatörleri olarak" tanımlanıyorlar.

ALMAN-TÜRK İLİŞKİLERİ

19. yüzyılın sonundan beri yoğunlaşan Alman-Osmanlı ilişkileri askeri işbirliğinin yanında kültürel temasları da güçlendiriyordu.

1913 yılında Türkiye'de, aralarında çok sayıda Yahudi de bulunan 7000 çocuğun devam ettiği 51 Alman okulu vardı.[8] Fransız Allience Israélite Universelle ile rekabet içindeki Hilfsverein der Deutschen Juden (Alman Yahudileri Yardım Derneği) de İstanbul ve başka şehirlerde okullar ve çıraklık eğitim enstitüleri kurdu. Türk öğrenciler ve işçiler Belin'e geldiler. Gerçi Alman-Türk askeri anlaşması çerçevesinde eğitim için Alman askeri fabrikalarına gönderilenler arasında neredeyse hiç Yahudi yoktu. Ama İstanbul'daki Alman ya da Avusturya okuluna veya Yardım Derneği'nin bir eğitim kurumuna gitmek, bazı Türkiyeli Yahudilerin Almanya'da bir başlangıç yapmalarını kolaylaştırdı. Berlin'deki Sefarad cemaatinin önde gelen üyelerinden Nissim Zakouto İstanbul'daki Avusturya Lisesi'nin öğrencisiydi. Türkiye'nin en önemli Yahudi tarihçisi Avram Galante Berlin'de birkaç yıl geçirdi ve semitist Prof. Bergsträsser'in asistanı ve çevirmeni oldu, daha sonra Türkiye'de de Prof. Bergsträsser'in asistanlığını yapmaya devam etti. 1899 yılında İstanbul'da doğan, ressam olarak dünyaca ün yapan, antifaşist olarak İspanya İç Savaşı'na katılmış olan Fernando Gerassi, İstanbul'da Alman okuluna gitmişti. Almanya'da Cassirer'in yanında felsefe okudu.

1908'de Berlin'e gelip Alman Yahudilerle tanışan İstanbul kökenli Nissim Zakouto, zengin insanların bile evlerinde değerli mobilyaları bulunmasına karşın halı bulunmadığını tespit etmişti. Böylelikle babasına telgraf çekip numune olarak birkaç halı göndermesini istedi. Bir yıl sonra canlı bir ticaret yürütüyor ve vagonlarca halı ithal ediyordu.

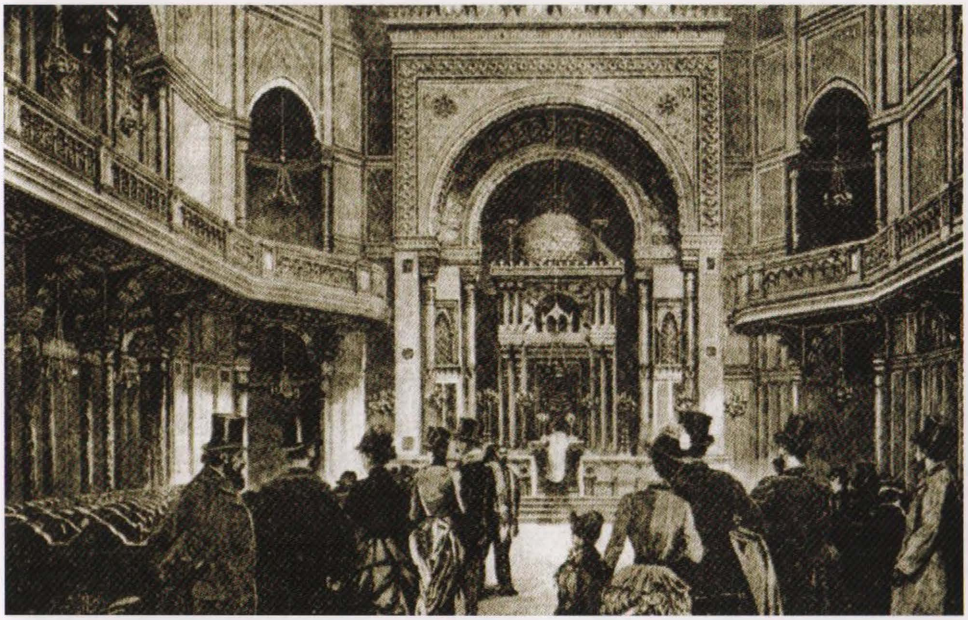
Filistin'de birkaç yüz Osmanlı Yahudisi, oradaki Alman Konsolosluğu'nun himayesine sığınmışlardı.[9] Bunlardan bazıları daha sonra Almanya'ya ulaştılar. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen Yahudilere, ailenin erkek üyeleri gönüllü olarak askere yazıldıkları takdirde, genellikle fazla zorluk çıkartılmadan Alman vatandaşlığı verildi.[10]

Aynı sıralarda Avrupa'nın diğer metropollerinde (Paris, Milano, Brüksel) ortaya çıkan Türkiyeli-Yahudi cemaatleriyle karşılaştırıldığında dikkati çeken özel bir durum da, Berlin ve diğer Alman şehirlerinde Türkiye kökenli Aşkenazların sayısının nispeten yüksek oluşuydu. Bazıları İstanbul'da, diğerleri Filistin'de ya da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rusya'ya ait olan şehirlerde doğmuşlardı. Türk-Rus Savaşları sırasında kaybedilen bölgelerden Osmanlı İmparatorluğu'na göç eden Müslüman ve Yahudiler vatandaş olarak kabul edilmişlerdi. 1882'deki vatandaşlık yasası dolayısıyla da Yahudiler Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşlığa görece kolay alınıyorlardı. Böylece yirmili yıllar Berlin'inde Türk vatandaşlığına sahip, Odessa, hatta Varşova'dan gelen Yahudilere rastlıyoruz. Örneğin Odessa'da doğan tütün kesici Abraham Blum ya da Varşova'da doğan Moses Lowicki. Yaşamları ve diğer "Türklerle" olan bağlantıları ile ilgili neredeyse hiçbir şey bilinmiyor.

VİYANA'DAKİ CEMAATİN ÇÖKÜŞÜ

Bazı Türkiyeli Yahudiler Türkiye'den değil, 18. yüzyıldan beri bir Türkiyeli-Yahudi cemaatinin bulunduğu Viyana'dan Almanya'ya geldiler. Osmanlı sultanının himayesi bu cemaatin üyelerinin Aşkenaz inanç kardeşleri karşısındaki imtiyazlarını uzun süre teminat altına aldı ve bu nedenle Sefaradlar 19. yüzyılın ikinci üçte birlik bölümüne kadar, açık bir şekilde daha iyi bir konumdaydılar. "Türk Tapınağı" olarak da adlandırılan Sefarad Sinagogu'nun 1887'de tamamlanan yeniden inşası, Viyana'daki Türkiyeli Yahudi-

lerin yüksek konumlarının açık bir ifadesiydi. Daha yüzyılın başlarında cemaatin binden fazla üyesi vardı. Habsburg İmparatorluğu'nun iktidar kaybı ve sonunda çöküşü, çokgelenekli cemaatin zayıflamasında da etkili oldu ve çok sayıda üyesini yükselişte olan Berlin, Hamburg ya da Fransa'ya yöneltti. Viyana'dan Berlin'e gelen Türkiyeli Yahudiler arasında kendilerini ticaret siciline gururla "Türk işadamı" olarak kaydettiren Asriël kardeşler, Anna Maria de Mayo, Rudolf ve Alfons Abrahan Eskenasy ve İstanbul'da doğan Salvator Nahoum vardı.[11]

Viyana'da 2. bölgede Zirkus Gasse 22'deki Türk Yahudileri Sinagogu'nun içi. Almanya ve Avusturya'da yaklaşık 177 sinagogun yakılıp yıkıldığı Kristal Gece'de (Kristallnacht) bu sinagog da yıkıldı.

Tarih ve Toplum'un 230. sayısındaki Naim Güleryüz'ün yazısından alınmıştır.

Türkiye'den kitlesel göç

İlk kuşak Türkiyeli Yahudi göçmenler varlıklı işadamlarıyken, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ve yirmili yıllar boyunca Türkiye'den kitlesel bir Yahudi göçü gerçekleşti. Göçün sebepleri bir yandan askerlik hizmetinin 1908'den beri azınlıklar için de mecburi hale gelmesi ve ülkenin batısındaki çok sayıda Yahudi cemaatinin dağılmasına sebep olan ve on yıldan fazla süren, birbirini takip eden savaşlar (Türk-İtalyan Savaşı 1911, Balkan Savaşları 1912-1913, Birinci Dünya Savaşı ve Türk-Yunan Savaşı 1919-1922) devresiydi. 1923'te cumhuriyetin kuruluşundan sonra Türkiye'de siyasi havaya saldırgan bir milliyetçilik hâkimdi. Dini azınlıklardan olanların iş imkânlarını ve hareket etme özgürlüklerini katı bir şekilde kısıtlayan Türkleştirme politikası on binlerce Yahudi'nin göç etmesine yol açtı.[12] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 120.000'den 150.000'e kadar tahmin edilen sayıları, 1927'de ilk nüfus sayımında neredeyse yarıya, 81.872'ye kadar ve 1935'te de 78.730'a düştü.[13] Bu Yahudi göçmenlerin büyük çoğunluğu Fransa'ya ve Kuzey ya da Latin Amerika'ya gitti. Ama Berlin'de de Türkiyeli Yahudilerin sayısı arttı. Brücken Caddesi'yle Köpenicker Caddesi kavşağı çevresindeki Mitte Semti'nde ve yan caddeler Ohm Caddesi ve Runge Caddesi'nde küçük bir Sefarad kolonisi oluştu. Büyük çoğunluğu kendi arasında akraba ya da hısım çok sayıda fakir Türkiyeli Yahudi aile, burada birbirlerine komşu olarak yaşıyorlardı. Bunlara Savariego, Sadia, Sabah, Profetta, Pinto, Nigrin, Meschoulam, Cohen, Behar aileleri ve diğerleri dahildi. Bunlardan birçoğu halı örücü ya da sigara işçisi olarak çalışıyordu. Çoğu alt tabakadan olduklarından, Berlin'deki yaşamlarıyla ilgili elimizde neredeyse hiç belge yoktur. Bu yeni dalgayla birlikte İsrail-Sefarad Derneği'nin üye sayısı tahmini olarak 500'e ulaştı. Dernek, buluşma noktası görevi de görüyor ve cemaatin sosyal dayanışmasını sağlıyordu. 1930'dan itibaren Viyana kökenli Davisco J. Asriël derneğin başkanlığını yapıyordu, yardımcısı Leo Kohen'di.

Türk Ticaret Odası

Ama Türkiyeli Yahudiler sadece Sefarad Derneği içinde aktif değillerdi, Türkiye'nin Berlin'deki resmi temsilcileriyle de sıkı ilişki içindeydiler. Nissim Zakouto ve Sinai Eskenazi 1918'e kadar iktidarda olan Jön Türklerin yöneticileriyle şahsen arkadaştılar.[14] 1917'den itibaren Berlin'de yayınlanan, Jöntürk-Alman ittifakının ruhuna bağlı *Die Neue Türkei* (Yeni Türkiye) gazetesinde halı tüccarı D. L. Haim'in düzenli olarak büyük boy ilanları çıkıyordu.

İsrail-Sefarad Derneği çevresinden çok sayıda işadamı aynı zamanda 1928'de kurulan ve merkezi Lützowufer'de, Sefarad Derneği'nin çok yakınında bulunan Almanya İçin Türk Ticaret Odası'nın (Türkische Handelskammer für Deutschland) da üyesiydiler. Elie Farchi, Ticaret Odası'nın kurucu üyeleri arasındaydı. İlk yönetim kurulunda, seçilmiş beş yönetim kurulu üyesinden biri olarak Elie Cappon da bulunuyordu. İmzaları -noterlikçe tasdik edilmiş bir şekilde- nizamname gereği olarak odanın yönetim kurulunda bulunan Türk başkonsolosunun ve Türk Konsolosluğu'nun ticaret ataşesinin imzalarının yanında bulunmaktadır. 1931'de Elie Cappon, Nissim Zacouto ve Albert Alfandari yönetim kurulu vekâleti olarak görev aldılar. Ticaret Odası'nın toplantı tutanaklarına ekli olan mevcut listelerinde, otuzların ortasına kadar Isaac Cohen, Jako Kohen, M. Haim, Nissim Leon, Rafael Alfandari, Nissim Behar, Jakob Fachler ve daha başka Türkiyeli Yahudilerin isimleri bulunmaktadır.[15]

ALMANYA'DA NAZİ DÖNEMİNDE TÜRKİYELİ YAHUDİLER

Ocak 1933'te nasyonal sosyalistlerin iktidara gelmesiyle Türkiyeli Yahudiler de Almanya'daki Yahudi takibatına maruz kaldılar. Ama yabancı olarak durumları Alman dindaşlarından farklıydı. Bir taraftan yabancılarla ilgili kanunların hazırlanmasında Yahudi karşıtı ve baskıcı olan yasamanın etkisiyle çift taraflı mağdur durumdaydılar, diğer taraftan geldikleri ülkenin vatandaşı olduklarından, uluslararası ve çift taraflı anlaşmaların koruması altındaydılar (Türkiye'nin durumunda, örn. Alman-Türk Otu-

rum Sözleşmesi). Dış politikayla ilgili çıkarlar göz önüne alınarak yabancı Yahudiler bir dizi Yahudi karşıtı düzenlemenin dışında tutulmuşlardı. Bu tür bir gözetme, örneğin 1936 Berlin Yaz Olimpiyat Oyunları süresince ya da Leipzig'deki fuar esnasında söz konusu oldu. Bununla birlikte, bu tür istisnalar normalde hukuki olarak kayda geçirilmiyordu. Hitler, Yahudi karşıtı yasalara ve kararnamelere yabancı Yahudiler lehine özel düzenlemeler yapılmamasını açıkça emretmişti.[16] Yabancı Yahudilerin faydalandığı bu muallak koruma, sonuç olarak Nazi Almanya'sının ilgili ülke ile olan ilişkilerine ve ayrıca diplomatik temsilciliklerin Nazi iktidarı altındaki bölgede yaşayan Yahudi vatandaşları için çaba gösterip göstermemelerine bağlıydı.

Sigaralar, Berlin yabancılar polisinin bir dosyasında belirtildiğine göre kısmen aile işletmelerinde, "mutfak masalarında" imal ediliyordu. Odessa'da doğmuş ama Türkiye üzerinden Berlin'e gelmiş olan ve Türk vatandaşlığı taşıyan Selman Finger sigara satıcısı, İstanbul'dan Aron Bitran ve Josef Mentesch, Berlin'de "sigara işçisi" olarak çalışıyorlardı; diğerleri Alman dosyalarında "sigara fabrikatörleri olarak" tanımlanıyorlar.

TÜRKİYELİ YAHUDİLER İÇİN MUALLAK KORUMA

Türk makamların davranışı oldukça çelişkiliydi. Berlin'deki Türk Büyükelçiliği çok az sayıdaki münferit vakada Almanya'daki kendi Yahudi vatandaşlarının haklarının ihlal edilmesini protesto etti. Örneğin 27 Nisan 1933'te Alman Dışişleri Bakanlığı'na verilen bir nota aracılığıyla, Berlin Weißensee'de bir dükkân işleten Mahim Seidmann adında bir Türk vatandaşının, ortağı Gnilka ve onun oğulları tarafından ortak dükkâna girişi engellenmişti. Polis de koruma sağlamamıştı. Bay Seidmann büyük ihtimalle Nisan 1933'teki antisemitist boykot kampanyasının bir kurbanı olmuştu. Görünen o ki, ortağı Seidmann'ı devre dışı bırakmak için bunu bir "şans" olarak kullanmıştı.[17]

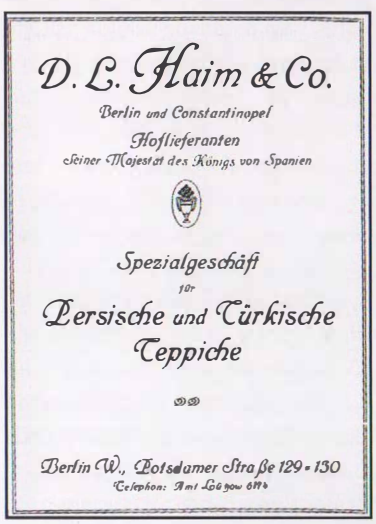
Diğer devletlerin Almanya'daki (Yahudi ya da Yahudi olmayan) vatandaşlarına yönelik tecavüzlere ve ayrımcılıklara karşı çok sayıdaki diplomatik girişimleriyle karşılaştırıldığında, Dışişleri Bakanlığı'nın dosyalarında, kendi Yahudi vatandaşlarıyla ilgi neredeyse hiç Türk girişimine rastlanmamaktadır.[18] Bu bir taraftan Berlin'de yaşayan Türkiyeli Yahudilerin büyük bir kısmının alt sosyal tabakalara ait olmalarına ve meslek yasakları ve servet müsaderelerinden etkilenmemelerine dayandırılabilir. Isaak Behar'ın anılarında aktardığı gibi: "Bu zamana kadar (kastedilen 1938 yazı) Yahudilerle ilgili kısıtlamaların çoğu bizi etkilemedi. Biz Beharlardan hiçbirinin siyasette ve toplum içinde yüksek bir konumu yoktu. Babam ne doktor, ne hâkim, ne noter ne de öğretmendi. Hiçbirimiz bir üniversiteye gitmeyi, hele hele doktora bitirmeyi düşünmedik. Hiçbirimiz oyuncu, gazeteci ya da yazar değildi. Bütün bu meslek yasakları bizi etkilemedi. Hesabını verebileceğimiz bir varlığımız yoktu. Varlıkları ülke içinde ve dışında 5.000 Reichsmark'tan fazla olan din kardeşlerimiz bunu 1938'de beyan etmek zorundaydılar. (...) Gerçi diğer Yahudilerin nelere katlanmak zorunda olduklarını, gittikçe nasıl da fakirlik, izolasyon ve çaresizliğe itildiklerini algılıyorduk, ama bunlar bizi olması gerektiği ölçüde etkilemedi, çünkü her şey bizim yaşantımızdan o kadar uzak gözüküyordu ki. Türk vatandaşlığımız da bizi hâlâ koruyordu. Okulumuzda Yahudi çocuklara kota konulmaya başlandığında bile bu konuya kafa yormadım, çünkü bu beni etkilemiyordu. Bunun dışında tutulan üç gruptan ilkine dahildim: Yabancı çocuklar, ayrıcalıklı ya da ka-

Türk Ticaret Odası'nın üyesi ve Berlin'de "Türk Devlet Tütün Rejisi"nin temsilcisi olan William Jannowitz'e Küba'ya giriş vizesi için yaptığı başvurunun onayı çok geç geldi. 14 Kasım 1941'de 5. sevkıyatla Minsk'e deporte edildi ve öldürüldü.

Doğudan her tür malı komisyon karşılığı veya kendi adına ithal eden David Benezra'nın ilanı.

Sinagogun ve Türk Sefarad Derneği'nin kurucu üyelerinden, İran ve Türk halıları satan Haim'in ilanı.

rışık evlilik denen evliliklerden olan çocuklar ve Birinci Dünya Savaşı'nda savaşmış olanların çocukları."[19]

Mal sahibi Türkiyeli Yahudiler de başlangıçta mallarının yağmalanmasından kurtulmuşlardı. 12 Kasım'da kararlaştırılan "Yahudilerin Alman Ekonomik Hayatından Çıkartılması Kararnamesi" bir iş yerinin kapatılmasının, "eğer Yahudi mal sahibi yabancı bir ülke vatandaşlığına sahipse, şimdilik kapsam dışı bırakılmasını"[20] öngörüyordu. Böylece adı geçen Asriël şirketinin genel müdürü, Alman makamlara, şirket sahibinin "gerçi Ari olmadığı ama Türk vatandaşı" olduğu itirazında bulunmuştu.[21]

TÜRKİYELİ YAHUDİLERİN TAKİBATI

Kasım 1938'den itibaren Türkiyeli Yahudiler de Almanya'da keskinleşen Yahudi takibatının, kurbanları arasına girdiler. Isaak Behar'ın aynı adı taşıyan kuzeni Kasım 1938'deki pogromun kurbanı oldu ve Buchenwald toplama kampına götürüldü. Isaak'ın babası Nissim Behar halı dükkânından vazgeçmek zorunda kaldı.[22] Isaak Behar'ın devlet okullarına gitmesi yasaklandı. Temmuz 1939'da Reich Yurttaşlık Yasasına ilişkin 10. Kararname ile Almanya'daki bütün Yahudi örgütleri kapatıldı ve RSHA'nın (Reichssicherheitshauptamt-Reich Güvenlik Baş Bürosu) gözetimine tabi, zorunlu Almanya'daki Yahudiler Reich Birliği (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland-RVJD) kuruldu. Kesin bilgiler bulunamamasına rağmen, Berlin İsrail-Sefarad Derneği'nin de bu zorunlu kapatılmalardan etkilendiğinden hareket edilebilir.

Mayıs 1939'daki nüfus sayımının sonuçlarına göre, artık bu dönemde bütün Alman İmparatorluğu'nda (ilhak edilen Avusturya da dahil) 101'i Berlin'de olmak üzere, sadece 263 Türkiyeli Yahudi yaşıyordu.[23] Böylece Berlin Türk-Yahudi cemaati daha 1939'da, 1933'teki sayısının dörtte birine inmişti. Birkaç Berlinli Türkiyeli Yahudi Nazi Almanya'sını zamanında terk edebilmişti. Özellikle fakirlere, kaçış alternatifi olarak sadece, birkaç yıl sonra Hitler'in çeteleri tarafından ele geçirilecek olan komşu Avrupa ülkeleri, Fransa, Hollanda ve Belçika açıktı. Bununla birlikte, Nazi makamlarının istatistiklerinde Türkiyeli Yahudilerin sayısının anormal şekilde azalması, öncelikle Türkiye'nin yurtdışında yaşayan Yahudi vatandaşlarını vatandaşlıktan çıkarmasına ve bunların artık istatistiklerde vatansız olarak görünmesine dayanır.

Berlin'deki Sefarad cemaatinin önde gelen üyelerinden Nissim Zakouto İstanbul Avusturya Lisesi'nin öğrencisiydi. Türkiyeli Avram Galante Berlin'de birkaç yıl geçirdi ve semitist Prof. Bergsträsser'in asistanı ve çevirmeni oldu. 1899'da İstanbul'da doğan, ressam olarak dünyaca ün yapan, antifaşist olarak İspanya İç Savaşı'na katılmış olan Fernando Gerassi, İstanbul'da Alman okuluna gitmişti.

YAHUDİLERİN TÜRKİYE TARAFINDAN VATANDAŞLIKTAN ÇIKARTILMASI

Türkiye'nin vatandaşlıktan çıkarma politikasının nasyonal sosyalist politikayla temelde bir ilişkisi yoktu ve başlangıçta da özellikle Yahudilere yönelik değildi; tersine, genç Kemalist cumhuriyetin "Türkleştirme politikasının" bir parçasıydı.[24] Ama otuzlu yılların sonundan itibaren ve özellikle de toplam 20.000 Türkiyeli Yahudi'nin yaşadığı Batı Avrupa ülkelerinin işgalinden sonra, Ankara'da kararlaştırılan vatandaşlıktan çıkarmaların yüzde doksanından fazlası, Nazi işgali altında bulunan ülkelerdeki Yahudileri etkiledi. Türk diplomatların Nazi makamlarına yaptığı açıklamaya göre, Ankara'nın politikası kitlesel bir (Türkiyeli!) Yahudi göçünü engellemeye yönelikti.[25] Almanya ve Avusturya'da yaşayan Türkiyeli Yahudilerin birçoğu daha otuzlu yıllarda vatandaşlıktan çıkarıldılar.

Behar'ın aktarımlarından da anlaşılacağı üzere, Türkiye Yahudi vatandaşlarının vatandaşlıktan çıkarılmasında, Alman Nazi makamlarının "resmi yardım"ından bile faydalanmıştı. "Nisan 1939'da bir öğleden sonra eve geldiğimde evde çok ağır bir hava hâkimdi. Annem elime bir mektup verdi: İstanbul'daki hükümet Türk vatandaşlıklarımızı kontrol ettirmemizi talep ediyordu. Bunun hayati olduğu hepimiz için açıktı, çünkü bu, pasaportlarımıza 'kontrol' için el konulabileceği anlamına geliyordu. Başka Türkiyeli Yahudiler bize pasaportlarını bir daha hiç görmediklerini anlatmışlardı. Böylece içimizde kötü bir hisle Burgstraße'deki yabancılar polisine doğru yola koyulduk. Korktuğumuz gibi pasaportlarımıza hemen el konuldu. Tabii ki babam hemen, Türk vatandaşlığımızın devamı için gerekli başvuruları yaptı. Kendisine bu tür başvuruların Türkiye'de uzun yıllar sürecek işlemleri gerektirebileceği ima edildi. Böylece *'Vatandaşlığı Türkiye'* ibareli bir Alman yabancı pasaportu aldık. Kısa bir süre sonra bu ibare, önce *'vatandaşlığı belirsiz'* ve sonunda da *'vatansız'*

1930'dan itibaren Viyana kökenli Davisco J. Asriël derneğin başkanlığını yapıyordu. Dikkatli bakıldığında göğsündeki ay-yıldız fark ediliyor.

Guttstadt'ın "Türkiye, Yahudiler ve Soykırım" kitabının kapağı.

olarak değiştirildi. Son korumamızı da kaybetmiştik."[26] Davet gönderme, ilgili kişilerin ifadesinin alınması ve daha sonra vatandaşlıktan çıkış belgelerinin iletilmesi Gestapo'ya bağlı yabancılar polisi tarafından gerçekleştirildiğinden, Gestapo kimlerin Türkiye'nin korumasını kaybettiği ve vatansız olarak hiçbir hakka sahip olmadan kendi eline düştüğü konusunda hemen eğitilmişti. Almanya'da yaşayan Türkiyeli Yahudilerin vatandaşlıktan çıkarılmalarıyla ilgili Ankara'daki Türk Başbakanlık Arşivi'ndeki dosyalarda da belgeler bulunmaktadır: Bunlara göre, Eylül 1939'da (Bakanlar Kurulu'nun 2/12051 sayılı kararıyla) aşağıda adı geçen ve Berlin'de yaşayan Türkiyeli Yahudiler vatandaşlıktan çıkarıldılar: Leopold Leip, Elli Leon, Hayim Hanri, Levi Margerit, Levi Filiks (Felix), Karlman Erna, Berköl Rezina (Regina).[27] Başbakanlık Arşivi'nde 1938'den 1940'a kadar olan yıllar için sadece çok az sayıdaki vatandaşlıktan çıkarma kararında isim listeleri de görülebilir. Fakat Berlin'den toplama kamplarına sevk edilen Yahudilerin isim listelerinde geçen "önceki vatandaşlık Türk-Yabancı Pasaportu No. 87/41" gibi ibarelerden, vatandaşlıktan çıkarmanın yaklaşık zamanı tespit edilebilir.[28]

ALMAN-TÜRK DOSTLUĞU

Türkiyeli Yahudilerin Almanya'daki kaderi, atanan Türk diplomatların Nazi rejimine olan yakınlıklarıyla tanınmaları nedeniyle de zordu.[29] Bu özellikle Ağustos 1942'ye kadar Berlin'de Türk Büyükelçisi olan Hüsrev Gerede ve konsolosluk sorunlarından sorumlu büyükelçilik sekreteri Koç için geçerliydi.

Otuzlu yılların ortasından itibaren Türkiye ve Almanya arasındaki ekonomik ilişkiler yoğunlaşmıştı. Bir zamanlar Türkiyeli Yahudilerle birlikte kurulan Berlin'deki Türk Ticaret Odası'nın toplantılarında 1938'den itibaren iki devletin büyük bankalarıyla çelik ve silah şirketleri egemendi.[30] Ticaret Odası'nın 1938'de, kuruluşunun onuncu yılı için çıkarılan broşür Türk-Alman dostluğunun işaretiydi ve iki büyük adamın (Hitler ve Atatürk) "inanılmaz benzerliğini" ve iki halkın tarihlerinin paralelliğini kutluyordu. Türkiye Haziran 1941'den itibaren bir dostluk ve saldırmazlık paktıyla Nazi Almanya'sıyla ittifaktı. Bu durum Türkiye içinde de Alman dostu bir politikada, faşizm yanlısı ve antisemitist seslerin güçlenmesinde ifadesini buluyordu.

SOYKIRIMIN BAŞLAMASI: "VATANSIZ" TÜRKİYELİ YAHUDİLERİN TOPLAMA KAMPINA GÖNDERİLMESİ

Sovyetler Birliği'ne saldırı, acımasız Yahudi takibatından sistematik soykırıma geçişi belirler. Ekim 1941'de Yahudilerin Almanya'dan ve Avusturya'dan Polonya ve Beyaz Rusya'daki toplama kamplarına deportasyonu* başladı. Kasım 1941'de Almanya'dan gelen Yahudiler Riga'ya ulaştıklarında toplu olarak kurşuna dizildiler.

1941 yazında Fransa'daki yabancı Yahudilerin tutuklanması çok sayıda diplomatik temsilcinin protestosuna sebep oldu. Bunun üzerine RSHA ile Dışişleri Bakanlığı arasında yabancı Yahudilerin ilk etapta tutuklamalardan ve toplama kamplarına deportasyondan muaf tutulması kararlaştırıldı.[31] Buna karşın vatansız Yahudiler takibatın her aşamasında ilk kurbanlar oldular. Böylelikle Berlin'de de Ankara tarafından vatandaşlıkları ellerinden alınmış Yahudiler, ölüme deportasyonun ilk kurbanları arasındaydılar.[32] 24 Ekim 1941'de Berlin'den yapılan ikinci sevkıyatla İstanbullu Sara Cohen (kızlık soyadı Pinto) dört çocuğu Ruben, Sultana, Victoria ve üç yaşındaki Gabriel ile birlikte Łodz'a deporte edildi ve daha sonra öldürüldü. Aynı sevkıyatla Lisa, Rebeka, Rachel, Rosa ve yedi yaşındaki Albert Meschoulam, ayrıca Esther, Perla ve Lea Jahisch (kızlık soyadı Meschoulam) de deporte edildiler. Hepsi Kreuzberg'deki Ohm Caddesi No. 1'de oturuyorlardı ve hiçbiri geri dönmedi.[33]

Ocak 1942'de Sefarad Cemaati'nin son yönetim kurulu başkanı Davsico Asriël ve karısı Helene, onuncu "Doğu Sevkiyatı"yla Riga'ya deporte edildi ve öldürüldü. En azından 1940 yazına kadar Türk vatandaşlığına sahip olan[34] ve yakasında Türk bayrağı rozeti taşıyan Asriël de bu arada vatandaşlıktan çıkarılmıştı. Vatandaşlıktan çıkarılmış olan Türkiyeli Yahudilerden birkaçı 1941 yılında Türk devlet tebaasına para karşılığı tekrar alınmak ve Türkiye'ye geri dönmek için boşuna çabaladılar. Bu durum 20 Ocak 1942'de, deporte edilmesinden birkaç gün önce Davisco Asriël'in Gestapo'da yapılan sorgusundan anlaşılıyor.[35]

İsaak Behar'ın ailesi, anne babası Nissim ve Lea ve kız kardeşleri Alegrina ve Jeanne Riga'ya deporte edildiler ve öldürüldüler. Elia Behar ve karısı Lea 13 Haziran 1942'de Madjanek'e, çocukları Simcha ve Jacob 1 Mart 1943'te Auschwitz'e deporte edildiler.

GÖÇ VE GERİ DÖNÜŞ DENEMELERİ

Deportasyonların başlamasında önce yaklaşık otuz Türkiyeli Yahudi yurtdışına göç edebildi. Zakouto Ailesi 1943'te, İtalyanlar tarafından işgal edilmiş olan Nice çevresindeki bölgede saklanabildikleri, Fransa'ya gittiler; adı geçen halı tüccarı Haim'in iki kızı İspanya'ya, daha doğrusu Mallorca'ya göç etti; Isaak Behar'ın amcası Moise ve ailesi Şangay'a sığındı. Nazi takibatından kaçış diğer Türkiyeli Yahudileri Berlin'den Brezilya'ya, Bolivya'ya ya

* Almanca'da "deportieren" ve "deportation" kavramlarının bir anlamı da toplama kamplarına sevkıyat. Türkçe'de bu kavramları "tehcir" kelimesi ile karşılamak 1915 Ermeni Kıyımını akla getiriyor. Bu iki olayın kategorik olarak farklı ve Holokost'un da endüstriyel bir ölüm organizasyonu olarak eşsiz (negatif anlamda) olduğunu düşündüğümüzden bu kavramaların orjinal hallerine en yakın olan "deportasyon" ve "deporte etmek" karşılıklarını kullandık.
Ahmet Akşit

da Fas'ta Tanca'ya götürdü. Tüccar Calef Hayon ancak 1942 sonunda, Almanyalı ve vatansız Yahudilere Reich bölgesini terk etmenin bir yıldan fazladır yasak olduğu bir zamanda Küba'ya göç etti. Taşınacak mallarını Berlinli Hamacher Taşımacılık'a devretmişti. Taşımacılık şirketi bunları göndermek yerine "Hayon'un depo mallarını (...) yükümlülük gereği Yahudi malvarlığı olarak" Gestapo'ya bildirdi.[36] Böylece, "görev bilincine sahip Alman nakliyecisi" çok sayıda mektupla binlerce marklık sözde depo masrafı çıkartarak ve sonunda Hayon'un bütün malları için "düşman saldırılarıyla yok edildi" diye itirazda bulunarak, Hayon'un malları üzerinden zenginleşmeye çalıştı. Buna karşın Nisan 1944'de Yüksek Maliye Başkanı Hamacher, Hayon'un Türk vatandaşı olduğunu ve bu nedenle mallarına el konamayacağını bildirdi.[37]

Yine bir zamanlar Türk Ticaret Odası'nın üyesi ve Berlin'de "Türk Devlet Tütün Rejisi"nin temsilcisi olan William Jannowitz'e Küba'ya giriş vizesi için yaptığı başvurunun onayı çok geç geldi. 14 Kasım 1941'de 5. sevkıyatla Minsk'e deporte edildi ve öldürüldü.

Açık ki, Türkiye'ye geri dönüş çok az sayıda Türkiye kökenli Yahudi için tartışma konusu oldu. İncelenen çok sayıdaki kaynakta, Almanya'dan Türkiye'ye geri göç eden sadece üç Türkiyeli Yahudi kişi ve aileye ait ipuçları bulunabildi. Bunun bir sebebi, Türk Vatandaşlık Yasası'nın, Türk vatandaşlığını kaybeden ya da vatandaşlıktan çıkan herkese ömür boyu Türkiye'ye geri dönüşü yasaklayan hükümleriydi. Türkiye'nin azınlık düşmanı politikası, hâlâ Türk vatandaşı olan Yahudileri de geri dönüş konusunda ürkütmüş olabilir.

"EVE GÖNDERME" İLE İLGİLİ ALMAN ÜLTİMATOMLARI

Nazi makamlarının belli yabancı Yahudi gruplarını deportasyondan "muaf tutması", diğer bazı Yahudi gruplar için olduğu gibi (Yahudi olmayan kadınlarla evli olanlar, savaş gazileri vb.) sadece sürenin biraz uzaması anlamına geliyordu. 1942 sonbaharında, tarafsız ya da Almanya'nın müttefiki olan devletlerden, Yahudi vatandaşlarını Alman iktidar alanından çıkararak kendi ülkelerine geri getirtmeleri ültimatomla talep edildi. Bu, Nazi dil kullanımında "eve gönderme" olarak tanımlanıyordu. Aksi durumda onlar da "genel Yahudi önlemleri içine dahil edileceklerdi". Ama bunun Nazi jargonunda deporte edilip öldürülecekleri anlamına geldiğini ilgili devletlerin temsilcileri 1942 sonbaharında bilemezlerdi. Bundan etkilenen Yahudiler için de Almanların bu ültimatomu, öncelikle, ikamet ettikleri Avrupa devletlerinde edindikleri ekonomik varlıklarını kaybedecekleri zorunlu bir sınır dışı ediliş anlamına geliyordu. Bu, başlangıçta niçin görece az sayıda Yahudi'nin anayurda dönüş için kendiliğinden kayıt olduğunu açıklayabilir.

Bu ültimatomun gerçekleştiği sırada, bu arada vatansız kalmış Türkiye kökenli Yahudilerin büyük bir bölümü deporte edilmiş ya da Nazi bürokrasisi tarafından "deporte edilebilir" olduklarına karar verilmişti. Türk Dışişleri Bakanı Ankara'daki Alman Büyükelçilik Sekreteri Kroll'a, bu ültimatoma tepki olarak eve dönmek isteyen Türkiyeli Yahudilere "sorun çıkarmadan Alman geçiş vizesi vermeleri" ricasında bulundu. Ama aynı zamanda Nazi iktidar alanında yaşayan daha başka Yahudilerin de Ankara tarafından vatandaşlıktan çıkarılacağını bildirdi.[38] İncelenen arşivlerin hiçbirinde Almanya'da kalan Türkiyeli Yahudilerin organize bir şekilde geri getirilmelerine dair herhangi bir ipucu bulunamadı.[39] Bununla birlikte, Türkiye Almanya ültimatomlarının süresini geçirten tek ülke değildi, bu yüzden ültimatomlar Eylül 1943'e kadar -Türkiye için 10 Ekim'e kadar- birkaç defa uzatıldı.

"Türk Tapınağı" olarak da adlandırılan Sefarad Sinagogu'nun 1887'de yeniden inşaası, Viyana'daki Türkiyeli Yahudilerin yüksek konumlarının açık bir ifadesiydi. Yüzyılın başlarında cemaatin binden fazla üyesi vardı. Habsburg İmparatorluğu'nun zayıflaması ve çöküşü, çokgelenekli cemaatin zayıflamasında etkili oldu ve yükselişte olan çok sayıda üyesini Berlin, Hamburg ya da Fransa'ya yöneltti.

"DÜZENLİ" TÜRKİYELİ YAHUDİLERİN EKİM 1943'TE TUTUKLANMASI

Bu yenilenen sürenin sona ermesinden sonra RSHA bütün Türkiyeli Yahudilerin 20 Ekim 1943'te tutuklanması talimatını verdi. Fakat Alman Dışişleri Bakanlığı, tutuklamaların gerçekleşmesinden sonra da Türk makamlarına Türkiye'ye gidecek kişilerin isimlerini verme imkânı tanımak için, Türkiyeli Yahudilerin ("doğuya") imha kamplarına deportasyondan önce Almanya'daki toplama kamplarına getirilmelerini rica etti.[40] 26 Ekim 1943'te 12 Türkiyeli Yahudi kadın ve sekiz yaşından küçük üç çocuk Berlin'den Ravensbrück Toplama Kampı'na gönderildi. Buna paralel olarak Berlin'den dokuz Türkiyeli Yahudi erkek, ağırlıklı olarak deporte edilen kadınların kocaları ya da erkek akrabaları, Buchenwald Toplama Kampı'na gönderildi. Yaklaşık olarak aynı zamanda Hollanda, Avusturya ve Belçika'da da Türkiyeli Yahudiler tutuklandılar.

Ravensbrück Toplama Kampı'nda Berlin'den Türkiyeli kadınlar ve çocukları

Emma Blum, doğum tarihi 1908, kızları Hella (1935) ve Rose (1933);[42] Marie Dingenthal (1888); Ella Sara Eskenasy, doğum tarihi 1889; Sophie Goldenberg, doğum tarihi 1903; Ruth Jacobsohn, doğum tarihi 1919 ve Sida Jacobsohn, doğum tarihi 1894; Thea Kepmann-Karo (1900); Melitta Nahoum (1904) ve üç yaşındaki kızı Rachel Nahoum, doğum tarihi 09.01.1941; Marion Singer (1922) ve Rosalie Singer (1889); Helena Vitalis (1894) ve Susi Vitalis (1912); ayrıca Rachel Bohor (1910).[43]

Ravensbrück Toplama Kampı Anıt Yeri Arşivi'nden bu Türkiyeli Yahudi kadınların ve çocukların kaderiyle ilgili başka bilgiye ulaşılamamaktadır. Az sayıda olan bazılarının Mart 1945'te Türk-Alman sivil tutuklu değiş tokuşuna katılabildiklerini ve Türkiye'ye ulaştıklarını biliyoruz.

BUCHENWALD'DE BERLİN'DEN TÜRKİYELİ YAHUDİLER

Rudolf Eskenasy, doğum tarihi 09.03.1873 Viyana, ölüm 16.07.1944 Buchenwald; Moses Jakobsohn, doğum tarihi 07.04.1890 Jaffa, 11.04.1944'te Berlin Gestapo'suna sevk edildi.[44]*. Paul Kaiser, doğum tarihi 09.05.1905 Berlin, ölüm 07.12.1944. Wolf Kepmann, doğum tarihi 08.12.1899 İstanbul; Albert Leon, doğum tarihi 10.08.1914 İstanbul; Fritz Singer, doğum tarihi 08.02.1887 Prag, ölüm Buchenwald (tarihi bilinmiyor)*. Haim-Cohen Vitalis, doğum tarihi 25.01.1890 İstanbul, ölüm 19.03.1944 Buchenwald.

Buchenwald ve Ravensbrück imha kampı değildi ve orada tutuklu olanların büyük çoğunluğunu Yahudiler oluşturmuyordu. Ama Berlin'den getirilen sekiz Yahudi'den beşi için toplama kampının tutukluluk koşulları öldürücü oldu.

Ne Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde, ne de Toplama Kampı Anıt Yeri Arşivleri'nde, bu arşivler Ekim 1943'ten sonra tutuklanmış ve hâlâ Türk vatandaşlığına sahip olan kişilerle ilgili olmasına rağmen, Türk diplomatların vatandaşları için eyleme giriştiklerine ilişkin bir ipucuna rastlanır. Bu kişilerin toplama kampına getirilmelerinden iki gün sonra, yani tahminen tutuklanmalarından bir haftadan fazla bir zaman geçtikten sonra, Papen Ankara'dan, "Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'nin verilerine göre" Almanya'da sadece bir kişinin "Türk vatandaşı olarak" Yahudi karşıtı önlemlerden etkilenmiş olduğunun kaydedildiğini bildirdi.[45]

TÜRKİYE'NİN YARDIM DOKÜMANLARI

Türkiye'nin aslında insanları koruyabilme konumunda olduğu ve gerektiğinde yardım dokümanları bile verebildiği, Türk Büyükelçiliği için çalışan Alman-Yahudi karıkoca Dr. Max Naphtali ve karısı Gertrud Naphtali (doğum yeri Friedenstein) örneğinden anlaşılır. Türk Büyükelçiliği ikisi için çaba sarf etmiştir.[46] Hatta Türk kabinesinin her ikisine Filistin sertifikasına sahip olmaları koşuluyla, Türkiye'ye seyahat vizesi verilebilmesini sağlayan bir kararı vardı.[47]

Bu sıralarda (1942-43) Alman Yahudilerin Reich bölgesini çok uzun süreden beridir terk etmeleri yasak olduğundan, Berlin'deki Türk Konsolosluğu her ikisi için Türk belgeleri düzenledi ve bunlarla Almanya'yı terk edebildiler.

Hâlâ Türk vatandaşı olan bazı yaşlı Yahudiler Berlin'den yaşlı sevkıyatları olarak adlandırılan sevkıyatlarla Theresienstadt'a deporte edildiler. Bunlar arasında, üç İstanbul doğumlu, Jacques Nahoum (1864), Nissim Vitalis (1864) ve Sarina Djuk; Odessa doğumlu Anna Peretz (1889) ve kızı Marie; ayrıca Benno ve Clara Russo (kızlık soyadı Jaffe) da vardı.

Theresienstadt (Terezin) Prag'dan 60 km uzakta eski bir Habsburg kalesine sahip küçük bir şehirdi. 1941'de Alman işgalciler halkı şehri terk etmeye zorladılar ve bütün bölgeyi, takip eden yıllarda 140.000 Yahudi'nin deporte edildiği bir Yahudi gettosu haline getirdiler. Nazi kamp sistemi dahilinde Theresienstadt ikili bir fonksiyona sahipti. Bir taraftan özellikle propaganda amacıyla sözde "yaşlı gettosu" olarak kullanıldı ve uluslararası kamuoyunu aldatmaya yaradı.[48] Ama Theresienstadt öncelikle bir biriktirme ve geçiş kampıydı, yaklaşık olarak 88.000 Yahudi buradan imha kamplarına gönderildi.

Propagandaya rağmen tutukluluk koşulları o kadar kötüydü ki, Berlin'den oraya getirilen Türkiyeli Yahudilerin birçoğu oradaki esareti canlı olarak atlatamadı.

Anna ve Marie Peretz ve Jacques Nahoum 1944 sonbaharında oradan Bergen-Belsen'e gönderildiler ve oradan da Mart 1945'te, Ravensbrück'te tutuklu bulunan Berlin'den bazı Türkiyeli kadın Yahudilerle birlikte bir Alman-Türk sivil tutuklu değiş tokuşuna katılabildiler. 11 Nisan 1945'te Drottningholm gemisinin güvertesinde İstanbul'a ulaştılar.

BERLİN'DEN DEPORTE EDİLEN VE ÖLDÜRÜLEN TÜRKİYE KÖKENLİ DİĞER YAHUDİLER:[49]

Edmond Adout, Reisel Auguli (muhtemelen Anghouli), Aron Bitran, David Cohen (doğum yeri Kudüs, Berlin Yahudi Cemaati'nde Dua Okuyucu) ve yine Jerusalem'de doğmuş olan karısı Sara Cohen; Raphael Cohen ve karısı Sol (kızlık soyadı Sid), çocukları Josef ve Sara ile birlikte; Sarina Djuk, Sidonie Friedler, Max Gusyk, Lydia Gusyk, Israel Haco, Balzewa Haco (kızlık soyadı Jontoff) ve kızı Jontof (?) Haco; Wiliam Janowitz, Bernhard Kaiser ve Jenna (Lea) Kaiser; Kadun Sol Karpmann (kızlık soyadı Vitalis) ve Salomon Karpmann; Lina Lenz, Sara Levi (kızlık soyadı Sion), Bernhard Löwy, Anna de Majo (doğum yeri Viyana), Michon Menahişi (doğum yeri Edirne), Jaco Menase, Rifke Menase,[50] Josef Mentesch, Lisa Meschulam; Jakob Peretz, Margot Peretz, Mary Peretz; Emil Rosenthal; Dudu Profetta, Tschelebon Profetta; Hermann Samuel, Sabetay Savariego, Sol Savariego (kızlık soyadı Cohen), Bela Schiffmann, Meta Schneider (kızlık soyadı Singer), Kalon Spiryel (kızlık soyadı Mechulam), Mordo Spiryel ve daha 12 yaşındaki Moses Spiryel, Josef Uziel, Abraham Zion Zawaro, karısı Victoria (kızlık soyadı Spiryel) çocukları Aron, Rebekka, Mois ve Dora Zawaro. Adı geçen kişiler ya Türkiye Cumhuriyeti topraklarında (çoğunlukla İstanbul'da) doğmuş olanlar ya da Nazi bürokratlarının deporte listelerinde "vatansız-eski vatandaşlığı Türk" olarak geçenlerdir.

Löbel Fachler, Regina ve Abraham Meschulam ve Moise Bitschatchi, Berlin'den Belçika'ya kaçmışlardı, işgalden sonra onlar da Almanlar tarafından yakalandılar ve Auschwitz'e deporte edilerek öldürüldüler.

SONUÇ

Berlin'deki Türkiyeli-Sefarad cemaati soykırım tarafından yok edildi. Yüzden fazla üyesi toplama kamplarına götürüldü ve büyük çoğunluğu öldürüldü. 1933'e kadar Belin'de yaşayan Türkiyeli Yahudilerin yaklaşık yarısının kaderi belli değildir. Bütün ailesi deporte edilen Isaak Behar tutuklamadan iki kere kurtulabildi ve tanınmadan, "denizaltı" olarak büyük şehirde yaşamaya devam edebildi. Sürgüne giden ya da toplama kamplarından birindeki tutukluluğu canlı olarak atlatan neredeyse hiç kimse İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Berlin'e dönmedi. İsrail-Sefarad Derneği büyük olasılıkla daha 1939'da yasaklamış ve kapatılmıştı. Davisco Asriël tutuklanmasına kadar "thora" rulolarını ve cemaatin birkaç ayin eşyasını evinde Gestapo'nun erişiminden saklamaya çalıştı.[41] Deportasyondan sonra bu eşyalar büyük olasılıkla Gestapo tarafından imha edildi. Sinagogun içinde bulunduğu bina savaşta zarar gördü. Tahminen ne bugün Berlin'de yaşayan Türkiyeli göçmenler, ne de Türk-Alman Endüstri ve Ticaret Odası, Türkiyeli-Yahudi öncellerinin kaderlerini ve hikâyelerini biliyorlar.

DİPNOTLAR

* Çeviri kontrolü için Sertan Batur'a teşekkür ederiz.

1 Ángel Pulido-Fernández, *Españoles sin patria y la raza sefardí*, Madrid, 1905, Tıpkı Basım Granada 1993, s. 294-297.

2 Ne yazık ki derneğin dosyaları şimdiye kadar bulunamadı. Dernek hakkında bilgi M.M. Sinasohn, *Die Berliner Privatsynagogen und ihre Rabiner 1671-1971*, Kudüs, 1971, s. 87; Arnold Groh, Searching for Sephardic history in Berlin. Serels, M. Mitchell (ed.). *Semana Sepharad. The Lectures. Studies on Sephardic culture*. New York, 2001, s. 33-56 içinde; ve *Jüdisches Adressbuch für Groß-Berlin*, 1931, s. 82, içinde bulunur.

3 M.M. Sinasohn, *Die Berliner Privatsynagogen* (2. dipnottaki gibi) s. 87. Isaac Behar daha 1915 için 150 aileden bahseder; Isaak Behar, *Versprich mir, dass du am Leben bleibst. Ein jüdisches Schicksal*. Berlin, 2002, s. 22. Berlin'de bulunan çok sayıda arşivin çok çeşitli koleksiyonlarında yapılan araştırmalar temelinde, iki savaş arası dönemde Berlin'de yaşamış olan 250'den biraz fazla Türkiye kökenli Yahudi'nin adlarını ve haklarında biyografik bilgi bulmak benim için mümkün oldu.

4 Fred Zakouto ile 8.11.2004 tarihinde Paris'te yapılan görüşme.

5 İthalatlar 1894 yılında bütün Doğu'dan somut olarak 80 kentalden, 1912'de sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan (kaynakta "Türkiye" olarak adlandırılıyor) 7.767 kentale çıkmıştır. Josef Günther Lettenmair, *Das Große Orientteppichbuch*, München, 1985, s. 449.

6 Anıları "*Versprich mir, dass du am Leben bleibst*", Berlin, 2002, başlığı altında bulunan Isaak Behar'ın babası Nissim Behar'a göre.

7 Tütün ticaretiyle ve sigara endüstrisinin gelişimiyle ilgili veriler Josua Gerstner'de, Doktora Tezi, Jena, 1933 ve Dr. Carl Hausberg'de, *Die deutsche Zigaretten-Industrie und die Entwicklung zum Reemtsma Konzern*, Doktora tezi, Würzburg, 1938.

8 Bu, Fransız(508), Amerikan(542) ve İngiliz (192) okullarının sayısı ile karşılaştırıldığında azdı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından ve buna bağlı olarak "düşman" okulların kapatılmasından sonra, Almanlar etkilerini genişletebilmişlerdi. Mustafa Gençer, *Deutsch-türkische Interaktion im Rahmen der Modernisierung der Bildung der Wirtschaft und des Militärs (1908-1918)*, Zeitschrift für Türkeistudien 1/2 içinde, Essen, 2002, s. 73-98, alıntı s. 84.

9 "İmparatorluk Kudüs Alman Konsolosluğunun" Alman Şansölyesi Bethman Hollweg'e 7 Kasım 1911 tarihli mektubu, BAL (Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde); R 901/31738 içinde. Korunan Rus ve Avusturyalıların ve Filistin vatandaşlarının sayısı birkaç kat daha fazlaydı.

10 İsimlerden çıkarılabildiği kadarıyla, burada söz konusu olanlar ağırlıklı olarak Aşkenaz Yahudilerdi. Çok sayıda örnek Berlin'deki Prusya Kültür Varlığı Gizli Devlet Arşivinde, I Rep. 77, Tit.2770; HA Rep. 77, Tit. 226b (vatandaşlığa alma) koleksiyonlarında bulunur.

11 LAB'deki (Landesarchiv Berlin-Berlin Eyalet Arşivi) Şirket dosyaları, A Rep. 342-02: Asriël Nr. 14693; Eskenasy Nr. 50561. Eskenasy ve Nahoum'un başvurulan ama reddedilen vatandaşlığa alınma ile ilgili dosyaları LAB'de, Pr.Br. Rep.30 Berlin C Polizeipräsidium Berlin, Tit. 170 Staatsangehörigkeitssachen (Vatandaşlık İşleri), Nr. 18054 ve Nr. 9576.

12 Türkleştirme politikası ve Türkiye Yahudileri üzerindeki etkileriyle ilgili standart bir yapıt olarak Rifat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni. Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri*, İstanbul, 1999 gösterilebilir.

13 Hatta Avner Levi Birinci Dünya Savaşı sonrası zaman için Türkiye'de 150.000-200.000 kişilik bir Yahudi toplamından hareket eder. Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyet'inde Yahudiler*, İstanbul, 1998, s. 18. Nüfus sayımının rakamları Fuat Dündar'dan, Compter, classer, contrôler - les minorités dans les recensements turcs, *Turcica* 37, 2005, s. 187-220, s. 215'te.

14 Eskanazi ile ilgili Fred Zakouto (yukarıya bkz) ile röportaj: Isaac Papo, *Viaje en el ocaso de una cultura ibérica, recuerdos y reflexiones de un médico sefardí*, Barcelona, 2006, s. 100. Eskanazi Papo'nun akrabasıydı.

15 LAB, Koleksiyon B Rp. 042; Nr. 26815.

16 Hermann Graml, *Die Behandlung von Juden fremder Staatsangehörigkeit in Deutschland*, *Gutachten des Institut für Zeitgeschichte* içinde, Cilt 1, Münih, 1958, s. 85-87, s. 85'te.

17 Berlin Türk Büyükelçiliği'nin 27. 4. 1933'teki sözlü notası, PAAA (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (Berlin) – Berlin Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi) içinde, R100161 Seidmann'ın şahsıyla ilgili başka bilgi bulunamamıştır. Prusya İçişleri Bakanlığı'nın Dışişleri Bakanlığı'na, Türk sözlü notasının ilgili olduğu iki olayla ilgili 4.7.1933'teki mütalaasına göre Gnilka "boykottan dolayı Seidmann'dan" ayrılmıştır.

18 PAAA'da belgelerle gösterilen başka devletlerin müdahaleleri bütün klasörleri (R 100269 – R 100272 ve R 99300- R 99303 dosyalarını) doldurur. Almanya'da oturan Türkiyeli Yahudilerin sayısının, girişimleri belgelendirilmiş olan Guatemala ya da Şili gibi devletlerden gelen Yahudilerden daha yüksek olduğunu da göz önüne almak gerekir.

19 Behar, *Versprich mir* (3. Dipnot gibi), s. 58 vd.

20 Dışişleri Bakanlığının 25 Ocak 1939 tarihli mektubu W I 110, PAAA'da, Büyükelçilik Ankara 540.

21 Asriel'in Şirketi'nin Berlin Yerel Mahkemesine 26 Kasım 1938 tarihli yazısı bunu destekler. Ticaret sicilinin Berlin Charlottenburg im LAB Yerel Mahkemesindeki dosyaları, A Rep. 342-02, Nr.23430.

22 Behar, *Versprich mir* (3. dipnottaki gibi), s. 72.

23 Statistik des Deutschen Reiches, Cilt 552, sayı 4, s. 4/72, Berlin, 1944; bu 101 kişiden 94'ü Yahudi dinine mensuptu ("Glaubensjuden" denilenler) ayrıca yedi kişi "birinci dereceden melez" olarak tasnif edilmişti, diğer taraftan bunlardan dördü Yahudi dinine mensuptu.

24 Bir dizi yasa ve emirname, Türk hükümetine insanları farklı sebeplerden Türk vatandaşlığından çıkarma gücü verdi. Ayrıntılı olarak: Corinna Görgü-Guttstadt: Deprivation of citizenship of Non-Muslims as part of the policy of Turkization during the early years of the Turkish Republic: The case of Turkish Jews and its consequences during the Holocaust: Kieser (ed.) *Turkey Beyond Nationalism* içinde, New York, 2006, s. 50-56.

25 1937'den itibaren Türkiyeli politikacılar Berlin'de olduğu gibi Ankara'da da Alman meslektaşlarına çeşitli vesilelerle yabancı Yahudilerin göçünü ve Türkiyeli Yahudilerin geri göçünü engellemeye çalıştıklarını anlatıyorlardı. Ayrıntılı olarak: C. Guttstadt, *Die Türkei, die Juden und der Holocaust*, Berlin 2008, Bölüm 4.5, 6 ve 7.2. Eylül 1943'te Berlin Türk Büyükelçiliği'nin sekreteri Koç, Dışişlerinden muhatabı von Thadden'e kelimesi kelimesine Türkiyeli Yahudilerin toplu geri göçünün engellenmesi gerektiğini belirtti. Von Thadden'in derkenarı, Inl. II 22.9.1943'den PAAA R'da 99446. 1941 ve 1944 arasında yaklaşık 3500 kişinin Türk vatandaşlığı elinden alındı ki, bunların arasında yabancı bir ülke vatandaşlığı almış olanlar bulunmamaktadır. Vatandaşlıktan çıkarmaların değerlendirmesi Ankara TC Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde.

26 I. Behar, *Versprich mir* (dipnot 3'teki gibi), s. 74 vd. Türk Konsolosluğu'nun âdet üzere böyle hareket ettiği, Berlin Türk Konsolosluğu'nun Berlin Polis Başkanlığı'na 22 Kasım 1936 tarihli mektubundan anlaşılır. Bu, Isaak'ın amcası Elia Behar'la ilgili bir meseledir. Konsolos Berlin polisinden "(...) yukarıda adı geçen şahsa ilişikteki belgeyi İvatandaşlıktan çıkarılma belgesini] imza için takdim etmesini ve hallettikten sonra geri göndermesini rica ediyordu." LAB, Elia Behar dosyası, Pr.Br.Rep.30 Berlin C. Tit. 170-18035.

27 BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi): 30.9.1939 tarihli karar 1/12051. 19.10.1943 tarihli 2/2795 numaralı karar ile birlikte Hirş Vaynberg [Hirsch Weinberg] ve Girde Vaynberg.

28 Sevkıyat listeleri BLHA'da (Brandenburgisches Landeshauptarchiv, Potsdam – Brandenburg Eyalet Ana Arşivi) bulunmaktadır, Yüksek Maliye Başkanı koleksiyonu.

29 Bu, tarafsız Türk dış politikasının "ölçülülüğüyle" uyum içindeydi. Büyük Britanya'ya atanmış olan diplomat Britanya yanlısı tutumuyla meşhurdu.

30 Daha 1936'da yıllık oturumun yoklama listesinde Rheinmetall, Krupp, Dyckerhoff, Degea vb. şirketlerin yanında I. Cohen, Alfandary, N. Zakouto, N. Behar, Asriel ve Farchy gibi isimler de görülebilir. Hepsi aynı zamanda İsrail-Sefarad Derneği'nin üyesiydiler. 28.2.1936 tarihli liste, LAB B Rep. 042 Nr. 26815.

31 Ayrıntılı olarak: C. Guttstadt, *Die Türkei, die Juden und der Holocaust* (25. dipnottaki gibi) Bölüm 7.1. İstisnai düzenlemeler çevresindeki tartışmalar tarafsız. müttefik ve düşman devletlerin Yahudi vatandaşlarıyla ilgiliydi. Almanya tarafından işgal edilen ve Çekoslovakya'nın Çek bölgesi ya da Polonya gibi, Alman görüşüne göre "mevcut olmayan" ülkelerin Yahudileri de vatansız Yahudiler kadar korunmasızdı.

32 14 Ekim 1941 tarihli emirle, Alman İmparatorluk bölgesinden olan Yahudilerin Lodz, Minsk ve Riga gettolarına deportasyon?????? düzenlenmişti. Lodz'a ("Litzmannstadt") sürülenler gerçekten de ilk olarak gettoya kapatılırken, Minsk ve Riga'ya sürülenleri toplu olarak kurşuna dizilerek ölüm bekliyordu.

33 Doğum tarihleri nedeniyle (1924 ve 1934 arası) Meschoulam'ların kardeş olduğu tahmin edilebilir. İsim hem Meschoulam/Meschulam ve hem de Mechoulam şeklinde yazılır. Belçika'ya göç eden ve oradan deporte edilen Regina Meschoulam'ın çocukları olabilirler.

34 Berlin Endüstri ve Ticaret Odası'nın Berlin Yerel Mahkemesine 22 Ocak 1940 tarihli yazısı: LAB, A Rep. 342-02, No. 23430.

35 Asriel'in ifadesine göre, her ailenin 4000 mark ve ek olarak ulaşım masraflarını (kastedilen muhtemelen Türkiye) ödemesi gerekiyordu. Burada Asriel kendileri için bunun denendiği beş ailenin adını veriyor. Asriel'in ailesi bunlara dahil değildi. Bu tutarın ne kadarının Türk makamlarına ödendiği ve ifadede adı geçen aracı kişinin payının ne kadar olduğu ifadeden anlaşılmıyor. Türk belgelerini edinme umudu gerçekleşmedi, orada adı geçen beş ailenin tümü ertesi yıl Berlin'den deporte edildiler.

36 Nakliyat Şirketinin 17.12.1942 tarihli yazısı BLHA, Rep 36 A (II) NR. 14052. Yazının devamında: "O [mal] ayrıca düşman malı olarak kabul edilmektedir ve bu nedenle Bay Yüksek Maliye Başkanı'nda (...) dosya işareti altında tutulmaktadır."

37 Kelimesi kelimesine: "(...) onun için İmparatorluk Yurttaşlık Yasası'na ilişkin 25.11.1941 tarihli On Birinci Kararname'ye göre mal varlığının süresinin dolma şartları verilmemiştir." Buradan hareketle, Hayon'un hâlâ Türk vatandaşı olarak kabul edildiği anlaşılır.

38 Kroll'un telgrafı, Alman Büyükelçiliği Ankara, 16.10 .1942 PAAA, R 100889, Fiş 2272.

39 Ancak Mart 1943'te 121 Türkiyeli Yahudi'nin Paris'ten yurda dönüşü gerçekleşti. Uluslararası Yahudi organizasyonlarının ve Batı müttefiklerinin Türkiye'ye yoğun baskısı sonucu 1944 ilkbaharında bir kere daha Fransa'dan 400'den fazla Yahudi Türkiye'ye gidebildi.

40 RSHA'nın mektubu, IV B 4 b - 2314/43 g (82) 23 Eylül 1943 "Dış politika ile ilgili sebeplerden dolayı bu Yahudilerin doğuya sürülmesi şu anda gerçekleştirilemeyeceğinden, 14 yaş üzerindeki erkek Yahudilerin geçici olarak Buchenwald toplama kampına yerleştirilmesi ve kadın Yahudilerle çocukların Ravensbrück Toplama Kampı'na yerleştirilmesi öngörülmüştür." NIOD (Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie /Netherlands Institute for War Documentation, Amsterdam) Arch.77 Sign. 1850. Ayrıca Thadden'in Paris Alman Büyükelçiliğine 24. 9. 1943 tarihli telgrafında PAAA, R 100889, Fiş 2273.

41 Asriel'in Gestapo tarafından alınan bir ifadesinin protokolü ve Yüksek Maliye Başkanlığı tarafından "mal varlığı beyanı" BLHA Rep 36 A II No. 1296.

42 Emma Blum ve kızları 4.3.1943'te Berlin'de öleri ve Weissensee Yahudi Mezarlığına gömülen tütün kesici Abraham Blum'un ailesiydi.

43 Ravensbrück Toplama Kampı Anıt Yeri Arşivi.

44 Centrum Judaicum'un Verf'e yazısına göre, Moses Jacobsohn ve Fritz Singer de Buchenwald'da ölmüştür.

45 Papen'in Ankara'dan 28.10.43 tarihli telgrafı (No 1544) PAAA, R 100889, Fiş 2273.

46 Thadden'in yazısı (AA Inl II A,17.6.1943 tarihli, PAAA R99447 ve Berlin Yeni Sinagog Vakfı Centrum Judaicum Enformasyon Arşivi'nden Verf'e).

47 BCA Karar No. 2/19069. 27.11.1942 tarihli Fon Kodu: 30..18.1.2 Yer No: 100.98..20.

48 Uluslararası Kızıl Haç delegasyonunun 1943'teki ziyareti için Theresienstadt, uyumlu bir Yahudi yaşlı oturum merkezi olarak uygun bir şekilde hazırlandı ve bu propaganda yalanı "Führer Yahudilere bir şehir veriyor" filminde de yer buldu ve yayıldı.

49 İsimler Berlin anma kitabı, Berlin Eyalet Arşivi'ndeki (Landesarchiv) veri bankası, Berlin Federal Arşivi'ndeki (Bundesarchiv) veri bankası anma kitabı, ayrıca Buchenwald'daki Anıt Yeri bilgileri ve Judaicum Arşivi'nin 28.2.2005 tarihli Verf'e yazısı. Bazı kaynaklarda ölüm tarihleri ve yerleri belirlenemeyen kişiler "kayıp" olarak geçmektedir. Auschwitz'e ya da diğer ölüm kamplarından birine deportasyonların tarihi belli olan ve geri gelmemiş kişilerin öldürüldüğünden hareket etmek gerekir.

50 Can Kapyalı'dan: *Çıplak Mankenler*, İstanbul, 2000 , s. 115-120.

DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE (III)

1933 ÜNİVERSİTE REFORMUNUN SONRASI

ALİ Y. BALTACIOĞLU

1933'le birlikte iki önemli dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Kamuoyunun izleniminden, "yaşayan son Osmanlı kurumu" imgesi silinmiş, İstanbul'un toplumsal yapısının, geleneklerinin, yaşam biçiminin üretip beslediği ve DRF'yle özdeşleştirdiği "Osmanlılık imgesi"nin altında saklı duran kamusal bellek, toplumsal bilinç çökertilmiş, devrimlerin işlevselleştirilip kurumsallaştırılmasında ve felsefileştirilmesinde önemli işleve sahip olan üniversite kadroları, yeni düzene geçişte yönetimin hızıyla senkronize edilerek denetlenebilmiş, DRF cumhuriyetleştirilmiştir. Yeni kadroların yabancı uyruklu ve sözleşmeli olmaları, daha kolay denetlenebilmelerini sağlamıştır.

I- TASFİYE EDİLEN MÜDERRİSLERİN REHABİLİTASYONU VEYA ÖĞÜTÜLMESİ

Aralarında Hamdi Suat [Aknar (1873-1936)], Hüsnü Hamit [Sayman 1890-1975)], Fatin [Gökmen (1877-1955)], Cevat Mazhar (1870-1934), Mustafa Hakkı [Nalçacı (1881-1953)], Ömer Şevket [Öncel (1880-1950)], Mustafa Zühtü [İnhan (1881-1970)], Ahmet [Ağaoğlu (1868-1939)], İsmayıl Hakkı [Baltacıoğlu (1887-1978)] ve Halil Nimetullah'ın [Öztürk (1880-1957)] bulunduğu birçok bilimci, kadro dışı bırakıldı. Tasfiyeden sonra çıkarılan 29 Mayıs 1934 gün ve 2470 sayılı yasa; 1933 tasfiyesinde açığa alınan öğretim üyelerinin, yasal koşulları taşımaları durumunda ve DRF'de çalıştıkları sırada oturtuldukları akçalı dereceden bir derece eksik maaşla,[1] ortaöğretim kurumlarında öğretmen olarak çalışabileceklerini bildirmektedir. Böyle yapay bir olanağın yaratılması girişiminin, mağduriyetlerin onarılması izlenimi vermesine karşın, doğal ve birincil ortamlarından uzaklaştırılmış müderrislerin sisteme uyarlanmasına yönelik olduğu açıktır. Bunu sezen Baltacıoğlu, bütün olumsuz akçalı durumuna karşın, ortaöğretim öğretmenliği veya bir başka kamu hizmeti için bakanlığa başvurmaz.[2] Çaresiz kalanlar bu yasadan faydalanarak öğretmenliğe geçerler. Ali Ekrem [Bolayır (1867-1937)] öldüğü sırada Maltepe Askeri Lisesi'nde edebiyat öğretmeniydi.[3] Ligor [Taranakidis/Kimyacı (1875-1956)] İzmir'e kimya öğretmeni olarak atanmıştı.[4] Bir bölüm müderris Galatasaray Lisesi'nde öğretmen ve yönetici olarak görev aldı. Bunlardan Ali Macit [Arda (1877-1967)] coğrafya (1937-1952),[5] Yusuf Şerif [Kılıçel (1890-1944)] tercüme (1934-1942),[6] Mehmet Münir [Serim (1885-1953)] iktisat-sosyoloji (1934-1950)[7] öğretmenliği yaptı. Yusuf Behçet [Gücer (1890-1952)] ikinci kez müdürlüğünün (1933-1950)[8] yanı sıra Robert Koleji'nde öğretmenliğini[9] de sürdürdü.

Tasfiye edilenlerin bir bölümü Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF), İstanbul Yüksek Ticaret Mektebi (YTM), Güzel Sanatlar Akademisi (GSA), Yüksek Mühendis Mektebi'nde

(YMM) ders vererek edilgen bir konuma razı oldu. YTM kadrosunda yer alanlardan Mustafa Zühtü İnhan işletme ekonomisi,[10] Hüsnü Hamit Sayman yüksek riyaziye ve sigorta matematiği[11] ve bunun yanında GSA'da riyaziye[12] dersleri verdiler. Ahmet Malik [Sayar (1892-1965)] YMM İnşaat,[13] Burhanettin Ferit [Sezerar (1886-1953)] Elektrik Fakültesi'nde[14] öğretim üyeliklerini sürdürdüler. Ferid [Kam (1863-1944)][15] ve Fazıl Nazmi [Ürkün (1875-1948)] DTCF'de ders verdiler. Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Ali Muzaffer [Göker (1887-1959)] DTCF'deki profesörlüklerinin ardından milletvekili yapıldılar. Göker daha sonra büyükelçi olarak atandı.[16] Yönetim, müderrislerin bir bölümüne uzun süren sıkıntılı memuriyet döneminden sonra Yargıtay üyeliği yolunu açtı. Yargıtay'da yer alan eski müderrisler şunlardır: 3. Hukuk Dairesi Başkanı Memduh [Ülgü (? -1951)],[17] Ceza Dairesi Üyesi ve sonra Başkanı Mehmet Vehbi [Yekebaş (1890-1965)],[18] 1. Hukuk Dairesi Başkanı Cevad Abdürrahim [Gücün (1882- ?)][19].

Aynı zamanda hem DRF'de hem de Mülkiye Mektebi'nde ders veren dört müderrisin bu iki kurumda aynı anda açığa alınmaları, tasfiyenin DRF'nin sınırlarını aşarak hocaların kişiliklerine yöneldiğinin kanıtı olmuştur. Coğrafya Muallimi Ali Macit Arda,[20] Para Banka Borsa Muallimi Mehmet Münir Serim,[21] Hukuk-ı Umumiye ve Hukuk-ı Esasiye Muallimi Ahmet Mithat [Metya (1881-1956)],[22] Ticaret Hukuku Muallimi Memduh'un [Ülgü][23] 1 Ağustos 1933 günü itibariyle Mülkiye Mektebi'ndeki bu görevlerinden istifa ettikleri bildirilmektedir. Bu dört müderrisin istifalarının aynı güne denk gelmesi anlamlıdır ve bu durum bizi bu müderrislerin idarece resen müstafi sayıldıkları gerçeğine götürmektedir.

Diğer yandan, bütün içtenliğine karşın Ahmet Ağaoğlu cumhuriyet ve Atatürk konusundaki eleştirilerini kişisel ölçekten bilimsel eleştirinin nesnelliğine taşıyamamıştır. Örselenen kişiliğinin acıları oğlu Samet Ağaoğlu tarafından yazınsal bir biçemle dindirilmeye çalışılmış, aforoz edilen liberal siyasal düşüncenin simgesi durumuna getirilmiştir.[24]

Tasfiyede kadro dışı bırakılanlardan Kimyager Hekim Cevat Mazhar belki kendisine önerilen işleri uygun bulmadığından, belki de İstanbul'da lise öğretmenliği gibi sözlerin yerine getirilmesini bir kış bekledikten ve olası son umudu Reşit Galip'in ölmesinden birkaç gün sonra canına kıydı. Cevad Mazhar klor-u baryum tuzunu damarlarına vererek feci çırpıntılar içinde yaşama veda etti.[25] Ve belki de seçtiği intihar aracı kamusal bilince gönderilen anlamlı bir iletiydi.

Haksızlıklara ve tasfiyeye karşı gelebilecek tepkileri yumuşatmak için yasada iki araç yer almıştır. Bunlardan birincisi, tasfiye edilen müderrislerin bütünü, bir yıl/on ay[26] süreyle DRF'de almakta oldukları maaşı aynen, sonraki dönem için yarısını, açık maaşı olarak alacaklardır. İkinci araç, Edebiyat Fakültesi'nde kurulacak olan "Telif ve Tercüme Heyeti" üyeliğidir. Bu kurumun üyelerine hem mali olanak sağlanacaktır, hem de iade-i itibar edilecektir. Kurula DRF'den çıkarılmış müderrislerin alınacağı bilinmekle birlikte, hangi özelliklerin seçici olacağı belirsizdir. Bu kurula seçileceği sanılan kişilerle ilgili dedikoduların gündeme gelmesi ve tasfiyeye karşı şiddetli bir tepkinin oluşmaması karşısında bu aracın çalıştırılmasına gerek görülmemiştir. DRF tasfiyesi gibi köktenci bir reformda, inkılabın arkasında kalanların, ayıklandıktan sonra yine aynı kurumun çatısı altına alınmaları çelişkili bir tutumdur.

Telif ve Tercüme Heyeti oluşturulması fikrinin nedenini tahmin etmek gerçekten zordur. Kaldı ki gerekçesi de yoktur.[27] Cankurtaran simidi, soğutma aygıtı olarak düşünüldüğü anlaşılıyor. O halde bu kurumun oluşturulmasının pedagojik ve bilimsel gereği yoktur(!). İnkılabın arkasında kalan DRF'nin müderrislerini inkılaba senkronize edecek bir yapısı ve işlevi de yoktur. Tasfiyenin ardından "Telif ve Tercüme Heyeti" yoğun bir biçimde gündeme geldi. Kurula gire-

Or. Prof. Dr. Schwartz, Malche'ın raporundan sonra, onun yerini alarak Alman bilim adamlarının atanmasında daha etkin bir şekilde çalıştı (yan sayfa).

Tıbbiyeliler Albümü 1935-6, Alaeddin Kral Klişe Fabrika ve Basımevi

Mazhar Osman Bey
- Beyin var, taze beeeeyin!...

Akşam gazetesi 23.08.1933, sayı 5341.

1933 tasfiyesinde açığa alınan öğretim üyelerinin, yasal koşulları taşımaları durumunda ve DRF'de çalıştıkları sırada oturtuldukları akçalı dereceden bir derece eksik maaşla, ortaöğretim kurumlarında öğretmen olarak çalışabileceklerini bildirmektedir. Böyle yapay bir olanağın yaratılması girişiminin, mağduriyetlerin onarılması izlenimi vermesine karşın, doğal ve birincil ortamlarından uzaklaştırılmış müderrislerin sisteme uyarlanmasına yönelik olduğu açıktır.

DRF Hayvanat Müderris Muavini (Doç.) İsmail Hakkı [Çelebi (1873-1939)]

Ali Y. Baltacıoğlu Belgeleği DRF 416.

ceklerin adları üzerinden geniş bir dedikodu ortamı yaratıldı. Kurulu oluşturacak üyelerin sayısı, görevleri, işleyişi henüz belirlenmemişken çalkantılara neden olması ve hatta ricacıların, iltimasçıların istemlerini yazılı olarak dahi iletmeleri[28] karşısında bu maddenin işletilmesi düşünülmedi. Bu kurul oluşturulmadı. Bunun yerine tabanı en geniş düzenleme, açık maaşların yarıya ineceği günlere rastlayan Haziran 1934 sıralarında yapıldı. Kadro dışı bırakılan müderrislerin orta dereceli okullarda öğretmenlik yapabilmelerine olanak sağlayan yasa çıkarıldı.[29]

Kadro dışı bırakılanlardan Kimyager Hekim Cevat Mazhar belki kendisine önerilen işleri uygun bulmadığından, belki de İstanbul'da lise öğretmenliği gibi sözlerin yerine getirilmesini bekledikten ve olası son umudu Reşit Galip'in ölmesinden sonra canına kıydı. Mazhar, klor-u baryum tuzunu damarlarına vererek feci çırpıntılar içinde yaşama veda etti.

Olay İÜ'nün sınırlarını aşmış, Türkiye'de kurulmuş ve kurulacak olan eğitim ve bilim kurumlarını kapsayacak biçimde kendini göstermeye başlamıştır. Bu geniş açıyı fark eden Schwartz, Malche'ın görece nesnel fakat suya sabuna dokunmayan raporuyla bir yere varılamayacağını hemen sezdi. Sanat okullarından Mühendis Mektebi'ne, Hıfzısıhha Enstitüsü'nden Ankara Numune Hastanesi'ne (ANH), Musiki Muallim Mektebi'nden DDY işletmelerine, Yüksek Ziraat Enstitüsü'nden (YZE) Gazi Muallim Mektebi'ne kadar uzanan geniş bir yelpazede Yahudilerin yüksek standartlarda ve güvenli bir ortamda istihdamını sağlamak üzere Malche'ın yürüttüğü işi Schwartz devraldı. Bu girişim, ulusal eğitim sürecinde Türkiye'nin karşılaştığı ilk eğitim kapitülasyonu oldu. Türk eğitim anlayışı yöntem, içerik ve teknolojik bakımdan Almanlaştırılmak suretiyle, faşist baskılardan kaçan uzman etiketli Yahudi kökenlilere istihdam olanakları yaratıldı. Aslında resmen atanmamış olsa da her uzman bir danışman işlevi görmüştür.[30]

Bu uzman danışmanların açtıkları alanlara ekilen tohumlar, Türkiye üzerinde gittikçe genişleyen Yahudi kökenli Alman uzmanlar kolonisinin[31] doğmasına neden olmuştur.

1933 üniversite reformuna ilişkin yabancı kadroların ülkeye getirilişinde seçmeci bir tutum yerine toptancılığın ve Schwartz'ın dayattığı blok kadronun benimsendiğini sezen çok az sayıdaki kişilerden biri, Fındıkoğlu'dur:[32] "Keza temayülü iktisat fakültelerine mahsus bir İktisadi

Coğrafya ve İktisat Tarihi disiplinine yönelmiş olan Prof. Rustow'u, sırf bir yere yerleştirmek endişesiyle Edebiyat Fakültesi kadrosuna sokmak, sadece davet edilen bir ilim adamına iş bulmak ile izah edilebilirdi."

Yine bu bağlamda, İÜ'nün yapısı içersinde yer alan fakülte ve bilim dalları, Kessler'i istihdam edecek bir yapıda olmamıştır. Başlangıçta Edebiyat Fakültesi'ne, sonra Hukuk ve en sonunda İktisat Fakültesi'ne yerleştirilen Kessler'in, kararsız denge örneğinde olduğu gibi fakülteler arasında dolaştırılması, yabancı kadroların ısmarlanmasında düşülen ilkesizliğin somut bir göstergesi olmuştur.

Fındıkoğlu'nun aşağıdaki saptaması, reform sırasında Türk tarafının gerek kürsülerin seçiminde, gerekse bu kürsülere atanacak kişilerin uzmanlıkları konusunda nasıl hazırlıksız olduğunun kanıtıdır:[33] "Prof. Kessler'in Türkiye'ye gelmeden önce sosyoloji ile doğrudan doğruya herhangi bir öğretim alakası yoktur. Türkiye'ye davet edildikten sonra kendisine sosyoloji tedrisatının verilmesi kendisini şaşırtmamış değildir."

Üniversite tasfiyesinin sahneye konulduğu tarih, aynı zamanda Türk siyasal yaşamının da bir kırılma noktasıdır. Reform, Türk inkılabının gecikmiş aşamalarından biri olarak sunulmuş, DRF'nin bir Osmanlı kurumu olduğu ancak on yıl sonra anımsanmış ve tescil edilmiştir. Tasfiye süreci dizgeli bir biçimde yürütülmüştür. DRF uzmanı(!) bir yabancı profesörün hazırladığı rapora dayandığı savlanan reform, temelde Reşit Galip ile Schwartz'ın Ankara'da yaptıkları görüşmeler çerçevesinde başlamış ve bitmiştir. Sonraki işlemler ve gelişmeler "Ankara Sözleşmesi"nin[34] sonuçlarıdır. Reformun ana öğesi olan Alman profesörler milliyetleri, unvanları ve yüksek ücretleriyle kamuoyuna çağdaşlığın elçileri olarak tanıtılmışlardır. Ankara Sözleşmesi'nin baskın maddesiyle dayatılan toptan kadroya yer açmak için, DRF öğretim kadrosunda tasfiyeye gidilmiştir. Nesnel ölçülere göre bir tasfiye yapılacağı izlenimi veren "Islahat Komitesi"nin, müderrislere doldurmaları istemiyle dağıttığı "Bilgi Fişi"nde[35] yer alan so-

rulara müderrislerin verdikleri içten yanıtlar değerlendirmeye alınmamıştır. Kaldı ki burada sorulan soruların tamamı, müderrislerin özlük dosyalarında bulunan "Memuriyet Sicil Defterleri"nde[36] yer almaktaydı. Aslında bu, kamuoyunun yanıltılmasına yönelik bir gösteriydi. Tasfiyenin ne ölçüde adil esaslar üzerinden yapılacağı izlenimi verilmek isteniyordu. Buna yalnız halk değil, müderrisler de kandılar. Olasıdır ki, Islahat Komisyonu üyeleri bile tasfiyenin bu bilgilerin ışığında liyakate göre yapılacak seçimle ortaya çıkacağını sanıyorlardı. Müderrisler onur kırıcı bu fişleri kendi elleriyle doldurup imzaladıktan sonra Islahat Komitesi'ne verdiler. Bu fişlerde yer alan bilgilerin hiçbir etkisinin olmadığı ancak tasfiye sonrasında anlaşılacaktır. Çünkü tasfiye, müderrislerin kişiliklerini değil, bulundukları kürsüleri hedef almıştır. Bu eylem temelde kürsü boşaltma işlemidir. Kürsüler Almanlar için boşaltılmak istendiği için, müderrisler uzaklaştırılmıştır.

DRF Hukuk Şubesi Müdavimlerinden İhsan Efendi'ye ait Şirket-i Hayriye (Şehir Hatları İşletmesi) pasosu.

Ali Y. Baltacıoğlu Belgeleği DRF 401.

Darülfünun-i Osmani Tıp Fakültesi talebesinden 636 numaralı Mehmet Celalettin Efendi'ye ait kimlik (1920).

Ali Y. Baltacıoğlu Belgeleği DRF 161.

Malche, raporunda kadro atamalarından yana değildir. Kürsülerin çeşidi ve sayısı saptandıktan sonra kadro düzenlemesinin zamana yayılarak ölüm, ayrılma gibi doğal olaylarla gerçekleşmesinden yanadır. Sorumluluktan çekinmediğini, ancak haksızlık yapmaktan korktuğunu belirten Malche, tasfiyeye konu olacak müderris adı vermekten kaçınmıştır.[37] "Hitler olmasaydı, Reşit Galip Darülfünun'da bunca geniş bir temizlik yapamazdı."[38] Bu önerme doğrudur, ama eksiktir. Gerçeği yansıtan tümce belki şöyle kurulmalıdır: "Hitler'e karşın Reşit Galip o dönemde Maarif Vekili olmasaydı, DRF'de böylesine geniş bir temizlik yapılamazdı."

6-7 Haziran 1933'te, Ankara'da Reşit Galip, Schwartz ve Malche'ın başatlığında geçen bu toplantı ile ilgili olarak Neumark'ın "Alman-Türk Mucizesinin Günü" yakıştırması madalyonun görülmek istenen yüzüdür. Temelde olay, önlenemez ve denetlenemez bir heyecanın, Reşit Galip'in motivasyonundan ve yönlendirmesinden ibarettir. Havayı iyi soluyan, Reşit Galip'i çözümledikten sonra Malche'ı da eleyen Schwartz'ın, elindeki (stoğundaki) profesörleri içeren blok listeyi dayatması kolay olmuştur. Grothusen'in:[39] "Dokuz saat süren görüşmeler sonunda varılan hukuki sonuç yeni üniversitenin öğretim üyelerini belirleyen komple bir liste oldu," söyleminde yer alan "komple bir liste" ibaresi bence ne bir anlatım özelliğidir, ne de bir çeviri yakıştırmasıdır. Sezginin ve aklın desteklediği bir yargıdır.

Tasfiyeden sonra bazı dalların üniversite dışından gelen lise öğretmenleri ve Memleket Hastanesi[40] hekimleriyle doldurulması, Schwartz'ın listesinde yer almasına karşın bir nedenle gelmeyen hocaları hatıra getirmektedir[41].

6-7 Haziran 1933 Ankara Toplantısı'nın bitiminde Reşit Galip'in verdiği söylev, kişilik özelliklerini ve benliğine egemen olan yüksek heyecanı yansıtması, egemenlik alanını mekân ve zaman boyutlarıyla belirlemesi ve üniversite tiranlığının açacağı yeni konumlara doğru koşmaya aday olduğunun işaretini vermesi bakımından önemlidir.[42] Bütünüyle aynı özellikleri taşıyan müderrislerin bir bölümünün tasfiye edilmesi, bir bölümünün yeni üniversitede yer alması bu olguların ışığında önemli bir çelişkidir. Bu durum, tasfiyeye ilişkin başka ölçüt ve yöntemlerin uygulandığı veya oldubittiler karşısında zorunluluklara boyun eğildiği olasılığını akla getirmektedir.[43]

Peki o zaman DRF'deki kadro kıyımı neye göre, hangi ölçülere göre yapıldı? Uzmanlık alanlarındaki yetkinlikleri tartışma konusu yapılmayacak müderrislerin tasfiyesi, sorunu daha da karmaşık bir duruma getirmiştir. Tasfiyeden yetmiş beş yıl sonra, bugün tamamı aramızdan ayrılmış bu-

Or. Prof. Dr. Frank.

Tıbbiyeliler Albümü

Or. Prof. Dr. Braun.

Tıbbiyeliler Albümü

Or. Prof. Dr. Igersheimer.

Tıbbiyeliler Albümü

lunan müderrislerin hiçbiri bilimsel ehliyetsizlikten, yetersizlikten dolayı DRF'den uzaklaştırılmamışlardır. Olasıdır ki derneğin Cenevre'deki merkezinde biriken ve Türkiye'ye gitmeye gönüllü profesörler, istisnasız Türkiye'ye ihraç edildiler. DRF'nin daha önce ileri sürülen gereksinimlerine uygun bir seçim söz konusu olmadı. Türk müderrislerin yazgısını ne yeterlilik ve özgünlük gibi kişisel özellikleri, ne de bunları değerlendirir ve ölçer gibi görünüp nesnel bir eleme yaptığı izlenimi veren hükümet uygulamaları belirledi. Alman profesörlerin bağılsız, koşulsuz ve toptan kabulü zorunluluğu, DRF'deki ilkesiz, ölçüsüz tasfiyenin nedeni oldu. Schwartz'ın: "Üç değil, otuz..." çığlığı, yıllar içersinde bir su halkası gibi büyüyerek değil üç yüzlere, bine varacaktır. Türkiye otuz yabancı profesörle girdiği bu çağdaşlaşma(!) yarışında okutmanından ilmi yardımcısına, profesöründen hemşiresine dek her alanda yabancı uzmanlara(!) boğulmuştur. Ulusal üniversitenin[44] kurulması da bu koşullar içinde doğal olarak mümkün olamamıştır. Belki de Türkiye'nin kaçırdığı, görmezden geldiği en önemli fırsat, olgu buydu.

Özetlersek, 1933 tasfiyesinin sonuçlarını yumuşatmak ve olası tepkileri azaltmak kaygısıyla, tasfiye edilen müderrislere yönelik bir dizi tüzel ve yönetsel düzenleme yapılmıştır:

1) Telif ve Tercüme Heyeti:
İÜ içersinde bir "Telif ve Tercüme Heyeti"nin kurulması 2252 sayılı yasanın 7. maddesinde yer almıştır. Tasfiye edilen müderrislerin bir bölümünün bu kurula girebilmek konusunda çabaları olmuştur.

2) Açık maaşı:
2252 sayılı yasanın 8. maddesinde, tasfiye edilen müderrislere almakta oldukları maaşın önce tamamı, sonraki dönem için de bu tutarın yarısının açık maaşı olarak ödeneceği yer almaktadır.

3) Ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik:
Diğer bir düzenlemeyle, 29 Mayıs 1934 gün ve 2470 sayılı yasa ile, tasfiye edilen DRF müderrislerine ortaöğretim kurumlarında (ortaokul ve lise) öğretmenlik yapma olanağı verilmiştir.

4) İslami Tetkikler Enstitüsü:
İlahiyat Fakültesi'nin, İslami Tetkikler Enstitüsü'ne dönüştürülmesini de anlamak zordur. Kadronun bir bölümünün korunarak fakültenin öğretimine son verilmesi ve İzmirli'nin emekliliğinin birkaç kez ertelenmesi,[45] bu kişilerin kayırıldığı izlenimini akla getirmektedir.

5) Kamu kurumlarında çalışma olanağı:
· **Diğer yüksekokullarda öğretmenlik.** Tasfiye edilen müderrislerin bir bölümü, diğer yükseköğretim kurumlarında ve fakültelerde değişik kadrolarda, değişik düzenlemelerle profesör olarak yeniden çalıştırılmışlardır (YMM, DTCF, YTM, GSA).

· **Milletvekilliği:** Diğer bir bölüm müderris de TBMM'ye girmiş veya kamu kurumlarına yerleştirilmişlerdir.[46]

· **Yargıtay üyelikleri:** Tasfiye edilen müderrislerden bir bölümü, Yargıtay üyeliğine getirilmişlerdir (Ülgü, Yekebaş, Gücün).

· **Hastanelerde hekimlik:** 1933 üniversite reformunda açığa alınan Kadri Raşit Anday, 12 yıl Beyoğlu Belediye Hastanesi'nde çocuk hekimliği yaptıktan sonra emekliliğini kazanmıştır.[47] Müderris Dr. Hasan Reşat [Sığındım (1884-1971)] Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde cildiye uzmanı olarak çalışmıştır.[48]

6) Özel destekler ve düzenlemeler:
· Yasalar, kararnameler yoluyla sağlanan tedaviler.
· Yaş haddinden emekliliklerin Bakanlar Kurulu Kararı ile ertelenmesi.
· Yurtdışına kongrelere göndermeler.
· Konferans şeklinde dersler.[49]

II- REŞİT GALİP

Reşit Galip'e bir türlü yakıştırılmayan Türk İnkılap Tarihi müderrisliğinin,[50] ardılı Maarif Vekili Yusuf Hikmet'e [Bayur] yöneltilmesi hiçbir itiraz ve dedikoduya neden olmamıştır. Bu durum bize, temel sorunun Reşit Galip'in Türk İnkılabı Tarihi fahri müderrisliğinde değil, coşkun ve taşkın kişiliğinin üniversite üzerinde kurduğu baskının denetlenemez ve önlene-

mez bir eğilim içine girmesinde yattığını göstermektedir.[51] Reşit Galip'in reform sonrasında üniversite üzerinde mutlak bir baskısı ve denetimi vardır. Bu denetimin iyi ve yakötü yasayla çizilmiş, sözleşmelerle belirlenmiş hukuki bir dayanağı vardır. Reşit Galip üniversitenin yönetsel yapısını zorlayarak rektörü ve fakülte reislerini kendi yanına çekmeye çalışmış, ancak dirençle karşılaşmıştır. Yeni bir tasfiyeye aday olduklarını anlayan akademik yönetim kadrosu istifa ederek tepkilerini ortaya koymuş,[52] Atatürk'le Reşit Galip'i karşı karşıya getirmişlerdir. Atatürk, Türk İnkılabı Tarihi gibi endazeye gelmeyen çok güçlü bir aracın Reşit Galip'in coşkun ve denetlenemez kişiliğiyle buluşmasından çekinmiş, Türk İnkılabı Tarihi kürsüsünün Maarif Vekilliği ile birlikte Reşit Galip'in elinde umulmadık gelişmelere gebe olacağını sezerek Reşit Galip'in "üniversite tiranlığı"nı önlemiştir.[53]

Üniversite reformu yalnız DRF müderrislerini tasfiyeyle kalmamıştır. Reformun bilimsel(!) gerekçelerini hazırlayan, tasfiyenin düşünsel mimarı Albert Malche ile coşkusu ve uygulamadaki hızı ile öne çıkan Maarif Vekili Reşit Galip'i de bu girdabın içinde öğütmüştür. Reform'un evlad-ı ekberi[54] Malche, 6 Temmuz'da Ankara Kararları'nın alındığı toplantıda Schwartz tarafından tasfiye edilmiştir. Evlad-ı erşed Reşit Galip ise huzurdan azledilişinin ardından 13 Ağustos'ta istifa ederek kendi kendini tasfiye etmiştir.

III- YABANCI PROFESÖRLER

Alman profesörler konumları, bilgileri, deneyimleri ve uzmanlıklarıyla, ulusallaşma sürecine girmiş bir cumhuriyetin üniversitesinden çok, askeri yenilgilerden kurtulmak düşüncesiyle Batılılaşmaya çalışan II. Mahmud'un, Abdülmecid'in Tophane'sine, Tersane'sine yakışabilirlerdi. İkinci kuşak Alman profesörler, Osmanlı'nın yenilgilerine yama yapmak amacıyla ithal ettiği "yabancı uzman" geleneğinin altmış yıl gecikmiş bir kümesidir. Yabancı profesör akımı 1933 reformuyla sınırlı kalmamış, izleyen yıllarda katlanarak sürmüştür. Profesör, okutman, öğretmen, asistan, ilmi yardımcı adı altında başta Almanya olmak üzere Avusturya, Polonya ve Macaristan'dan bini aşkın kişi 1960'lara değin yurdumuza gelmiştir. Türkiye böylece yalnızca "Doğu'nun cenneti" değil, hemşiresinden kütüphane memuruna, camcı ustasından bitki uzmanına değin "uzmanların cenneti" olmuştur. Savaşın en sıkıntılı günlerinde, 1939'da sayıbilimsel araştırma yöntemleri açısından anlamlı sayılabilecek dizgeli bir göç daha yaşanmıştır. Yahudi kökenli profesörlerin kardeşleri, eşleri, çocukları, anne babaları, kayınbabaları, kayınvalideleri de ülkemize getirilmiştir. Savaşın kırılgan, yayılgan ve ülkemize sıçramaya eğilimli olduğu bir sırada bu göçe izin vermek, Türk hükümeti için önemli bir risk oluşturmuştur.

Or. Prof. Dr. J. Hirsch.

Tıbbiyeliler Albümü

Or. Prof. Dr. Liepmann.

Tıbbiyeliler Albümü

Or. Prof. Dr. Lipschitz.

Tıbbiyeliler Albümü

Hatırlı uzmanların yakınlarına yeni uzmanlık kadroları açılmıştır. Bu bağlamda Dr. Bayan Praetorius, on binden fazla kitabı bir an önce düzene koyması için, hekim olması ve dört yabancı dil bilmesi nedeniyle Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne (AÜTF) kütüphane uzmanı olarak atanmıştır.[55] İlse Jansen ANH'de hemşire olarak çalıştırılmıştır.[56] Temel bir gereksinimden doğmadıkları ve kişiye iş yaratmak amacıyla ihdas edildikleri kuşkusu taşıyan düzenlemelere rastlamak da olasıdır. Ankara Hukuk Fakültesi'nde müzik,[57] YZE'de beden eğitimi öğretmenliği (uzmanlığı)[58] kadroları oldukça düşündürücüdür. Yabancı öğretim üyeleri kadroları tabu olmuş ve bu sürece kimse müdahale edememiştir. Konuyla ilgili ne akademik ne de siyasi bir çözümleme, eleştiri yapılmıştır.

Yerli ve yabancı müderrislerin maaşları arasındaki uçurum DRF'nin yıkılmasında, tasfiye edilen müderris kitlesinin değersizliğinin dolaylı anlatımında ve bir de tasfiye sonrası yeni üniversitede yer alan yabancı öğretim üyelerinin etkinliklerinin ve bilimsel egemenliklerinin güvence altına alınmasında araç olarak kullanılmıştır. Türk öğretim üyeleri de böylece üstün nitelikli ve yüksek ücretli profesörlerle aynı kürsüleri paylaşmaktan doğan "profesör rantı"na[59] sahip olmuşlardır.

Alman müderrislerin bilimsel, eğitsel yetkinlikleri, üstün teknolojiye dayanan araştırma yöntemleri bizim eleştirilerimizin sınırları dışındadır. Bizim eleştirimiz Türk hocaların, asistanların, öğrencilerin Alman profesörlere metafizik yüklü bakış açısınadır.

Türkiye, tarihinin hiçbir döneminde yabancı uzmanlara bu ölçüde kilitlenmemiştir. İşin garibi ve korkutucu yönü, Alman ağırlıklı üniversite büyüsünün halk katmanlarında tutması beklenirken, üniversitenin kadrolarında etkili olmasıdır.

Göçmen profesörlerin, benim bildiğim kadarıyla bütünü, oturtuldukları kürsülerin tasfiye edilmiş olan müderrisleri hakkında en ufak bir imada bulunmamışlardır. Hatta bilimsel ölçekli tartışmalara girmekten kaçınmış, ithamları bile yanıtsız bırakmışlardır. Bu müderrislerin kişiliklerine yönelttikleri biçimsel saygıyı da sürekli korumuşlardır. Ama aynı zamanda, hiçbiri de önceli müderrisin yerine hangi etik ve akademik kural gereği oturduğunu, kendisinin oturmasının öncelinin kalkması koşuluna bağlı olduğunu sorgulamamıştır. Kovuluşlarının ezikliğini ve sindirilmişliğini yaşadıkları bir sırada kendilerine sunulan kürsülerin boşaltılma biçiminden hiç rahatsız olmamışlardır.[60]

Göçmen profesörlerin Türk üniversiteleri üzerindeki etkileri, bilimsel çalışmaları ve etkinlikleri dizgeli bir biçimde incelenmemiş ve ortaya koyulmamıştır. Daha doğrusu, çalışmaları karşılaştırmalı ve tefazuli ölçekte ele alınmamış ve değerlendirilmemiştir. Bu çalışmaları üniversiter çerçeve içersinde bilimsel ve pedagojik yönden eleştiren yayınlara rastlamak da mümkün olmamıştır. Yine bu bağlamda, bilimsellik ve teknoloji düzeyi dış dünya ile karşılaştırmalı olarak ortaya konmamıştır. Görece taze bilgi ve yeni teknoloji uygulamaları bilim ve bilimsel üretim gibi sunulmuştur. Söz gelimi Nissen'in akademik çevreler üzerinde uyandırması beklenen etki, yaptığı ameliyatlar nedeniyle daha çok halk üzerinde olmuştur. Bu konuda kişilere yönelik makale çapındaki bir iki çalışmayı ayrı tutuyorum.[61] Göçmen hocalar çoğunlukla liselerden kalma "talaş böreği günü" örnekleriyle coşkulu söylevlerle anılmışlardır. Birer dinsel ayin havasında geçen bu toplantılarda verilen söylevlerle bu kişilerin değerlerini saptamak, etkinliklerini ölçmek olanaksızdır. Yine bu kişiler, üzerlerine düşen bilimsel görevleri yerine getirerek etkinleşecekleri yerde daha çok Türk halkının olağanüstü duyarlı olduğu konularda öne çıkmışlar, kutsanmış simge ve değerleri kullanarak halkla buluşma ve bütünleşme yolunu seçmişlerdir. Bu bir Avrupalı için emek istemeyen en kolay yoldur. E. Frank'ın tabutunun Türk bayrağına sarılması,[62] ülkelerine döndükten sonra evlerinin bir köşesine Atatürk'ün resmini asmaları, Türkiye'yi ikinci vatanları ilan etmeleri hatıra gelen kimi örneklerdir.

Bu bağlamda, Oberndorfer'e yüklenen "erdem"liliğin gerekçesi de çok sakattır. Bu gerekçe yoksunluğu veya gerekçenin bulandırılması, yanlış yönelmelere neden olmaktadır:[63] "Çok fazilet sahibi idi; kendisine yapılan en ufak bir hizmeti bile unutmazdı. Hamdi Suat (Aknar) hocanın resmini çerçeveleterek çalışma odasında en saygı duyduğu bilim adamları arasına asmıştı."

Alman sığınmacı öğretim üyelerinin İÜ'de yer almalarıyla ilgili olarak aşağıdaki saptamaları yapabiliriz:

1) Alman profesörler Türkiye'ye kendilerinin ve geniş bir yelpaze içinde yer alan yakınlarının can güvenliklerini sağlamak için gelmişlerdir. Yapacakları en uygun iş öğretim üyeliği olduğu için üniversiteye yerleştirilmişlerdir.

2) Göçün nicelik ve nitelik açısından gereksinirliği konusunda Türkiye seçici ve etkin olamamıştır. Schwartz bu noktada dayatmacı olmuş, Türkiye seçme ve eleme olanağı bulamadan ilk aşamada kırk kişilik göçmen profesör kitlesine Reşit Galip'in gönüllü onayıyla boyun eğmiştir. Bu oldubitti karşısında, gelenlere yer açmak için DRF kadrolarında hiçbir ilkenin, hiçbir yöntemin açıklayamayacağı bir tasfiyeye gidilmiştir.

3) Yabancı öğretim üyesi göçü giderek hızını artırmış, Almanya'nın yayıldığı coğrafyalarda yaşayan Yahudi kökenli Romen, Macar, İtalyan, Polonyalı profesörler hızla ülkemize intikal etmişlerdir. Kadrolar başlangıçta kişiye özgü iken, bütçe kanunlarında yapılan düzenlemelerle yabancılara özgü duruma getirilmiştir.[64] Yabancılara verilen kadrolar öğretim üyeliği ile sınırlı kalmamış, ilmi yardımcılığa, hemşireliğe, bahçıvanlığa, cam ustalığına varacak ölçüde ekseninden kaydırılmıştır.

4) Kişisel ölçekte başlayan gerginlikler zamanla bilimsel alana kaymışsa da, mülteci profesörler usta diplomatların duyarlılığı içinde yazılı ya da sözlü bilimsel tartışma ve polemiklere katılmamaya özen göstermişlerdir.[65] Bu kişisel bir seçim olmaktan çok, grup davranışının sonucu olmuştur.

5) Üniversitenin taşıması gereken kamusal sorumluluk bu dönemde, yani 1933'ten sonra önemli ölçüde ihmal edilmiştir. Dolayısıyla ister DRF'den kalıntı, ister dışardan atanmış yeni öğretim üyeleri olsun, bunlar yeni akademik unvanlarıyla ve Alman ordinaryüslerin imgesel ve dolaylı destekleriyle etkinliklerini sürdürmüşlerdir. 1933 tasfiyesinin olgusal bütünlüğü yerine kişisel sonuçları üzerinde duranlar çok olmuştur. Evet, kişilere yazık olmuştur. Hamdi Suat'a [Aknar], Ömer Şevket'e [Öncel] kuşkusuz yazık olmuştur. Peki DRF'nin kurumsal yapısına ne olmuştur? 1900'den beri yaşama, yükselme, bilim evi olma yönünde ülkenin en hızlı koşan kurumu hak ile yeksan edilmiştir.

Tasfiyeden sonra üniversite içinde yaşanan gerginlikleri "lokal direniş", hatta "sabotaj havası" gibi değerlendirmek,[66] olaylara bakıp da görmemekle ilgili bir tanı hatasıdır. Yine Almanların, gençlere yer açmak amacıyla 1950-1956 yılları arasında ülkelerine döndükleri ve "bilimsel üstünlüklerinden" hoş olmayan anlamda yararlanmadıkları savları[67] abartılı yakıştırmalardır. Dönüşler bütünüyle dış koşulların ve kişisel seçimlerin sonucudur. "Bilimsel üstünlük" saptaması bir ön kabuldür, veridir. 1933'ten sonra üniversite bütçelerindeki artışların tekabül ettiği gelişmeler, ağırlıklı olarak harcamalardaki artışla açıklanabilir. Ortaya çıkan üstünlük de bilimsel olmaktan

Or. Prof. Dr. Winterstein.

Tıbbiyeliler Albümü

Prof. Dr. Karl Löwenthal.

Tıbbiyeliler Albümü

Prof. Dr. Mouchet.

Tıbbiyeliler Albümü

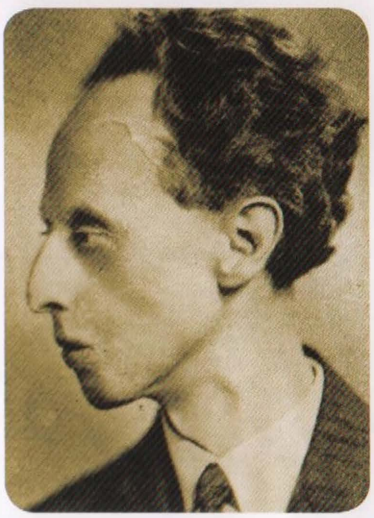
Or. Prof. Dr. Dessauer.

Tıbbiyeliler Albümü

çok, harcamalarla doğru orantılı olarak artan yeni teknolojik uygulamalardır. Üniversite reformundan sonra öğretim araç gereçleri, laboratuvar malzemeleri, tanı ve sağaltım cihazları ile binalara yapılan harcamalarda büyük artışlar olmuştur. Artan harcamaların olumlu yankıları, yer yer yabancı hocaların kişisel başarıları olarak da değerlendirilmiştir.

DRF'nin 1931 bütçesi 908.000 lira, 1934 bütçesi 1.801.000 lira, 1935 bütçesi 1551.000 liradır (harcanan para olarak). 1934'teki artış yabancı profesör maaşları ve inşaat harcamalarından ileri gelmektedir.[68] Üniversite bütçesinde oluşan bu yüzde yüzlük artışın izleyen yıllarda da sürdürülmesi maaşlarda, öğretim araç gereçlerinde, binalarda ve en önemlisi, halkın üniversite ile yüzleştiği hastane kliniklerinin tanı ve sağaltım aygıtlarının zenginleşmesinde görülmüştür, bunlar reformun halk üzerinde yaptığı olumlu etkilerdendir. Tıp Fakültesi'nin İstanbul'a taşınması dolayısıyla gerek bağlı hastane binalarındaki yenileşmeler, gerekse bu binaları dolduran kadroların ad yapmış hekimlerden ve Alman profesörlerden oluşması ilgiyi artırmıştır.

6) Bir bölüm yabancı uzmanın, uzmanlıklarıyla ilgili bilgi, yöntem ve teknolojiyi aktarmayı Türkiye'de kalış süreleriyle orantılayarak zamana yaydıklarını biliyoruz. Bu onlar için ekonomik olmanın, güven altında yaşamanın bir gereğidir. Etiktir, değildir, ama olağanüstü koşulların sonucudur.

7) TC hükümetince bu profesörlere sağlanan ayrıcalıklar çok çeşitli ve şaşırtıcıdır: Savaş koşullarında sağlanan güvenli ortam; bir üçüncü dünya ülkesine göç olanağı (İÜ, Amerika'ya göç etmek isteyenlerin palazlanma ve bekleme yeri olmuştur); yakınlarını savaş ve soykırım ortamından kurtarıp Türkiye'ye getirme ve işe yerleştirme olanağı; çocuklarını yabancı okullardan birine veya İstanbul Üniversitesi'ne gönderebilme olanağı; TC uyruğuna geçme olanağı.

SONUÇ

Sonuç olarak, kamuoyu gözünde, "yaşayan son Osmanlı kurumu" imgesi tarihe karışmış, Osmanlı'dan kalıt, cumhuriyetin devrimci ve ulusçu bilim kadroları bir daha toplanmamak üzere tasfiye edilmiştir. 1933 bir öğütme midir, bir devrim mi? Cumhuriyet yönetiminin mantık dizgesine uygun bir devrimdir. Yıkma-ayıklama evresini tamamlamış, ancak evrimleşememiş, güdük kalmış bir devrimdir.[69]

İmparatorluğun tarihe gömülmesi ve Türk kimliğinin topluma kazandırılması süreci on yıllar sürmüştür. Bu bağlamda Osmanlı'nın siyasi varlığı 1923'te saltanatın ilgasıyla, dinsel yapısı 1924'te hilafetin ilgasıyla ortadan kaldırılmış, Türk ulusunun temelleri güçlendirilmiştir. 1930'lu yılların ekonomik ve siyasal konjonktürünün reddettiği özerk üniversite anlayışı da 1933'te üniversite reformuyla silinmiştir. İmparatorluktan cumhuriyete yumuşak geçiş yapan İstanbul halkının gözünde toplumsal ölçekli Osmanlı imgesi rezervi 1933 devrimi ile erimeye, yıkılmaya başlamıştır. Başka bir deyişle, toplumsal bir değer, sosyopolitik bir kurum olarak yaşayan "Osmanlı" 1933'te tarihe gömülmüştür.

Gerek reformu yaşayanlar, gerekse üniversitede sonradan yer alanlar reformu ve sonuçlarını bir veri olarak ele aldılar. Bütün çelişkilerine ve ilkesizliklerine karşın reformun nesnel çözümlemesine girişilmedi. Bunun nedenleri, reformun Atatürk'ün gözetiminde yapılmış olması, reformdan sonra kurulan düzende kamuoyunu şoklayıcı öğelerle (Alman, ord., prof.) yüklü kişilerin görevlendirilmesi, eleştiri getirmesi beklenen kişilerin bir bölümünün yeni üniversitede yer almalarıdır. Bir başka neden de, üniversite reformunu Osmanlı ve cumhuriyet dönemlerini içeren Türk devriminin ayrılmaz bir parçası olarak kabul eden önyargıdır. Görünürdeki nedenler, ileri sürülen gerekçeler son derece mantıkidir. Ancak uygulama çelişkilerle doludur.

Bu çelişkiler bize kadroların tasfiyesi ve saptanması konusunda açıklanmayan başka ölçülerin kullanıldığını göstermektedir.

1933'le birlikte iki önemli dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Bunlardan birincisi, kamuoyunun zihninden, "yaşayan son Osmanlı kurumu" imgesi silinmiştir. İstanbul'un toplumsal yapısının, geleneklerinin, yaşam biçiminin üretip beslediği ve DRF'yle örttüğü, DRF'yle özdeşleştirdiği "Osmanlılık imgesi"nin altında saklı duran kamusal bellek, toplumsal bilinç çökertilmiştir. Böylece DRF Ankaralılaştırılmıştır. İkinci dönüşüm, devrimlerin ve ilkelerin işlevselleştirilip kurumsallaştırılmasında ve felsefileştirilmesinde önemli işleve sahip olan üniversite kadrolarının, eski yapıdan yeni düzene geçişte hızlarının ve yönlerinin cumhuriyet yönetiminin hızıyla senkronize edilerek denetlenmesidir. Böylece DRF cumhuriyetleştirilmiştir. Yeni kadroların eski yapıdan hiçbir iz taşımamaları, yabancı uyruklu ve sözleşmeli olmaları, hızlarının, yönlerinin ve uygulamalarının kolay ayarlanabilir ve denetlenebilir olması sonucunu doğurmuştur. Tasfiyenin/devrimin bilimsel(!) gerekçesinin hazırlanması işinin Prof. A. Malche'a bırakılması ve tasfiye edilen öğretim üyelerinin yerine yabancı profesörlerin getirilmesi, DRF'den üniversiteye tepkisiz geçişi sağlamıştır. Bu dönemde hasat edilen aydınlar özgünlüklerini, yaratıcılıklarını ve etkinliklerini genellikle yitirmiş görünüyorlar. Direnmenin, önde koşmanın bedelini ödüyorlar. Rejim onları devletleştirerek bir taşla iki kuş vuruyor. Özgün kişilikleri tüketiliyor, rejimle özdeşleştiriliyorlar.

DRF'den üniversiteye geçiş ne kadar çağdaşlaşma ülküsünün şemsiyesi altına alınmış olursa olsun, ana ve birincil neden, "yaşayan son Osmanlı kurumu" imgesiyle yüklü DRF'nin "inkılabı izlememe(!)" direncinin kırılmasıdır. 1933'le birlikte yönetimin DRF ile işi bitmiş, ilgisi azalmış ve işler doğal akışına bırakılmıştır. YZE ile İÜ'nün kuruluş yasalarını karşılaştıran Dölen, aynı hükümet tarafından aynı zamanda hazırlanan bu iki yasanın taşıdığı çelişkilere dikkat çeker. YZE'ye sağlanan özerk yapının, bilimsel üretime elverişli koşulların İÜ'den esirgenmesinin gerekçelerini sorar.[70] Bir yandan YZE gibi özerk ve özgün bir üniversitenin temellerini atan cumhuriyet yönetiminin DRF'ye aynı yaklaşımı sergilememesinin nedeni çok açıktır; adıyla, kadrolarıyla, izlenimleriyle yaşayan son Osmanlı kurumunun varlığının ortadan kaldırılmasıdır.

1922-1933, Osmanlı kadrolarının (asker, siyasetçi, bilimci), cumhuriyetin tanımladığı devrim anlayışının dışında kalan bölümlerinin tasfiye edildiği dönemdir. Bu kadro tasfiyelerinin kapsamı, şiddeti ve tekabül ettiği kurumsal sarsıntı, aynı zamanda cumhuriyetin devrim hızını ve devrim anlayışını da tanımlamıştır.

DİPNOTLAR

1 Ali Kemal tarafından 1919'da yapılan tasfiyede açıkta kalan müderrislerin DRF'deki maaşlarıyla sultanilere aktarılmaları uygulaması, 1933 tasfiyesine oranla hiç olmazsa mali yönüyle daha ehveni şer bir uygulama olduğu izlenimi vermektedir (DFR'de Tebeddülat, *Vakit*, 23.03.1919, sayı 509, s. 2).

2 Öğretmenliği onurlu bir meslek olarak kabul eden Baltacıoğlu'nun İDRF emini, Edebiyat ve İlahiyat Fakülteleri öğretim üyesi bulunduğu bir dönemde, Üsküdar Kız Sanayi Mektebi'ndeki "İlm-i Ruh ve Frobel İşleri Muallimliği"ni sürdürmüş olması direncinin anlamlı gerekçesi olmuştur (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Sicil Defteri, Ali Y. Baltacıoğlu Belgeliği). Daha sonra Özel Robert Koleji'nde 1937-1939 yıllarında sosyoloji ve psikoloji öğretmenliği yapması, koyduğu tavrı daha da anlamlı kılmıştır. (İstanbul Amerikan Koleci, 1937 yıllığı, cilt 14, s. 37 ve 41. Birinci Maarif Şurası 1939, s. XXXVIII).

3 Karaalioğlu, Seyit Kemal, *Resimli Türk Edebiyatçılar Sözlüğü*, İnkılap ve Aka Kitapevi, s. 87.

4 Etker, Şeref, "Dr. Cevat Mazhar Bey Nasıl İntihar Etti", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 17.03.2001, sayı 730, s. 18.

5 Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968, s. 54.

6 Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968, s. 73.

7 Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968, s. 83.

8 Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968, s. 36.

9 Robert Lisesi Record, İstanbul Amerikan Koleci 1937 Yıllığı, c. 14, s. 37.

10 Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi 1936 Yıllığı.

11 Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi 1936 Yıllığı.

12 TC Devlet Yıllığı 1945, Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları No: 16, 1946, s. 319.

13 TC Devlet Yıllığı 1945, s. 304.

14 TC Devlet Yıllığı 1945, s. 305.

15 *AÜDTCF Dergisi*, c. II, sayı 5, 1944, s. 812.

16 Çankaya, Ali, *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler 1859-1949*, Ankara 1954, c. 1, s. 661-2.

17 TC Devlet Yıllığı 1945, s. 49.

18 TC Devlet Yıllığı 1945, s. 49.

19 TC Devlet Yıllığı 1944-5, Başbakanlık Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları No: 10, 1945, s. 51.

20 Çankaya, Ali, agy, c. 1, s. 292.

21 Çankaya, Ali, agy, c. 1, s. 306.

22 Çankaya, Ali, agy, c. 1, s. 298.

23 Çankaya, Ali, agy, c. 1, s. 307.

24 Ahmet Ağaoğlu'nun devletçilik karşıtı tutumu, özellikle *Kadro*'cuların sert eleştirilerine konu olmuştur. SCF ve kısa ömürlü *Akın* gazetesi deneyimlerinde de savunduğu liberal görüşün düşünsel ilkelerinden çok, "Ağaoğlu" kişiliği ön plana çıkmıştır. (Belge, Burhan Asaf, "Üniversite'nin Manası", *Kadro*, cilt 2, sayı 20, Ağustos 1933, s. 24. Aydemir, Şevket Süreyya, "Milli Kurtuluş Hareketleri Hakkında Bizim Tezimiz", *Kadro*, cilt 1, sayı 12, Birinci Kanun 1932, s. 43-4. Başar, [Ahmet] Hamdi], "Ağaoğlu Ahmet Bey'e Cevabımız", *Kooperatif*, Şubat 1933, sayı 9, s. 6.) Atatürk ile olan ilişkilerinde kişiliğinin sık sık örselendiğini anılarında dile getirilmiştir (Ağaoğlu, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul-1969, 2. Baskı, özellikle sayfa 62, 65-66). Samet Ağaoğlu ise babasının kişisel ölçekte hırpalanmasını, liberal düşüncenin gündemden uzaklaştırılmasıyla özdeşleştirmeye çalışmış ve kendisine yapılan haksızlıkların bir tür rövanşını, yayınladığı *Babamın Arkadaşları* adlı kitabında almaya çalışmıştır. Özellikle Reşit Galip'e karşı kaleme aldığı "Bizim Sent Jüst" başlıklı bölüm bu duygusallığı yansıtması bakımından ilginçtir (Ağaoğlu, Samet, *Babamın Arkadaşları*, "Bizim Sent Jüst", Nebioğlu Yayınevi- İstanbul, sayfa 100-111).

25 Etker, Dr. Şeref, agy.

26 Yasanın 8. maddesine göre, açık maaşının yeni üniversite teşkilat yasasının yürürlüğe girmesine değin verileceği yer almaktadır. Yine yasanın 2. maddesi, Maarif Vekâleti'nin yeni üniversite yasasının 1 Nisan 1934'e değin TBMM'ye gönderilmesini buyurmaktadır. Ancak Reşit Galip'in müderrislere gönderdiği 31 Temmuz 1933 günlü kadro dışı bırakıldıklarına ilişkin yazıda, 2252 sayılı yasa hükümlerine göre "bir yıl müddetle veyahut bu yıl içinde yeni bir vazife buluncaya kadar, eski maaşlarının tutarını açık maaş, ve munzam bir ücret şeklinde aynen alacakları" bildirilmiştir. Uygulamada, tasfiye edilen müderrislerin açık maaşları bir yıl yerine on ay süreyle tam verilmiş ve izleyen dönemde yarıya indirilmiştir. Reşit Galip'in mektubunda yer alan yıl ibaresi için, üniversite yönetimi ve Maliye Vekâleti yetkililerince takvim yılı (01.08.1933-31.07.1934 (12 ay)) yerine, 1933-1934 mali yılının olaya tekabül eden on aylık (01.08.1933-31.05.1934) dönemi esas alınmıştır. Yönetimin bu çelişik uygulaması kimi müderrislerce idari ve kazai yargıya taşınmıştır. (A) Yargılama sürecine ilişkin az sayıda belge Ali Y. Baltacıoğlu Belgeliği'nde bulunmaktadır. B) Reşit Galip'in tasfiye edilen müderrislere gönderdiği mektup için bkz. Dölen, Emre; Yıldırım, Nuran, *Darülfünun'dan Günümüze Üniversite Yayıncılığı ve Yaşamı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 45. C) Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *Hayatım*, s. 317].

27 Bkz. Yasayla ilgili yasama süreci:
A) İstanbul Darülfünun'un İlgasına ve Maarif Vekaleti'nce Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun. Kabul Tarihi: 31 Mayıs 1933, Kanun No: 2252. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt 15, s. 465-7. B) İstanbul Darülfünunu'nun İlgası ile Yerine Yeni esaslar Dahilinde Bir İstanbul Üniversitesi Teşkiline Dair 1/705 Numaralı Kanun Layihası ve Maarif Encümeni Mazbatası ile İstanbul Darülfünunu'nun 1933 Senesi Haziran ve Temmuz Ayları Muvakkat Bütçesi Hakkında 1/713 Numaralı Kanun Layihaları ve Bütçe Encümeni Mazbatası, TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, İçtima: 2, Cilt 15, sıra no: 249, s. 1-8.

28 Ali Ekrem Bey'in [Bolayır] Reşit Galip Bey'e yazdığı mektup (Elman, A. Şevket, Dr. Reşit Galip, Ankara 1955, s. 143).

29 29 Mayıs 1934 gün ve 2470 sayılı yasa.

30 Göçmen profesörlerin soydaşlarına iş bulma konusunda sergiledikleri dayanışma için bkz. Widmann, Prof. Dr. Horst, *Atatürk ve Üniversite Reformu*, Çevirenler: Kazancıgil, Prof. Dr. Aykut, Bozkurt, Doç. Dr. Serpil, Kabalcı Yayınevi, 2000, II. Basım, Özyaşamöyküsel Kaynakça s. 417-520. Örnek oluşturması bakımından, Leo Spitzer'in gelmesine yardımcı olduğu uzmanların sayısı 12'dir.

31 Avrupa'da Hitler'in baskısı ve yayılmacılığı karşısında gelişen Yahudi göçü (1933-1945), görece uç ve güvenli bir ülke olması nedeniyle Türkiye'ye doğru yönelmiş ve yoğunlaşmıştır. Büyük Yahudi göçü başta Almanya olmak üzere Hitler'in yayıldığı ve tehdit ettiği bütün Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye ve Filistin'e doğru akmıştır. Türkiye, Almanya, Avusturya, Macaristan, Romanya, Polonya, Çekoslovakya, Bulgaristan

uyruklu birçok Yahudi'yi çok çeşitli nedenlerle kabul etmek durumunda kalmıştır. Yahudi göçmenlerin Türk hükümetinden istedikleri işlemler çok çeşitlidir. Oturma ve çalışma izni, oturma izni, bu izinlerin uzatılması, vatandaşlığa alınma, transit vize işlemi, eş, çocuk, kardeş, anne, baba, kayınvalide ve baldız gibi yakınların Türkiye'ye getirilip sözleşme süresi sonuna değin oturma hakkı, hakkında verilmiş kısıtlamanın kaldırılması istemi en çok rastlanan işlemler arasında yer alır. Yıllar itibariyle artarak süren Yahudi göçü dalgaları, birbirinin üzerine yığılan bir hukuki mevzuatın oluşmasına yol açmıştır. Genellikle BKK'lere dayanan mevzuat karşılaşılan olaylara göre çözümler getirdiğinden, nesnellik ve genellik gibi yasa koyucunun gözetmesi gereken temel ilkelerden yoksundur. Savaş konjonktürünün belirlediği dalgalanma ve ilkesizlik hemen her işlemde göze çarpar. Yahudi kökenli bu göçmenlerin gerçekten uzman oldukları için ve bir gereksinimden dolayı mı, yoksa Yahudi oldukları için göçü haklı kılacak kimi işlere yakıştırıldıkları için mi çalıştırıldıklarını anlamak çoğu zaman zordur. Etibank, Malatya ve Kayseri Bez Fabrikası, Uşak ve Turhal Şeker Fabrikaları, Gaz Maske Fabrikası, Ergani Madenleri, DDY Liman İşletmeleri, Umumi Mağazalar, Gemlik Suni İpek Fabrikası, Sümerbank Boru Fabrikası, Denizbank ve AOÇ Yahudilerin geniş ölçüde çalıştırıldığı kamu alanlarından sadece bazılarıdır. Özel sektörde de çalışma olanağı bulan göçmen Yahudilerin bir örnek oluşturması bakımından Tümel Meyve TAŞ, Şeşbeş Demir Çelik Fabrikası, İzmir Yağ Fabrikası ve Bütün Madeni Eşya Fabrikası'nda çalıştırıldıkları biliniyor. Etibank Maden Müşaviri Alman uyruğu Ernst Zimmermann'ın İsviçre'de bulunan Yahudi bududundan karısı Ada, oğlu Klarnest, kayınvalidesi Ernestine ve baldızı Olga'ya 29.08.1938 gün 2/9498 sayılı Kararname hükümlerinden ayrı tutularak oturma izni verilmiştir (27.04.1939 gün ve 2/10855 sayılı BKK). II. Dünya Savaşı döneminde Türk vatandaşlığını kazanmak için yoğun başvurular olmuştur. Alman uyruğu 1890 doğumlu Herta Arndt, 1312 sayılı yasanın 5. maddesine dayanılarak vatandaşlığa alınmıştır (01.03.1945 gün ve 3/2310 sayılı BKK). Alman Yahudilerinden Walter Mandel'in Uşak ve Alpulu Şeker Fabrikalarında uzman olarak bir yıl süreyle çalıştırılması kararlaştırılmış (28.01.1939 gün ve 2/10309 sayılı BKK), sözleşme süresi daha sonra uzatılmış (27.05.1944 gün ve 3/879 sayılı BKK), karısını ülkemize getirmesine izin verilmiştir (05.08.1933 gün ve 2/11705 sayılı BKK). Alman Yahudisi Hugo Pick'in, M. Sıtkı Bütün Madeni Eşya ve Emaye Fabrikası'nda çalışmak üzere karısı ve çocuğu ile birlikte ülkemize gelmesine izin verilmiştir (19.03.1940 gün ve 2/13101 sayılı BKK). Diğer ilginç bir örnek, Erzurum Saylavı Şükrü Koçak'ın katında mürebbiyelik yapan Avusturya uyruğu Yahudi bududundan Jetti Thaler'in oturma izninin bir yıl uzatılmasıdır (06.01.1939 gün ve 2/10217 sayılı BKK). Ekonomi ve Tarım Bakanı Şakir Kesebir'in eşi Bn. Kesebir, Ankara'ya bir Yahudi doktor, sosyal demokrat bir hemşire ("Sosyal demokrat hemşire" tanımı, Hitler karşıtlığı bir konum olarak kullanılmış) ve Yahudi nişanlısı kayıp bir kızla gelir (Akar, Prof. Dr. Nejat, *Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein*, Pelikan Yayınları, 2003, s. 46). Böylece Bn. Kesebir, Türk ulusu adına kullanılmak üzere kendisine verilmiş olan diplomatik pasaportun olanaklarıyla kızının diyetini ödemiştir.

32 Fındıkoğlu, Prof. Z. Fahri, "Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyologu Prof. Kessler ve Prof. Rustow", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII. Cilt, Nisan-Eylül 1963, no: 3-4, s. 36.

33 Fındıkoğlu, Prof. Z. Fahri, agy, s. 39.

34 Reşit Galip, Schwartz, Malche ve Türk yetkililerin hazır bulunduğu, 6-7 Temmuz 1933'te Ankara'da gerçekleşen toplantıların ardından İÜ'ye gelecek Alman profesörlerin adları, ücretleri ile hak ve ödevlerini belirleyen 10 Temmuz 1933'te imzalanan sözleşme.

35 Özgün örneği için bkz. Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, *Türk Jinekoloji ve Obstetrik Bibliyografyası (1923-1973)*, İstanbul-1973, s. 17. s. XX-XXI.

36 Bilgi fişlerindeki soruların yanıtları, bir örneği DRF'nin özlük işleri bölümünde bulunan müderrislere ilişkin Memuriyet Sicil Defterleri'nde bütünüyle yer alıyordu (Müderris İsmayıl Hakkı [Baltacıoğlu], Müderris Muavini Dr. İsmet Kamil [Güneş (1895-1974)], Muallim Abdullah Vehbi [Yekebaş] Memuriyet Sicil Defterleri (Ali Y. Baltacıoğlu Belgeliği)).

37 Malche, Albert, İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor, İstanbul, 1939, Devlet Basımevi, s. 41.

38 Tunçay, Mete; Özen, Haldun, "1933 Darülfünun Tasfiyesi veya Bir Tek-Parti Politikasının Önlenemez Yükselişi ve Düşüşü", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1984, sayı: 10, s. 229.

39 Grothusen, Prof. Dr. Klaus-Detlev, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü". *Belleten*, Ekim 1981, sayı 180, cilt 45, s. 543.

40 Memleket hastaneleri, eskinin gureba hastaneleri, günümüzün devlet hastaneleridir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan hastanelere artık gureba denmemiş, memleket hastaneleri adı verilmiştir. Diğer yandan gureba hastanelerinin adı da, özellikle fiziksel değişiklikler yapıldıkça memleket hastanesine çevrilmiştir. Ankara Memleket Hastanesi'nde Üroloji Kliniği Şefi olarak çalışan Orhan Lutfi Somer, üniversite reformunun ardından üroloji kliniğine doçent olarak atanmıştır. A. Tevfik Berkmen, Denizli Memleket Hastanesi röntgen mütehassısı iken, 1933 üniversite reformunda Tıp Fakültesi Radyoloji Enstitüsü'ne radyoloji doçenti olarak atanmıştır.

41 Schwartz'la Reşit Galip arasında Ankara'da imzalanan sözleşmede yer alan isimlerin bir bölümü, 1933'te açılan yeni üniversiteye gelmemiştir. Bkz. Kazancıgil, Doç. Dr. Aykut, agy, s. XIX, resim 6.

42 Söylevin metni için bkz. A) Grothusen, Prof. Dr. Klaus-Detlev, agy, s. 544. B) Widmann, Prof. Dr. Horst, agy, s. 92. C) Terzioğlu, Prof. Dr. Arslan, "Atatürk Devrindeki Türk-Alman Tıbbi İlişkilerinin Tıp Tarihi Bakımından Önemi" (T-A:2), İstanbul Üniversitesi İstanbul Tıp Fakültesi 6. Kurultayı, 2. Türk Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri. İstanbul 24-25 Eylül 1981, İstanbul 1981, s. 8.

43 Ancak İsmayıl Hakı [Baltacıoğlu], Ahmet [Ağaoğlu ve Babanzade Ahmet Naim'in tasfiye gerekçeleri çok daha başkadır. Burada, bu müderrislerin kişisel özellikleriyle toplumsal etkinlikleri öne çıkmaktadır, Babanzade Ahmet Naim'in geçmişteki tutucu tavrı, Ahmet Ağaoğlu'nun marazi kişilik yapısı, Baltacıoğlu'nun yönetime karşı seçenek oluşturan düşünce ve eylemleri tasfiyelerine neden olmuştur. Bu üç kişi, bu yazıda anlatılan tasfiye gerekçelerinin dışında kalmaktadır.

44 Burada ulusal üniversite kavramından amaçlanan, üniversitelerin uluslaşma, laikleşme, bilimselleşme ardışıklığında gelişen toplumsal dönüşümün, bu kurum üzerinde yarattığı aşamayı saptamakla ilgilidir. Birinci ve ikinci DRF denemelerinin cephe çıkan öğrenci yapısı ve kapatılma nedenleri düşünülürse, Türk üniversite tarihinde, yukarıda sözü edilen ardışıklığa ilişkin bir aşamayı, yani ulusal üniversite dönemini ayırıcı özellikleriyle ortaya koymak bir zorunluluk oluyor. Üniversitenin ulusallaşması olgusunu bir de daha özel olarak, uygulanan öğretim yöntemlerinin değiştirilmesi ve toplumsal olaylara gösterilen duyarlılıkla ölçebiliyoruz. Öğretimin, Ali Reşat Bey'in tarih öğretiminde olduğu gibi tercüme kitaplar üzerinden takrir yöntemiyle sürdürülmesi yerine, II. Meşrutiyet'in Satı Bey Darülmuallimin'de tekşifi yöntemin tatbikat mekteplerinde uygulanması, eğitim ve öğretimde uluslaşmanın habercisidir. Diğer yandan, kapitülasyonların egemenliğine karşı İDRF müderrisleri Mustafa Zühtü Inhan ve Mehmet Münir Serim'in ortaya koydukları Milli İktisat Akımı ve İstanbul Üniversitesi tarihinde özgün bir ulusal üniversite denemesi olarak göze çarpan Ziya Gökalp Üniversitesi (1913-1919), üniversitenin daha özel ve kurumsal anlamda ulusallaşması örnekleridir. Kuşkusuz, ulusal üniversite evrensel üniversiteye doğru ilerleyen sürecin yalnızca bir aşamasıdır.

45 İsmail Hakkı İzmirli'nin yaş sınırından resen emekliliği 22.08.1934 ve 15.11.1935 günlü Bakanlar Kurulu Kararları ile en az iki kez ertelenmiştir (BCA, T.22.08.1934, S.2/1164, F. 30.18.1.2, Y. 47.58.4 ve T.15.11.1935, S.2/3524, F.30.18.1.2, Y.59.86.20).

46 Çok değerli bir anayasa hukukçusu olan Ahmet Mithat (Metya), Bükreş Ticaret Ateşeliği'nde bulunmuştur (TC Devlet Yıllığı, 1945, s. 513).

47 Alantar, İhsan Hilmi, "Kadri Raşit Anday (1875-1949)", *İÜİF Mecmuası*, 1949, c. 12, sayı 1, s. 48.

48 Müderris Dr. Ilasan Reşat [Sığındım (1884-1971)] Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde cildiye uzmanı olarak bulunmuştur (TC Devlet Yıllığı, s. 376).

49 Konferans şeklinde dersler yoluyla, milletvekili yapılan eski müderrislere üniversitede yeniden ders verebilmenin yolu açılmıştır. Erzurum Saylavı Saim Ali Dilemre İÜ Tıp ve Hukuk fakültelerinde (BCA, T.18.02.1936, S.2/4076, D.138-69, F.30.18.1.2, Y.62.14.1), Konya Saylavı Ali Muzaffer Göker (BCA, T.28.12.1936, S.2/5758, D.138-80, F.30.18.1.2, Y.70.97.15) ve Çankırı Saylavı Fazıl Nazmi Örkün DTCF'de (BCA, T.06.02.1937, S.2/5990, D.138-83, F. 30.18.1.2, Y. 71.10.17) ders vermişlerdir.

50 Ağaoğlu, Samet, agy, s. 176.

51 Atatürk'ün çağrılısı olarak Yalova'da bulunan Neşet Ömer ve Fuat Köprülü ile Reşit Galip arasındaki söyleşi ve bu söyleşi ortamından Atatürk'ün duyduğu kaygı, Reşit Galip'in taşkın ve coşkun kişiliği konusunda bilgi vermektedir. Bkz. İnan, Arı, *Tarihe Tanıklık Edenler*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997, "Dr. Reşit Galip Olayı ve Üniversite Reformu (Uluğ İğdemir'le 25.12.1976'da yapılan söyleşi)", s. 15-26.

52 "Üniversite'de İki İstifa: Neşet Ömer ve Fuat Beyler İstifa Ettiler", *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1933, sayı 3327, s. 1-4.

53 Tunçay, Mete; Özen, Haldun, agy, s. 222-236.

54 Evlad-ı ekber"evlad-ı erşed. Büyük oğul-akıllı oğul. Hanedanın büyük oğul ile mi, yoksa akıllı oğul ile mi sürdürülmesi sorunsalı. Osmanlı yönetimi, Mısır'ın yönetiminin Mehmet Ali Paşa soyundan "akıllı oğul"a bırakılmasını öngörmüşse de Mehmet Ali Paşa "büyük oğul" usulünde direnmiştir.

55 BCA, T.05.05.1947, S.3/5797, D.27-338, F.30.18.1.2, Y.113.31.17.

56 BCA, T.23.05.1933, S.14446, D.242-137, F.30.18.1.2, Y.36.39.8.

57 Prof. Zuckmayer'in müzik faaliyetleriyle ilgilenmek üzere AÜHF'de çalıştırılması 28.07.1934 günlü BKK'ye dayanmaktadır (BCA, T.20.04.1946, S.3/4082. F. 30.18.1.2., Y.110.29.1.1).

58 Uzman Reider'in beden eğitimi faaliyetleri ile ilgili olarak YZE'de çalıştırılması 28.07.1934 günlü BKK'ye dayanmaktadır (BCA, T.28.07.1934, S.2/1085, D.221-35, F. 30.18.1.2, Y.47.54.5).

59 "Profesör rantı," benim ekonomideki "üretici/tüketici rantı"ndan esinlenerek yaptığım bir yakıştırmadır. Yüksek ücretli ve ünlü Alman cerrahlarla aynı kürsüyü paylaşmak Türk profesörlere öznel bir rant sağlamıştır. Bu en çok tercihe mahzar olma biçiminde olacağı gibi, vizite veya ameliyat ücretinin yüksekliği biçiminde de görülebilir. Profesör rantının ekonomik getirileri olduğu gibi, ölçülebilen siyasal getirileri de olmuştur. 1933 üniversite reformuyla müderris unvanı ordinaryüs profesöre, muallim unvanı da profesöre dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm, sanıldığı gibi salt sözcük ve kavram yenilenmesinden ibaret değildir. Bu sözcüklerin anlamları ve yönetsel işlevleri aynıdır. Ancak terim olarak yüklendikleri anlamlar ve değerler birbirinden çok farklıdır, Müderris sözcüğü medreseyi, geriliği, Osmanlı'yı, bilisizliği ifade eder. Profesör sözcüğü bilimi, cumhuriyeti, çağdaşlığı, Avrupalıyı, yüksek ücretle özdeşleşmiş nedreti, olağanüstüyü anlatır. Ülkeye gelen yabancı hocalar uzmanlıkları, Avrupalılıkları, Almanlıkları, profesörlükleri vurgulanarak gizemli duruma sokuldular, abartılı yüksek ücretler aracılığı ile erişilmez, eleştirilemez kılındılar. Cumhuriyetin siyasi propagandaya yönelik bilim anlayışı bu yabancı profesörlerin imgeleri üzerinden yürütüldü. Dolayısıyla o dönemdeki yerli profesörler de bu imgelemden kendilerine düşen payı, dönemlerinin özellikleri ve kişisel yapıları ölçüsünde aldılar. Metafizik düzlemde yoğrulan "profesör imgesi" bizim siyasi yaşamımızda etkisini 1970'lerin sonuna dek sürdürmüştür. Şemsettin Günaltay, Nihat Erim, Sadi Irmak hükümetlerinin kurulmasında hep bu saptırılmış "profesör imgesi"nin payı olmuştur.

60 Tasfiye sonrası gelen göçmen profesörlerin kişisel vicdanlarına Tunçay-Özen tarafından gönderilen bilimci sorumluluğu ile kendilerini tartma ölçütü oldukça yerinde ve anlamlıdır. Bu değerlendirme için Bkz. Tunçay, Mete; Özen. Haldun, agy, s. 229.

61 Ayrı tuttuğum çalışmalara aşağıdaki yazılar örnek gösterilebilir: A) Yavuz, Prof. Fehmi, "Prof Ernst Reuter", *AÜSBF Dergisi*, c. XXIII, Eylül 1968, no: 3, s. 136-192. B) Tütengil, Doç. Dr. Cavit Orhan, "Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri". *İÜİF Mecmuası*, c. XXIII, Nisan-Eylül 1963, no. 3-4, s. 51-66. C) Alfred Heilbronn ve Leo Brauner ile ilgili olarak Baytop, Asuman, Yayına Hazırlayan Feza Günergun, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2003, s. 305-30.

62 Grothusen, Prof. Dr. Klaus-Detlev, agy, s. 550.

63 Maskar, Ord. Prof. Dr. Üveyis, "Siegfried Oberndorfer 24.6.1876-1.3.1944", 2. Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri, Yayına Hazırlayan: Terzioğlu, Aslan, İstanbul 1981, İÜTF Yayınları, s. 241.

64 BKK'ler başlangıçta görev alacak profesörlerin adlarını içerirken, sonraları bütçe yasalarında yer alan yabancı profesörler ödeneğinin bölüm ve maddesinin belirtilmesi yeterli görülmüştür. Bu değişiklik bile bize yabancı profesör ithalatının yıllar içersinde nasıl kurumlaştığının ipuçlarını vermektedir (BCA, T.18.06.1946, S.3/4376, D.33-195, F.30.18.1.2, Y.111.44.5.).

65 Baltacıoğlu'nun *Yeni Adam* sayfalarından Kessler'e yönelttiği eleştirilerin hiçbirine yanıt gelmemiştir (bkz. *Yeni Adam* 12.03.1934 gün, sayı:11; 10.10.1935 gün, sayı: 93; 08.02.1951 gün, sayı: 688).

66 Widmann, Prof. Dr. Horst, agy, s. 323.

67 Widmann, Prof. Dr. Horst, agy, s. 323.

68 Bilsel, Ord. Prof. Cemil, *Öğrenirken ve Öğretirken Beraber*, Ebülula Mardin'e Armağan, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 64-5.

69 Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, "Atatürk'ün Sezgi Gücü", *Türk Dili*, Kasım 1967, sayı 194, s. 113-8.

70 Dölen, Emre, "Cumhuriyetin Onuncu Yılında Kurulmuş Olan 'İstanbul Üniversitesi' ile 'Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kuruluşlarının ve Akademik Yapılarının Karşılaştırılması, Bilanço 1923-1998"; TC'nin 75. Yılına Toplu Bakış Uluslararası Kongresi 10-12 Aralık 1998 Ankara, İstanbul 1998, Türk Tarih Vakfı Yayınları, c. 1, s. 243.

TARİHSEL BİR DEĞERLENDİRME

KIBRIS'TA CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ VE AKEL (I)

NİYAZİ KIZILYÜREK

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı 1959 seçimleriyle belirlendi. EOKA'nın verdiği silahlı mücadele yıllarında büyük yaralar alan ve hem saldırıya uğrayan, hem de milli çizginin dışında sayılarak "meşruluğu" sorgulanan AKEL, cumhuriyet kurulduğunda oldukça zor duruma düşmüştü. Böyle bir ortamda yapılan ilk seçimlerde AKEL Başpiskopos Makarios ile yakınlaşma gereğini duyuyor, ancak Makarios, geçmişte kilisenin çok sık yaptığı gibi, AKEL'i dışlıyordu. Bu koşullar altında Makarios oyların %66'sını alarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçilecekti.

Aydan Çelik'in çizimiyle Makarios.

Kıbrıs Rum modernleşmesine damgasını vuran en güçlü kurum, paradoks olsa da, Ortodoks Kıbrıs kilisesi olmuştur. Osmanlı döneminde güçlenen ve Milleti-i Rum'un temsilcisi olarak kabul edilen Otosefal Kıbrıs Kilisesi, 20. yüzyılda Kıbrıs'ın en güçlü siyasi akımı olarak gelişen Helen milliyetçiliğinin taşıyıcısı olmayı başardı ve modernleşme sürecinde etkinliğini daha da artırdı. 20. yüzyılın başlarından itibaren Kıbrıs Rum burjuvazisinin kilisenin önderliğini benimsemesiyle birlikte, geleneksel bir kurum olan kilise, modern dönemin en önemli siyasi kurumu haline geldi. Kilisenin karşısında yer alan tek siyasi örgütlenme ise, 1926 yılında kurulan ve hem genel olarak milli politika haline gelen Enosis politikasına, hem de somut olarak kiliseye karşı sert eleştiriler yönelten Kıbrıs Komünist Partisi idi.

Kilisenin öncülüğünde örgütlenen ve esas itibariyle Ortodoks dinini temel alan Helen milliyetçiliğinin anti-komünist boyutu oldukça güçlüydü. O kadar ki, komünistler "Helen" sayılmazdı. Hem Kıbrıs Komünist Partisi'ne (1926-1931), hem de daha sonraları kurulan AKEL'e yöneltilen eleştiriler, "komünistlik ile Hıristiyanlığın bağdaşmadığı" anlayışına dayandırılıyordu. Helen milliyetçiliğinin "Helen eşittir Ortodoks" anlayışının Yunanistan'dan da belirgin bir şekilde ön plana çıktığı Kıbrıs'ta çok uzun yıllar solcu olmak neredeyse "gayri milli" olmak anlamına geliyordu.

Bu ideolojik çatışmanın perde gerisinde sadece inanç ve ideolojiden kaynaklanan farklılıklar değil, aynı zamanda Kıbrıs Rum toplumunda yaşanan iktidar kavgaları da vardı. Kıbrıs Komünist Partisi'nin devamı olarak kurulan ve işçi sendikalarına dayandığı için ta başından önemli bir siyasi güç olarak ortaya çıkan AKEL, 1940'lı yıllarda kilisenin otoritesini tehdit eden bir siyasi yapı haline geldi. 1941 yılında kurulan AKEL, Kıbrıs Komünist Partisi'nden farklı olarak Enosis politikasını benimsemiş, hatta Enosis'in gerçekleşmesi için Kıbrıs kilisesi ile işbirliği arayışı içine bile girmişti. Ne var ki Kıbrıs kilisesi AKEL'in bu girişimlerini elinin tersi ile bir kenara itiyor, işbirliği önerilerini düzenli olarak reddediyordu ve tek siyasi güç olmayı hesaplıyordu.

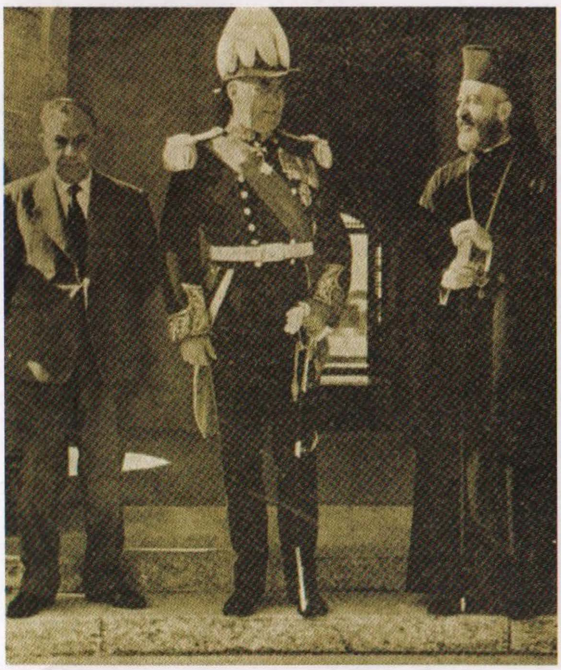
Özellikle 1940'lı yıllarda, biraz da Yunan içsavaşının etkisiyle, Kıbrıs'ta anti-komünizm dalgası iyice şiddetlendi. Bazı öğrenciler sırf solcu oldukları için okullardan ihraç edildi. AKEL-kilise cepheleşmesi bütün hızıyla devam ederken, iki taraf da ayrı ayrı geniş ittifaklar kurarak iktidar mücadelesini sürdürüyor ve Enosis amacına sıkı sıkıya bağlı olduklarını vurguluyorlardı. 1947 yılında kilise "Milliyetçi Kanat" (Ethnikofronon Paradaksi) adlı bir cephe kurarken, AKEL de "Milli Kurtuluş İttifakı" (Ethnikos Apelefterotikos Sinaspismos) adlı bir platform oluşturdu. AKEL, bu siyasi platformun temel amacını şöyle açıklamıştı: "Milli kurtuluş ve anavatan Yunanistan ile birleşme doğrultusunda sürdürülmekte olan mücadeleyi koordine etmek."[1]

İki tarafın ayrı ayrı ve yoğun bir yarışma içinde Enosis şiarını ileriye götürmek vaadiyle siyaset yaptığı bu dönemde, iktidar yarışı da iyice hızlanır. AKEL kiliseyi sürekli olarak işbirliğine davet ederken, Kıbrıs kilisesi "komünistlik ile Helenliğin bağdaşmadığını" ileri sürüyor ve son derece bağnaz bir tavır sergileyerek AKEL'in çağrılarını reddediyordu.

Bu yıllarda kilise var gücüyle AKEL'i dışlamaya çalışıyor ve tarihsel süreç içinde "milli dava" olarak gelişen Enosis politikasını kendi tekelinde tutmak istiyordu. Buna karşılık AKEL de kendince popülist açılımlar yapıyor, bazı burjuva kesimlerle işbirliği içine giriyor ve geniş tabanlı cepheler kuruyordu. Nitekim bu geniş tabanlı işbirliği sayesinde 1946 seçimlerinde büyük bir başarı elde etti ve toplam on altı belediye başkanlığının on ikisini AKEL'in adayları veya AKEL'in desteklediği adaylar kazandı. Örneğin Glafkos Klerides'in babası, muhafazakâr politikacılardan İoannis Klerides bu seçimlerde AKEL'in desteğiyle Lefkoşa belediye başkanı seçilmişti.

1940'lı yılların sonuna doğru Kıbrıs kilisesi liderlik yarışında bir adım öne geçmeyi başardı. Sömürge yönetiminin 1947 yılında önerdiği ve Kıbrıs'a özerklik vermeyi öngören önerileri AKEL görüşmeye değer bulup toplantılara katılınca, kilise "Enosis ve sadece Enosis" sloganıyla sert bir saldırı başlattı. Bir yandan kilisenin milliyetçi retoriğinin yarattığı ortamın baskısı, diğer yandan da Yunan Komünist Partisi Genel Sekreteri Zachariadis'in AKEL'e gönderdiği, "Yoldaşlar yanlış yapıyorsunuz, biz dağlarda İngiliz emperyalizmine karşı silahlı mücadele verirken, siz İngilizlerle aynı masaya oturamazsınız," doğrultusundaki uyarı, sonunda AKEL'in özerklik görüşmelerini terk etmesine neden oldu.[2] Bu gelişmenin ardından o tarihlerde partinin genel sekreterliğini üstlenen Ezekias Papaioannou yeniden Enosis'e doğru dümen kırmışsa da, partinin güç kaybına uğraması engellenemedi. Başta İoannis Klerides olmak üzere, partili olmayan ama AKEL ile işbirliği yapan pek çok isim, Milli Kurtuluş İttifakı adlı platformdan istifa etti ve parti, 1949 yılında yapılan yerel seçimlerde ciddi bir oy kaybına uğradı. 1949 seçimlerinde belediyelerin beşte üçünü sağ ittifak kazandı.

AKEL'in yeni Genel Sekreteri Ezekias Papaioannou 1949 yılından itibaren yeniden Enosis'e sarıldı ve "Kıbrıs halkının self-determinasyon hakkını kullanarak" Enosis'e kavuşması için Birleşmiş Milletler Örgütü'nden plebisit yaptırmasını talep etmeye başladı. Bu arada aynı tarihlerde Kıbrıs kilisesinin yeni başpiskoposunu belirlemek üzere yapılan seçimlerde, AKEL ile sağ arasında çok gergin çe-

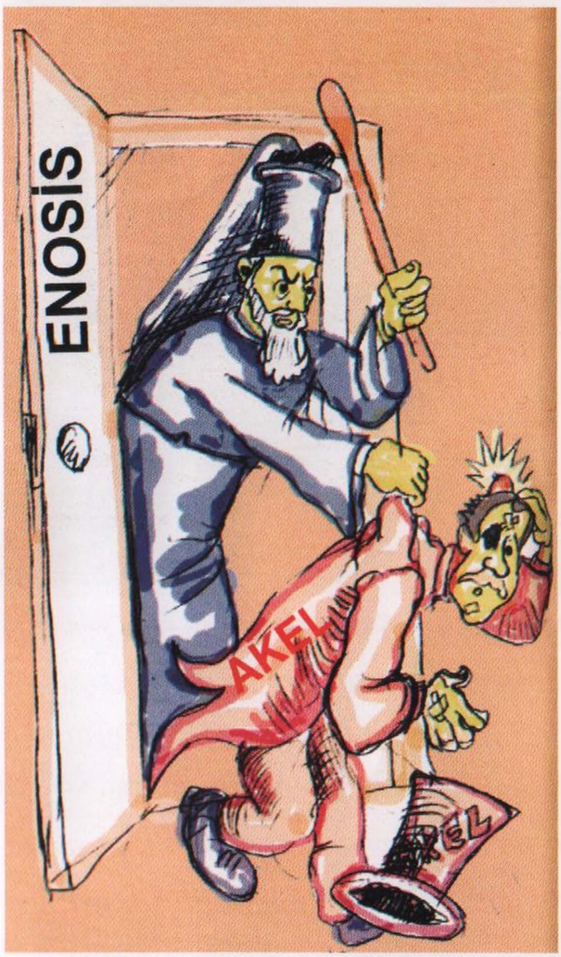

Son İngiliz valisi Foot, adayı terk etmek üzere vilayet konağından ayrılmadan önce, kendisine hayırlı yolculuklar dilemekte olan Makarios ve Dr. Küçük ile bir arada. (16 Ağustos, 1960)

Ahmet Gazioğlu, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs 1878-1960*

1963 yılında Kıbrıs anayasasını değiştirmek ve Kıbrıslı Türklerin siyasi eşitlikten kaynaklanan haklarını kırpmak isteyen Makarios, AKEL'in desteğini güçlü biçimde yanında bulacaktı. Bu dönemde AKEL, Makarios'un girişimlerini desteklemekle kalmayıp, Kıbrıslı Türklere çağrılar yaparak Makarios'un önerilerinin kabul edilmesini istiyor ve bunun "anti-emperyalist bir görev" olduğunu ileri sürüyordu

kişmeler yaşanıyordu. Yarışı kazanan ve 1950 yılında başpiskoposluk koltuğuna oturan III. Makarios, dinamik bir çıkış yaparak kilisenin Enosis için plebisit yapacağını duyurdu. Böylece kilise AKEL'den gelen bir öneriyi, üstelik AKEL'in işbirliği çağrılarını reddederek, bizzat kendisi uygulamaya koyuyordu. Sonunda AKEL 1950 yılında kilisenin öncülüğünde yapılan Enosis plebisitine katılmaya karar verdi ve böylece, kilisenin önderliğini fiilen kabul etmiş oldu.

"Akel Kilise çekişmesi"ni betimleyen, Kıbrıs'ta okutulan ortaokul tarih kitabında yer alan bir karikatür.

Ne var ki, AKEL'in bu açılımları kiliseyi yumuşatmaya yetmiyordu. Tam tersine, kilise 1950'li yıllarda da AKEL'i dışlamaya devam etti. Hatta tavrını daha da sertleştirdi.

Başpiskopos Makarios Enosis'e ulaşmak için silahlı mücadele yapmak üzere gizli bir örgüt kurulması gerektiğine karar verdiğinde, bu örgütün başına Atina'dan tanıdığı ve kendisi gibi anti-komünist olan Kıbrıs asıllı Albay Georgios Grivas'ı getirmeyi uygun gördü. Albay Grivas, Yunan içsavaşı yıllarında "X" (Hi) adlı aşırı sağcı örgütün başında Yunanlı komünistlere karşı azimle savaşmış biriydi. Kıbrıs'ta EOKA'yı örgütlemeye girişen Grivas, daha işin başında Kıbrıslı Rum komünistlere bir çağrı yaparak "milli mücadelenin" dışında kalmalarını istedi. Daha sonra adı EOKA olarak değiştirilen EMAK adlı örgütün 1955 yılında yayınladığı bir bildiride aynen şu görüşlere yer verildi: "EMAK'a komünistleri kabul etmeyeceğiz ve bunu esas itibariyle maksatlı ve bilerek yapıyoruz. Eğer komünistler Enosis'e gerçekten samimi bir ilgi duyuyorlarsa, kurtuluş mücadelemize katılmak istememelidirler. Şunu iyi bilmelidirler ki, bazı devletler kurtuluş mücadelesine komünistlerin de katıldığını duyarlarsa, bize karşı tavır alacaklardır. Hatta bu olumsuz tavırlarını Birleşmiş Milletler Örgütü'ne de taşıyacaklardır. (...) AKEL ve taraftarlarının devrimci mücadelemize katılmamaları gerektiği konusunda hiçbir kuşkuya yer yoktur. Çünkü onların katılımı gereksiz olduğu kadar, zararlıdır da. Onların yapacağı en yurtseverce şey, mücadeleye katılmamaktır. Biz, bir gün, onların bu tavırlarını tutarlı ve aşırı yurtsever bir tavır olarak kabul edeceğiz."[3]

Bu bildiriden de anlaşılacağı gibi, EOKA silahlı mücadeleye başlarken Enosis politikasını kendi tekeline almak ve AKEL'i milli siyasetin dışına itmek istiyordu. Diğer yandan, AKEL'in silahlı eylem biçimine karşı çıkması ve Enosis mücadelesini sadece kitlesel gösterilerle sürdürmek istemesi, ayrıca EOKA örgütü ve örgütün önderi Georgios Grivas'ı "sahte kahramanlık taslamak" ve "maceracılıkla" eleştirmesi, EOKA'nın şimşeklerini daha fazla kendi üstüne çekmesine yol açtı. Yunanistan'da yaptığı gibi Kıbrıs'ta da komünist avına çıkan Grivas, sömürgeci İngilizler kadar AKEL üyelerini de hedef almaya başladı.

EOKA'nın sürdürdüğü silahlı Enosis mücadelesi bir yandan Kıbrıslı Türklerin gösterdiği tepki, diğer yandan da dönemin güçler dengesi sayesinde başarısız oldu ve adanın Yunanistan ile birleşmesi engellendi. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere NATO'nun teşvikiyle uzlaşmaya vararak, 1959 yılında kendi kontrolleri altında bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulması konusunda anlaştılar. Türkiye ile Yunanistan kendi aralarında gizli bir "centilmenlik anlaşması" imzalayarak, "Kıbrıs'ta komünizme ve komünist gelişmelere karşı tedbir alacaklarını" ve Kıbrıslı liderleri NATO'ya üyelik doğrultusunda teşvik edeceklerini" taahhüt etmeyi de ihmal etmediler.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte (1960) Kıbrıs Rum toplumunda iktidar ve güç dengeleri esaslı bir değişiklik geçirdi. Kıbrıs Rum toplumunun en güçlü ve en büyük siyasi partisi olan AKEL, EOKA mücadelesi döneminde (1955-1959) derin yaralar alırken, Makarios'un önderliğinde bulunan kilise daha da güçlendi. Ayrıca, EOKA'nın verdiği silahlı mücadele Kıbrıs Rum sağı içindeki iktidar yapılarını da bir ölçüde sarstı. Kıbrıs Rum burjuvazisinin bir kesiminin kilise ile kurduğu ittifak bir anlamda son bulurken, kilise ağırlıkla EOKA'nın genç üyeleriyle yeni bir ittifak kurdu. Sonuç olarak Kıbrıs Cumhuriyeti kurulurken hem AKEL, hem de bazı burjuva çevreler yeni kurulan iktidar sisteminin dışına itildi ve Makarios'un önderliği altında genç EOKA savaşçıları yükselişe geçtiler.

KIBRIS CUMHURİYETİ'NDE İLK CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı, 1959 yılının aralık ayında yapılan seçimlerle belirlendi. EOKA'nın verdiği silahlı mücadele yıllarında büyük yaralar alan ve hem fiziki saldırıya uğrayan, hem de milli çizginin dışında sayılarak "meşruluğu" sorgulanan AKEL, Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda oldukça zor duruma düşmüştü. Ayrıca, AKEL'in Makarios'un istemeyerek imzaladığı Zürich-Londra anlaşmalarına karşı çıkması ve bu anlaşmaları "NATO'nu dayattığını" ileri sürmesi partiyi iyice yalnızlaştırdı. İşte böyle bir ortamda yapılan ilk seçimlerde AKEL

Başpiskopos Makarios ile yakınlaşma gereğini duyuyor ve Makarios'u desteklemek için bazı önerilerde bulunmayı uygun görüyordu. Nitekim Makarios'u ziyarete giden bir AKEL heyeti, halkın tek temsilcisi olarak Makarios'un aday olmasını, karşılığında da Makarios'un kendi isteğiyle "halkın birliği" ve "bağımsızlığın tamamlanması için çalışacağını" açıklamasını talep etti.[4] Makarios, geçmişte kilisenin çok sık yaptığı gibi, AKEL'in bu önerisini reddetti. Sonunda, organik bir bütün oluşturan kilise ile EOKA seçimde Başpiskopos Makarios'u desteklerken, AKEL, Zürich-Londra anlaşmalarına Enosis'i yasakladığı için karşı çıkan Makarios karşıtı milliyetçi burjuva çevrelerden Themistoklis Dervis, Ioannis Klerides ve Makarios'a kızgın bazı EOKA üyelerini de yanına alarak seçime girdi. AKEL'in desteği ile seçime giren İoannis Klerides, Makarios'u Enosis'e ihanet etmekle suçlayan bir kampanya yürütmüşse de, Makarios oyların %66'sını alarak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Seçimden sonra başpiskoposluk unvanının yanına cumhurbaşkanlığı unvanını da katarak iyice güçlenen Makarios, militan, anti-komünist ve aşırı milliyetçi EOKA üyeleri ile birlikte hükümet kurmaya hazırlanırken, seçimlerde kesin bir yenilgi alan AKEL kendi konumunu gözden geçirmek zorunda kaldı. Bu arada Makarios'un önceliğinde kurulan ve aslında EOKA'nın siyasi devamı olan EDMA adlı çatı örgütü, ortak paydası anti-komünizm olan herkesi bir araya getirdi. Böylece, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk adımlarında Makarios AKEL'i dışlıyor ve EDMA adlı geniş tabanlı örgüte sol kesimi dahil etmekten kaçınıyordu. AKEL'in neden EDMA adlı örgüte alınmadığını soran Batılı bir diplomata Makarios'un yanıtı şöyle olacaktı: "EDMA'yı kurmaktaki amacım komünizm karşıtı bütün güçleri bir araya getirmektir. Herkesi kucaklayan bir örgüt düşünmemiştim. Bu yüzden komünistlerin dışarıda kalmalarından ötürü sevinçliyim."[5]

AKEL, ilk cumhurbaşkanlığı seçimlerinden hemen sonra siyasetini gözden geçirerek Makarios ile yakınlaşmanın yollarını aramaya başladı. 1960 yılında yapılan milletvekilliği seçimleri için Makarios ile pazarlık masasına oturan AKEL, Temsilciler Meclisi'nde gerçek gücünün çok altında olan 5 milletvekili ile temsil edilmeyi kabul ederek -temsilciler Meclisi'nde grup oluşturabilmek için 6 sandalyeye ihtiyaç duyuluyordu- genç cumhuriyetin iktidar meydanını Makarios ile EOKA'ya terk etmeye hazır olduğunu gösterdi. AKEL'in bu dönemde birinci önceliği iktidar olma yarışına katılmak değil, anti-komünist bir ortamda partiyi koruyup kollamak ve "milli meşruiyet" kazanmak olacaktı. Bunun "teorik" izahı da hazırdı: "İçinden geçtiğimiz aşama, anti-emperyalist, ulusal kurtuluş aşamasıdır. Bu aşamada ulusal ittifaklar kurmak kaçınılmazdır." Bu tez AKEL'e çok uzun yıllar kılavuzluk edecek ve milliyetçi güçlerle kuracağı bütün siyasi ittifaklarda temel referans noktası olarak kullanılacaktı.

1950 yılında başpiskoposluk koltuğuna oturan III. Makarios, dinamik bir çıkış yaparak kilisenin Enosis için plebisit yapacağını duyurdu. 1950 plebisitinden bir görüntü.

Kıbrıs Tarihi (3. Kitap), KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı

1963 ve 1964 yıllarında yaşanan etnik çatışmalarda da AKEL adeta "milli bir parti" olduğunu kanıtlamaya çalışıyor ve Makarios'a koşulsuz destek veriyordu. Yeniden Enosis politikasına yönelen Makarios'u yalnız bırakmayan AKEL, bu dönemde "Enosis'e Evet, NATO'ya Hayır" sloganını öne çıkararak son derece çelişkili bir söylem içine sürüklenmişti.

AKEL - MAKARİOS YAKINLAŞMASI

1960'lı yılların başından itibaren Makarios'un yanında yer almaya başlayan AKEL, bu tavrıyla hem kendisini anti-komünist milliyetçilerin saldırılarından korumak istiyor, hem de Sovyetler Birliği'nin dış politika çıkarlarına uygun davranıyordu. Enosis'in gerçekleşmemiş olmasını Batı dünyasının tavırlarına bağlayan Başpiskopos Makarios'un Zürich-Londra anlaşmalarından kurtulmak ve self-determinasyon hakkını ileri

desteğini güçlü biçimde yanında bulacaktı. Bu dönemde AKEL, Makarios'un girişimlerini desteklemekle kalmayıp, Kıbrıslı Türklere çağrılar yaparak Makarios'un önerilerinin kabul edilmesini istiyor ve bunun "anti-emperyalist bir görev" olduğunu ileri sürüyordu.[6]

Benzer biçimde, 1963 ve 1964 yıllarında toplumlar arasında yaşanan etnik çatışmalarda da AKEL adeta "milli bir parti" olduğunu kanıtlamaya çalışıyor ve Makarios'a koşulsuz destek veriyordu. Resmen yeniden Enosis politikasına yönelen Makarios'u bu noktada da yalnız bırakmayan AKEL, 1964 yılında yeniden Enosis kararı aldı. Bu dönemde "Enosis'e Evet, NATO'ya Hayır" sloganını öne çıkaran AKEL, son derece çelişkili bir söylem içine sürüklenmişti. Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini savunmak açıkça Kıbrıs'ı NATO'ya katmak anlamına geldiği halde bunda ısrar ediyor parti olarak görülmekten kurtulamıyordu. Özellikle dönemin içişleri bakanı, ünlü anti-komünistlerden Polikarpos Yorgacis, AKEL'e karşı kampanya sürdürmeye devam ediyor ve AKEL'i "gayri milli" bir parti olarak görmeyi sürdürüyordu. Nitekim 1960'lı yılların başında oluşturulan ve liderliğini Makarios'un, komutanlığını ise Yorgacis'in yaptığı gizli AKRİTAS örgütü bir yandan Enosis için mücadele ederken, diğer yandan da anti-komünist faaliyetler yürütüyordu. Yorgacis, komünizme karşı mücadele etmek için ABD'nin anti-komünist propaganda fonlarından yararlanıyor ve komünistleri büyük bir tehdit olarak gösteriyordu. En önemlisi, bu dönemde hiçbir AKEL üyesine kamu yönetiminde en küçük bir görev bile verilmiyordu. Makariosçuların nezdinde AKEL'in "milli davada" Makarios'u desteklemesi, "taktik açılımlardan başka bir şey" ifade etmiyordu.[8]

AKEL Makarios'a verdiği bütün desteğe rağmen, "gayri milli" bir parti olarak görülmekten kurtulamıyordu. 1960'ların başında oluşturulan ve liderliğini Makarios'un yaptığı gizli AKRİTAS örgütü bir yandan Enosis için mücadele ederken, diğer yandan da anti-komünist faaliyetler yürütüyordu. Bu dönemde hiçbir AKEL üyesine kamu yönetiminde en küçük bir görev bile verilmiyordu.

Kıbrıs'ta EOKA'yı örgütlemeye girişen Albay Grivas, Yunan içsavaşı yıllarında "X" (Hi) adlı aşırı sağcı örgütün başında Yunanlı komünistlere karşı azimle savaşmış biriydi.

Belgelerle Kıbrıs'ta Yunan Emperyalizmi, Kutsun Yayınevi, 1978

sürerek Enosis'in kapısını yeniden açabilmek için Bağlantısızlar ile Sosyalist Blok'un desteğini almaya yönelmesi, Sovyetler Birliği yanlısı AKEL'in kendisini desteklemesini iyice kolaylaştırıyordu. Böylece, yavaş yavaş Makarios-AKEL ittifakı kurulmaya başlamış oldu. AKEL için öncelikle "anti-emperyalist" politikanın bir gereği olarak kurulan bu ittifak, Makarios için milliyetçi amaçlarını gerçekleştirmek yolunda bir araçtı. Ayrıca, Makarios'u kayıtsız şartsız destekleme noktasına gelen AKEL, iktidara ortak olmayı hiçbir zaman talep etmeyecekti.

1963 yılında Kıbrıs anayasasını değiştirmek ve Kıbrıslı Türklerin siyasi eşitlikten kaynaklanan haklarını kırpmak isteyen Makarios, AKEL'in ve "milli davada" sağ partilerden geri kalmadığını kanıtlamak istiyordu. Kendi varlığını koruma derdine düşen AKEL, 1965 yılında dünya komünist partilerine bir mektup göndererek Makarios'un desteklenmesini talep ediyor ve Kıbrıslı Türklerin siyasi bir azınlık olduğunu iddia ederek, Kıbrıs'ta iki etnik toplumun varlığına dayalı devlet modelini yadsıyordu. AKEL'e göre Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkelerinden biri olan iki toplumluluk esası, "emperyalizmin yarattığı yapay bir durumdu".[7] Aynı yıl, Makarios da BM'ye ilettiği bir "iyi niyet" mektubunda Kıbrıslı Türklere azınlık hakları öneriyordu.

AKEL Makarios'a verdiği bütün desteğe rağmen, anti-komünist Makariosçular tarafından "gayri milli" bir

İKİNCİ CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

1960'lı yılların başında Kıbrıs'ta oluşan olağanüstü durumdan ötürü ikinci cumhurbaşkanlığı seçimleri anayasanın öngördüğü gibi 1965 yılında değil, 1968 yılında yapıldı. 1964-1968 yılları arasında oldukça çalkantılı bir dönem geçirilmiş, Makarios'un Enosis doğrultusunda gerçekleştirdiği bütün girişimler sonuçsuz kalmış, iki kez (1964 ve 1967'de) Türkiye'nin adaya askeri müdahalede bulunmasına ramak kalmıştı. Bu koşullar altında Makarios, o güne kadar izlemiş olduğu siyaseti gözden geçirmeye başladı. 1968 seçimlerine "özlenen ve mümkün olan politikalar" arasında bir ayırım yaparak giren Makarios, "Enosis'in özlenen bir şiar olduğunu,

ancak mevcut koşullarda bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını," söyleyerek, "şimdilik" bağımsızlığa sahip çıkmak gerektiğini ileri sürdü.[9] Bu yeni tutum, Zürich-Londra anlaşmalarıyla zaten bölünmüş bulunan Kıbrıs Rum sağını bir kez daha böldü ve Enosisçi sağ bu seçimlerde Makarios'a karşı aday göstermeye karar verdi. AKEL ise 1968 seçimlerinde Makarios'u destekleyecek ve "Enosis Şimdi" çizgisinde siyaset yapan rakibi Takis Evdokas'ın karşısında %96.26 oranında oy alarak muazzam bir başarı sağlamasında önemli bir rol oynayacaktı.

AKEL'in Makarios'a verdiği destek karşılıksız kalmayacaktı. 1970 yılında yapılan milletvekilliği seçimlerinde AKEL bu kez dokuz adayla seçime girecek ve dokuzunu da Temsilciler Meclisi'ne seçtirmeyi başaracaktı. Ne var ki, bu gelişme ilk bakışta başarı gibi görünse de, gerçek odur ki, AKEL'in parlamentoda elde ettiği temsil gücü gerçek gücünün çok altındaydı.

ÜÇÜNCÜ CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

Şimdi artık AKEL ve Makarios birbirleri ile iyice yakınlaşmışlardı. Sağdaki bölünmenin derinleşmesi ve Makarios karşıtı sağın şiddete yönelmesi, AKEL ile Makarios'u "ortak bir düşmana" kavuşturmuştu. Bir yıl sonra ortaya çıkacak olan yasadışı EOKA B örgütünün tehdidi ise, bu yakınlaşmayı daha da pekiştirecekti. AKEL ile Makarios'un "dış düşman" algılaması da aynıydı. Kıbrıs sorununun bir an önce çözüme kavuşturulmasını isteyen ve taraflara bu doğrultuda baskı yapan Batı dünyası Makarios'un milliyetçi hayalleri ile çelişirken, AKEL için bu yöndeki müdahaleler "Anglo-Amerikan emperyalizminin dayatmalarını" temsil ediyordu. Bu durum, AKEL-Makarios işbirliğini daha da güçlendiriyordu.

Makarios ile AKEL arasında yaşanan bu yakınlaşma Batı dünyası tarafından kaygıyla izlenirken, içeride de sağ-Makariosçuları tedirgin ediyordu. Hatta AKEL'in artan gücü karşısında hem yurtiçinde, hem de yurtdışında sağın süratle siyasi parti düzeyinde örgütlenmesi gerektiğini savunanların sayısı artıyordu. Nitekim bu konuda Makarios'a ısrarla uyarılarda bulunuluyordu. Sonunda, Makarios 1970 yılında sağda yeni partilerin kurulmasına karar verdi ve yakın çalışma arkadaşlarını ayrı ayrı partiler kurmaya teşvik etti. Böylece, Kıbrıs Rum toplumu Makarios'un icazeti altında çokpartili döneme geçiyordu.

Aynı dönemde, 1970'li yılların başında, Georgios Grivas'ın kurduğu EOKA B örgütü Makarios'u Enosis'e ihanet etmekle suçlayarak silahlı eyleme geçme hazırlığı yapıyordu. EOKA B'nin karşısında ise Makarios ve onun etrafında örgütlenen çeşitli siyasi kesimler, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin nimetlerinden yararlanarak ortaya çıkan orta sınıf ve AKEL aynı cephede yer alıyorlardı. Nitekim Başpiskopos Makarios 1973 yılında yapılması planlanan cumhurbaşkanlığı seçimlerine öylesine güçlü bir destekle giriyordu ki, karşısına rakip aday çıkmadı. Bu yüzden seçimler yapılmadı ve Makarios üçüncü ve son dönemi için cumhurbaşkanı ilan edildi.

1963-74 yılları arasında yaşananlar Kıbrıs Rum toplumunda sadece siyasi değişiklikleri değil, yeni bir aidiyet duygusu ve ideolojik bağlılığı da beraberinde getirecekti. Enosis'in gerçekleşebilir bir rüya olmadığı açık biçimde ortaya çıktıktan sonra, Makarios'un öncülüğünde giderek daha büyük oranda Kıbrıs Cumhuriyeti'ne sahip çıkılıyor, "tek ulus, iki devlet" anlayışı güçleniyordu. Yeni koşullar içinde Kıbrıs Cumhuriyeti Kıbrıslı Rumların tekelinde bulunan bir devlete dönüştürüldüğünden, Kıbrıslı Türklerle siyasi bir anlaşmaya varmak için en küçük bir çaba bile sarf edilmiyordu. Kıbrıs Rum toplumu bu yıllarda Helen milliyetçiliğinden yavaş yavaş kopuyor ve onun yerine, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kendi tekeline almaktan kaynaklanan yeni bir aidiyet duygusu geliştiriyordu. Kıbrıs devleti üstünden tanımlanan bu yeni aidiyet duygusu, zamanla Kıbrıs Rum milliyetçiliğinin doğuşuna yol açacaktı. Tek toplumlu Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemen ideolojisi haline gelen bu neo-milliyetçi akıma karşı muhalefet eden sadece, Grivas'ın öncülüğünde kurulan ve "Enosis Şimdi" diyen EOKA B örgütü kalmıştı.

Helen milliyetçiliği ile her zaman sorunlu bir ilişkisi olan AKEL, Makarios'un liderliğinde oluşan yeni statüye içtenlikle sahip çıkıyor ve Makarios'un Kıbrıs Cumhuriyeti'ni koruma ekseninde geliştirdiği politikaları Enosisçi gelenekten gelen Makariosçulardan daha büyük bir şevkle destekliyordu. Buna rağmen AKEL hâlâ iktidar bloğundan uzak tutuluyordu. Makarios'a, dolayısıyla da Kıbrıs devletine bağlı militan EOKA üyelerinden oluşan yönetici kadrolar ideolojik kökenleri nedeniyle AKEL'i içlerine almamakta ısrar ediyor ve AKEL üyelerine karşı açıkça negatif ayırımcılık uyguluyorlardı. AKEL üyeleri kamu yönetimi, Milli Muhafız Ordusu ve polis gücünden bilinçli olarak uzak tutuluyordu. Partinin Genel Sekreteri Ezekias Papayuanou'nun bu konuda Makarios'a yaptığı serzenişler, durumu değiştirmeye yetmiyordu.[10]

DİPNOTLAR

1 Soula Zavou, *Ta Politika Kommata Tes Kyprou Ston 20. Aiona*, Atina, 2002, s. 40.

2 Panikos Peonidou, Andreas Ziartidis, Lefkoşa 1995, s. 64.

3 Soula Savou, *age*, s. 160.

4 Ezekias Papayuanou, Enthimisis apo tin Zoi mou, Lefkoşa 1998, s. 118.

5 19 Mayıs 1959 tarihinde Kıbrıs Amerikan Konsolosluğu'nun Amerika Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgraf: Department of State, Central Files, 747C.00/5–1959. Secret.

6 Niyazi Kızılyürek, *Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs*, İletişim Yay. İstanbul 2002, s. 115.

7 Kiriakos Cambazis, *Apokaliptiria Enous Mithou*, Lefkoşa 2005, s. 181.

8 Niyazi Kızılyürek, *Glafkos Klerides: Tarihten Güncelliğe Bir Kıbrıs Yolculuğu*, İletişim Yay. İstanbul 2007, s. 158.

9 Niyazi Kızılyürek, *Doğmamış Bir Devletin Tarihi: Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti*, İletişim Yay. İstanbul 2005, s. 118.

10 Ezekias Papayuanou, *age*, s. 160.

MÖ 9000-609

ANADOLU'DA KENTLERİN DOĞUŞUNDA ARTI ÜRÜNÜN ROLÜ

DR. ALEV ERARSLAN

Neolitik çağın en erken evresinden itibaren "artık ürün" kavramı oluşmaya başlar. Yerleşik düzene geçiş ve tarımın keşfi ile değişen ekonomik yapı sonucunda ürün fazlasının stoklanması sorunu çıkmış, böylece mülkiyet biçimleri ve ilişkilerinde önemli gelişmeler oluşmuştur. "Artık ürün"ün toplumsal artıya dönüşmesiyle ekonomik yapı çeşitlenir. Toplumsal artının kullanılma biçimlerine göre ekonomik, toplumsal ve ideolojik farklılıklar oluşur. Kendine yeten bu ekonomi, beraberinde ticareti de doğurur ve böylece hareketli bir topluma geçilmiş olur.

Yönetici elinde toplanmış toplumsal artının Norşuntepe sarayında depolanmış hali. Sarayın depolarındaki erzak küplerinde bulunan toplam 200 ton tahıl, tüm Altınova bölgesinin toprak, tarımsal artı ve maden yataklarını kontrol eden bir beye ait.

Schirmer, W. *Hitit Mimarlığı*, 1982, Arkeoloji ve Sanat, İstanbul

Farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından kent denilen yerleşim biriminin ortaya çıkış nedenleri ile gelişiminde rol oynayan faktörler arasında en yaygın kabul gören etmenlerden biri, artı ürün oluşumudur. Kuramsal çerçevede artı ürünü kentsel yaşamın temel gereği olarak gören araştırmacılara göre, artı ürün aynı zamanda ana malı elinde toplayan bir yönetici sınıfa -merkezi erk- ve "sınıf" oluşumuna yol açarak, heterojen bir sosyal yapı oluşturarak kentli toplumsal yapının temelini hazırlar. Bir artının üretilmesi ile sosyopolitik ve ekonomik organizasyon daha karmaşık bir sürece girer ve kentleşme yolunda önemli adımlar atılmış olur. Kenti

kapital birikim süreçleri çerçevesinde ele alan bu araştırmacıların başında, oluşturduğu 10 maddelik kent hipotezinde tarımsal artı ürünün bir merkezde -yönetici- birikimini esas alan Gordon Child gelir. Child'a göre kent yerleşmelerinde tarımdan elde edilen artı ürünün -ana mal/kapital- mekânda odaklaşmasının göstergesi ise, tapınak ve saray gibi anıtsal yönetim -kamu- yapılarıdır. Kenti, kapital birikim süreçlerinin karakterize ettiğini ileri süren ve tarımsal artının merkezde birikimini kentin ortaya çıkışında aynı zamanda mülkiyetin de nesnel koşullarını yaratmıştır. Besin ve hammadde fazlalığının toplumsal artıya dönüşmesiyle ekonomik yapı çeşitlenir, toplumsal yapı sınıflara bölünür ve bölünmüş toplumsal yapıyı bir arada tutacak bir siyasal sistem oluşur. Toplumsal artı, kullanılma biçimlerine göre ekonomik, toplumsal ve ideolojik farklılıklar yaratır.[2] Kendine yeten bu ekonomi, beraberinde ticareti de doğurur ve tüm bunların sonucunda hareketli bir topluma -kent toplumu- geçilmiş olur.

Son tunç çağı Anadolu'sunun en görkemli kenti Troia VI/VII kalesinde (şato) yarı toprağa gömülü erzak küpleri.

Becks, R. "Troia. Son Tunç Çağı", *Arkeo Atlas* 3, 2004

Uruk yerleşmesinde, devlet denilen sosyopolitik ve ekonomik örgütlenme modeli ortaya çıkar. Bu örgütlenmede siyasi erk kral, danışmanlar ve bakanlardan ibaret olan yönetsel çekirdekten oluşur. Kamuyu ilgilendiren konularda sadece lider değil, farklı kademelerdeki memur ve bürokratlardan oluşan kurumsallaşmış yöneticilerin bulunduğu yönetim çarkı karar vermektedir.

temel kriter olarak kabul eden diğer araştırmacılar olan K. Marx, F. Engels, M. Castells ve İ. Tekeli'ye göre de kent bir artı değer üretme alanıdır.[1]

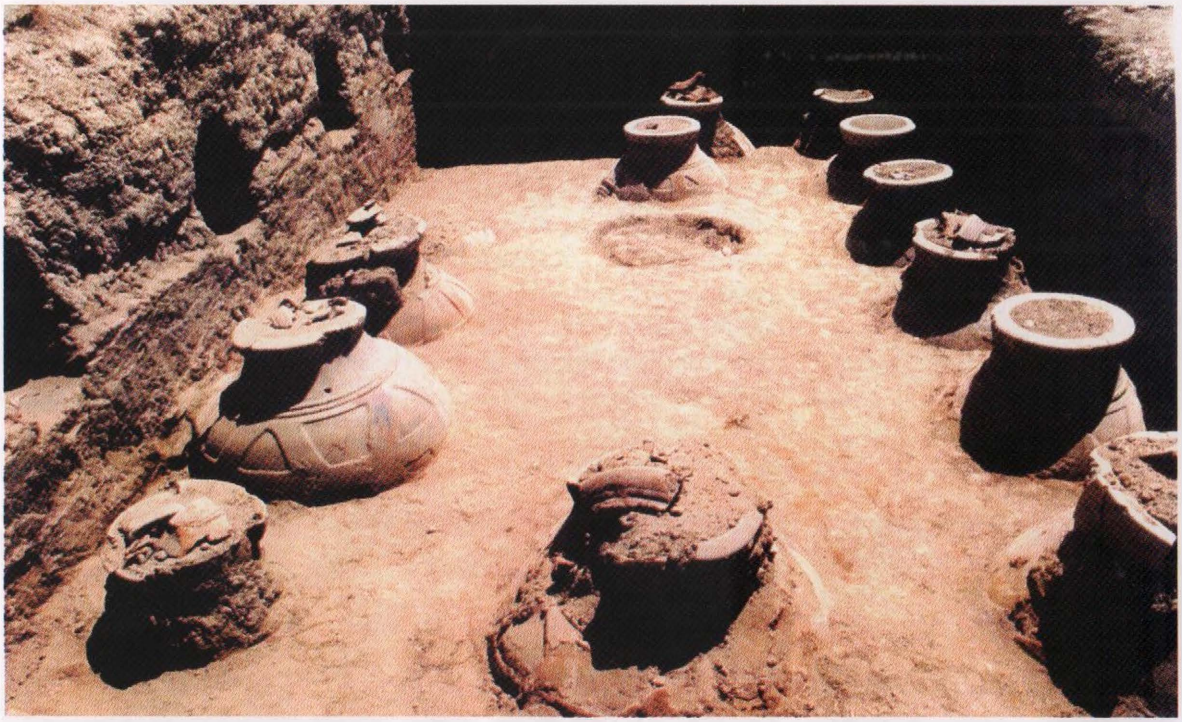
Toplumsal artının ortaya çıkışı, üretim ve yerleşik düzenle birlikte görülür. Yerleşik yaşama geçiş dönemi olan neolitik çağın MÖ 10-7. binyıllara tarihlenen ve Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ olarak adlandırılan en erken evresinden itibaren "artık ürün" kavramı oluşmaya başlar. Taşınmaz malların -ev, toprak- kullanımı ve tarımın keşfi ile değişen ekonomik yapı sonucunda ürün fazlasının -artı ürün- zamana yayılarak tüketilmesini sağlamak için stoklanması sorunu çıkmış ve böylece mülkiyet biçimleri ve ilişkilerinde önemli gelişmeler oluşmuştur. Emek ürünü olan tarım, Anadolu'da neolitik dönemin en erken evresinden itibaren tarımsal artının izleri görülmeye başlanır. Bu dönemin, tahılların beslenmede yeni kullanılmaya başlandığı, yani tarımın çok yaygın kullanımda olmadığı erken evresinde de, oluşan ürünün depolanma şekilleri görülür. Anadolu'da ürün stoklanmasının ilk örneği, evlerde her ailenin sahip olduğu bireysel depolama tarzındadır. Malatya Cafer Höyük orta evre yerleşimde bulunan hücre planlı konutların bazı odalarının bir bölümünün tabanlarının, nem ve haşerelere karşı küçük çakıl taşlarından oluşturulmuş bir platformla kaplanıp silo olarak kullanılması buna güzel bir örnektir.[3] Bu dönemde bireysel -özel- mülkiyet -depolama- konusunda bir diğer bilinen örnek, Çatalhöyük'te uygulanır. Ailenin özgür birer ekonomik birim -oikos- olduğu yerleşmede her aile özerk şekilde kendi ürününden/üretiminden sorumlu olup, ürün ev içi üretim çerçevesinde değerlendirilmektedir.[4] Kaynakların depolama işlemi de ev içi ünitelerde bireysel mülkiyete uygun olarak gerçekleştirilir.

Bu dönemde bireysel mülkiyetin yanı sıra artı ürünün seçkinler elinde toplanarak merkezileşmesinin erken örnekleri de görülür. Merkezi ekonominin embriyo aşamasına işaret eden bu uygulama, bu dönemde Anadolu'nun en önemli ön-kent yerleşmesi olan Aşıklı Höyük'te karşımıza çıkar. Önceden tasarlanarak oluşturulmuş mekân kurgusuna sahip olan yerleşmenin 3. yapı evresinde, imtiyazlı ailelerin konutları doğudan bir sur duvarı ile çevrelenen yerleşmenin kuzeydoğusuna taşınmış ve bu alana bir ambar yapısı inşa edilmiştir.[5] Bu ambar, tarımsal artının seçkinlerin elinde merkezileştiğinin ilk örneğini oluşturur.

Toplumsal artının seçkinci mülkiyetin tekelinde toplandığının bu dönemdeki bir diğer erken örneği, Anadolu'nun önemli öncü kent yerleşmesi olan Diyarbakır Çayönü yerleşmesinde görülür. Çayönü'nün

Merkezi ekonominin devlet bünyesinde toplanmasının Anadolu'daki gelişmiş örneği Hititlerde görülür. Hattuşa'daki Büyük Tapınak'ın depolarında bulunan yüzlerce büyük küpte tahıl, baklagil, şarap ve yağ gibi maddeler devlet hazinesi olarak saklanmaktaydı.

Seeher, J. "Hattuşa. Hititlerin Başkenti", *Arkeo Atlas* 3, 2004.

Demir çağının en kudretli devletlerinden biri olan Urartular tarım potansiyeli olan bölgelerde kurdukları kalelerde toplumsal artı olan tarımsal ürün ve şarap muhafaza ediyorlardı. Bu kalelerin en önemlilerinden biri, çevredeki topraklardan gelen tarım ürünlerinin depolandığı bir merkez olan Yukarı Anzaf kalesinin depolarında bulunan dev küpler.

Sevin, V. "Urartu Devleti", *Arkeo Atlas* 4, 2005.

ön tasarımlı kentsel planlama anlayışına sahip olan Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin doğusunda bulunan tapınağın etrafındaki 4 konut; ebat, duvar kalınlığı ve duvar işçiliği gibi mimari özelliklerin yanı sıra egzotik nesneler, statü objeleri, obsidyen ve çakmaktaşından oluşan ithal hammadde iç buluntuları ile yerleşmenin batısındakilerden ayrılır. Bir diğer ayırt edici özellik ise, bu konutların alt katlarındaki hücrelerde bulunan gömütlerin yanlarına bırakılan gömü armağanlarının sayı ve çeşitlilik olarak fazlalığından ileri gelmektedir.[6] Yerleşmenin yönetici figürlerinin -seçkinlerin- konutlarında obsidyen ve çakmaktaşından oluşan ithal hammaddenin -kapital- bulunması, topluluğun ortak artısı olan bu önemli hammaddelerin dağıtımının bu yönetici aristokrat ailelerce denetlendiğini gösterir. Kapital birikiminin tapınaktan da sorumlu olan yönetici elitlerin mülkiyetinde olduğu bu siyasal sistem, "tapınak ekonomisi" olarak adlandırılmaktadır.[7]

Kolektif emekle üretilmiş toplumsal artının bir yönetici elinde toplandığı bir diğer öncü kent yerleşmesi ise kalkolitik çağın orta evresine tarihlenen Aksaray Güvercinkayası'dır. Güvenlik sebebiyle yer seçimi olarak bir kaya üzerine kurulmuş yerleşmenin aşağı kent bölümünde oturan Güvercinkayası'nın üst sınıfa mensup olmayan sakinlerinin konutları dışında, yerleşmenin yukarı kent -iç kale- bölümünde, oranları ve iç donanımı ile diğer konutlardan ayrılan, "ağa konağı" olarak yorumlanan bir yönetici konutu bulunmaktadır. Bu konutta toplumsal artıyı içeren 22 depo kabı, sürtme taş alet ve hammadde olarak geyik boynuzlarının depolandığı büyük kiler odaları bulunur.[8] Bu alanda, yönetici konutu dışında yöneticinin ekonomik etki çerçevesini -mülkiyet hakkını- yansıtan diğer buluntular; yarı dairesel üçüncü bir savunma sistemi ile çevrelenen, hayvan kemikleri ve obsidyen aletlerin bulunduğu 2 silo ve diğer depolama alanlarıdır.[9]

Aynı dönemde toplumsal artının mülkiyetinin yöneticide toplandığı başka bir örneğe ise Burdur Kuruçay 6A yerleşmesinde rastlanmaktadır. Yerleşmenin sakinlerinin konutlarıyla çevrelenen çekirdek alanda bulunan yönetim biriminde -akropolis- yönetici evleri ve tapınakla birlikte, içinde tarımsal artının bulunduğu iri tahıl çömlekleri ve özgün kapların bulunduğu depo, bu sosyopolitik ve ekonomik yapının önemli kanıtıdır.[10]

Malatya Arslantepe yerleşmesinde denetim altındaki depoların varlığına işaret eden kapı kilidi mühürleri ile 5 binin üzerinde mühür baskısının bulunduğu bir arşiv vardır. Her tür ekonomik işlemin sorumluluğunun üstlenildiğini gösteren bu kontrol aygıtları, politik denetimin sınırlarının genişlediğini gösterir. Bu mühür baskıları üzerinde 124 farklı mührün izinin bulunması, yoğun ve geniş ölçekte bir yönetimsel örgütlenme düzeyi ve bürokrasiye işaret eder.

ERKEN DEVLET VE KENT-DEVLETİ ARİSTOKRASİSİNİN MÜLKİYETİNDEKİ TOPLUMSAL ARTI

MÖ 4. binyılın 2. yarısıyla birlikte -MÖ 3500-3100- güney Mezopotamya'da, Uruk yerleşmesinde devlet denilen sosyopolitik ve ekonomik örgütlenme modeli ortaya çıkar. Yeni bir toplumsal, ekonomik ve politik yapıyı yansıtan bu örgütlenmede, siyasi erk kral, danışmanlar ve bakanlardan ibaret olan yönetsel çekirdekten oluşur.

Kamuyu ilgilendiren konularda lider -kral- tek başına karar vermemekte, iyi yapılanmış bir görevlendirme dizgesiyle oluşturulmuş farklı kademelerdeki memur ve bürokratlardan oluşan kurumsallaşmış yöneticilerin bulunduğu geniş ölçekteki yönetim çarkı da bu sürece ortak olmaktadır. İleri dereceli hiyerarşik düzenden oluşan bu siyasi örgütlenme ve politik denetim, geçiş evresindeki erken devlet ve bürokrasinin doğuşunu yansıtmaktadır. Merkezdeki siyasal erk; kural koyma, yürütme, üretimi bünyesinde toplama -mülkiyet hakkı-, üretim ve ürün fazlası üzerinden haraç alma -vergi-, üretim araçları üzerinde doğrudan denetim, kamusal etkinliklerin finansmanı, yasa yapma ve aldığı kararları dayatma gücüne sahiptir. Devlet ekonomisini oluşturan bu gelişmiş denetim ağında asal ekonomik güç tarımsal verimliliğe -artı- bağlı olup toprak, su ve emeğin -işgücü- merkezi kurumlar bünyesine toplanıp elitlerin ihtiyaçlarının ve kamusal etkinliklerin finanse edilmesine dayanan "temel maliye ekonomisi"ni -staple finanse- işaret eder.[11]

Aynı dönemde, Anadolu'da Malatya Arslantepe yerleşmesinde sosyopolitik ve ekonomik yapı itibariyle Uruk modelini benimsemiş erken devlet yapısının kökleri görülür. Yerleşmede toplumsal artı olan toprak, tarımsal artı ürün ve metaller üzerindeki mülkiyet hakkı son derece iyi örgütlenmiş merkezi kurumlar tarafından koordine edilen ileri düzeyde hiyerarşik bir düzende sıralanmış görevli topluluğunca -memur/bürokrat- yürütülmektedir. Yerleşmenin VIA tabakasında 2 tapınak, depo odaları ile arşivden oluşan tapınak-saray kompleksinin saray bölümünü oluşturan sektörde bulunan B tapınağına bağlı 3 ambar/depo odasından birinde, tarımsal artı ürün büyük küpler -pithos-, çuval ve sepetler içinde depolanmıştır. Bu depolarda ayrıca diğer önemli toplumsal artıları oluşturan, ticaret yolu ile kente ithal olarak gelen şarap, reçine, aromatik yağlar, tıbbi merhem ve çeşitli hayvansal yağlar içeren pithoslar da bulunur.[12] Bu depo odalarının karşısında ise denetim altındaki depoların varlığına işaret eden kapı kilidi mühürleri ile beş binin üzerinde mühür baskısının bulunduğu bir arşiv vardır. Her tür ekonomik işlemin sorumluluğunun üstlenildiğini gösteren bu kontrol aygıtları, politik denetimin sınırlarının genişlediğini gösterir. Bu mühür baskıları üzerinde 124 farklı mührün izinin bulunması, Uruk'taki gibi kamuyu ilgilendiren çok sayıda etkinlik ve yetkililer ağı ile yoğun ve geniş ölçekte bir yönetimsel örgütlenme düzeyi ve bürokrasiye işaret eder. Arşiv odasının yanında bulunan bir diğer oda, madeni hammadde ve nesnelerin depolandığı depo odası olup, burada yöneticilerin kontrolü altında, merkezi ekonomi çerçevesinde gerçekleştirilen, önemli bir artı değere sahip olan maden üretimi ve ticaretinin göstergesi yüksek teknolojiyle üretilmiş çok sayıda mızrak ucu ve kılıçlardan oluşan metal nesne bulunur.[13]

MÖ 3. binyıla tarihlenen ilk tunç çağına -MÖ 3100-1900- gelindiğinde ise, Anadolu'da kent-devletleri ortaya çıkmaya başlar. Bu dönem yeni hammadde kaynaklarının keşfi ile uzak mesafeli ekonomik değişimin -ticaret- yoğunlaşmaya başladığı bir dönem olup, batıda Ege, doğuda ise Suriye-Mezopotamya bölgesi dahil olmak üzere uzak coğrafyaları içine alan geniş bir ticaret ağı ortaya çıkar ve Kilikia ve Troas bölgeleri arasında uzanan ovalar üzerinde, bir ucunda Tarsus, diğer ucunda Troia gibi iki önemli liman şehrinin bulunduğu "Büyük Kervan Yolu" kurulur.[14] Uluslararası bir kimliğe sahip olan bu geniş ölçekli, örgütlü ticaret sonucunda Anadolu'da kentleşme gelişir. Artan refah seviyesiyle birlikte, Büyük Kervan Yolu üzerinde yerel merkezi siyasal otoritelerin idaresi altında yönetici sınıfın belirginleşmesi sonucunda, anıtsal yönetim yapıları ve varsıl aristokrat konutlarının vurgulandığı bir plan anlayışına sahip iç kaleleri olan kent ve kent-devletleri ortaya çıkar.[15] Bu akropol alanlarında, ticaret ve tarımsal üründen oluşan toplumsal artının yine yönetici kadronun mülkiyeti altında olduğunun ibareleri bulunur.

Üretim fazlasının toplumsal artı olarak belli bir azınlığın -yöneticiler- elinde toplanmasının MÖ 3. binyıldaki ilk örneği, Eskişehir Demircihöyük yerleşiminde görülür. Sakarya vadisi yakınlarındaki kalay yatakları ile yüksek kaliteli kil yataklarına yakın bölgede konumlandırılmış olan[16] yerleşmenin iç kale alanında yönetici ve burjuva sınıfının konutlarıyla birlikte çok yüksek depolama kapasitesine sahip tahıl ambarlarının bulunması, tüm kolektif toplumsal edinimlerin bu elit zümrenin mülkiyetinde olduğuna vurgu yapmaktadır.

Egemen yetkelerin denetimi altındaki toplumsal artının bu dönemdeki bir diğer örneği, yine Eskişehir'de bulunan Küllüoba yerleşmesinde karşımıza çıkar. Etrafı surlu bir iç kale ile onun eteklerine kurulmuş surlu bir aşağı şehirden oluşan yerleşmenin iç

Merkezi krallık açısından can alıcı öneme sahip tarımsal artının, Urartu kalelerinden bir diğeri olan Ayanis kalesindeki depo odaları.

Sağlamtimur, H. "Urartu Devleti'nde Sosyal ve Ekonomik Yapılanma", *Arkeo Atlas* 4. 2005.

kalesinin merkezinde, yerleşmeye en hâkim konumda, saray veya yerleşmenin beyine ait olduğu düşünülen anıtsal 2 megaron kompleksi bulunur.[17] Bunlardan güneydeki büyük megarona ait birimlerde, artı ürünün muhafaza edildiği silolar ele geçirilmiştir.[18] Aynı durum, bu dönemde önemli bir kent-devleti olan Kırklareli Kanlıgeçit yerleşmesinde de görülür. İstranca Dağları'ndaki zengin bakır yataklarını işletmek için Anadolulu yerli bir yöneticinin idaresi altında kurulmuş bir ticaret kolonisi olan yerleşme, anıtsal kapılı dairesel taş bir sur duvarı ile çevrelenen küçük bir iç kale ve bunun etrafına yayılmış bir aşağı şehirden oluşur.[19] İç kalede bir temenos duvarıyla çevrelenen, biri diğerlerinden daha büyük ve birbirine koşut olarak uzanan yan yana 3 megaronun tabanlarında ise, artı ürünün depolandığı büyük depolama küpleri bulunmuştur.[20] Yönetici elinde toplanmış toplumsal artı transferi ile oluşmuş kent-devletinin bu dönemdeki bir diğer örneği, Elazığ Norşuntepe yerleşmesinde görülür. Yerleşmenin 6. yapı katının akropol alanında bulunan 2 katlı, 2700 m² boyutlarındaki bir sarayın depolarında, 200 ton tahılın depolandığı 100 tane büyük erzak küpü bulunur.[21] Yerleşmedeki bir diğer artı değer de madenlerdir. Kalkolitik çağın erken evrelerinden itibaren maden işliklerinde katma değere dönüştürülmüş metal üretimi yapılan yerleşmede, bu dönemle birlikte bu üretim sarayın atölyelerine kayar. Bu atölyelerde metal üretiminin yanı sıra seramik üretiminin de gerçekleştirilmesi, sarayın ekonomik ve siyasi otoritesinin en güzel yansımasıdır.[22] Bu saray tüm Altınova bölgesinin toprak, tarımsal artı ve maden yataklarını kontrol eden bir beye aittir.[23]

Bu sosyopolitik ve ekonomik yapıya bu dönemdeki bir diğer örnek de, merkezi öneme sahip bir beylik veya krallık merkezi olan Troia II'dir. Bu dönemde kuzey Anadolu, Bulgaristan ve Karadeniz kıyılarına kadar yayılan bakır kuşağında önemli rol oynayan yerleşmede en önemli toplumsal artı, tarımın yanı sıra ticaretten sağlanmaktaydı.[24] Dönemin en zengin kentlerinden biri olan Troia II yerleşmesi 200 metreden daha küçük bir alanı kaplayan, 4 m genişliğinde anıtsal, ihtişamlı kent kapıları olan oval bir sur duvarıyla çevrelenmiş bir iç kale ile onun güneyinde bulunan bir aşağı kentten oluşur.[25] Yerleşmenin iç kalesinde bulunan idari, toplantı, gösteri ve kült amaçlı kullanıldığı düşünülen farklı işlevlere sahip büyük boyutlu megaronlardan oluşan kamu yapıları ile uzun planda inşa edilmiş soylu konutları, bu anıtsal surlu kalenin/şatonun tarım, metaller ve ticaretten elde edilen artı ürününün varsıl yönetici zümrenin elinde toplandığının delilleridir.[26]

Son tunç çağında toplumsal artının toplandığı yer, yine erk odağı olan gelişmiş devlet örgütüdür. Devlet, tarımsal artıyı kendi mülkiyeti altında tapınağın ve sarayın ambarlarında biriktirir ve bunu kendisi ve gerektiğinde kamu yararı için kullanır. Bu dönemde ürünün toplanması ve depolanmasını kral adına denetleyen asker ve sivil memurlar da geniş bir grup oluşturur.

Son tunç çağında ise Anadolu'nun en görkemli kentlerinden biri bu kez Troia VI/VIIa yerleşmesi olup, dönemin toplumsal artıdan kazanılmış zenginliğini tamamıyla yansıtır. Ege, Anadolu, Balkanlar ve Karadeniz arasında stratejik önemde bir ticaret merkezi olan yerleşmedeki ticari nesneler çok zengin içeriğe sahiptir.[27] Bunlardan bazıları arasında Çanakkale Boğazı'ndan geçen balık sürüleri, Karadeniz'in kuzeyindeki stepler ile orta Anadolu'nun dağlık bölgelerinin atları, Baltık bölgesinin amberi, Kolkhis ve Kırım'ın akiği, kuzey Anadolu, Balkanlar ve Orta Asya'nın bakırı, Troas ya da Kolkhis'in altını, Bohemya ya da Orta Asya'nın kalayı, kuzeydoğu Anadolu'nun kıyı bölgelerinin demiri, Suriye-Filistin bölgesinin Kenan amforaları ve köleleri sayılabilir.[28] Yerleşmede metaller, kumaş üretimi -dokumacılık- ve seramik üretimi ekonomide özel bir öneme sahipti.[29] Bir iç kale ile geniş bir aşağı şehirden oluşan kentin akropolü güçlü, gösterişli surlarla çevrelenmiş olup, dairesel teraslar üzerine inşa edilmiş çok çeşitli planlardaki yapılardan oluşur. Kalenin merkezinde yerleşmenin en yüksek noktasında ise günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmayan ana sarayın olduğu düşünülmektedir.[30] Ticari ilişkiler ve tarımdan oluşan olağanüstü toplumsal artı ile zenginleşmiş kent, dönemin sonlarında, MÖ 1300'lerde gerçekleşen büyük bir depremle yıkılır ve Troia VIIa dönemiyle yeniden onarılarak kalenin içerisine çok sayıda ev inşa edilir.[31] Seçkin tabakaya ait olduğu şüphesiz olan bu konutlarda bulunan yarısına kadar toprağa gömülü erzak küpleri, toplumsal artının seçkinci mülkiyetine işaret eder.

TOPLUMSAL ARTININ ULUSAL DEVLET ELİNE GEÇMESİ

Son tunç çağıyla birlikte, ekonomik birikimi toplumsal, ekonomik, siyasal ve ideolojik farklılıklara dönüştürerek, farklılaşmış kent ve devlet kurumlarının oluşumunda transformatör rol oynayan toplumsal artının denetim biçimi olarak sınıfsal mülkiyetin eline geçmesi şekil değiştirir. Bu dönemde, arkaik şekli MÖ 4. binyılın 2. yarısında Arslantepe'de görülen erken devlet yapısı gelişir. Toplumsal artının toplandığı yer, yine erk odağı olan gelişmiş devlet örgütüdür. Hem siyasal hem de ekonomik erki oluşturan üst düzey siyasal sistem olan devlet, verimli geniş topraklardan -arazilerden- elde edilen kolektif edinim olan tarımsal artıyı kendi mülkiyeti altında tapınağın ve sarayın ambarlarında biriktirir ve bunu kendisi ve gerektiğinde kamu

yararı için kullanır. Tarımsal üretim ve ticaretten elde edilen toplumsal artıyı denetimi altında tutan kişi olan kral, toplumsal örgütlenmede elinde anamal birikimi sağlayan kişidir. Artık ürünün toplanması ve depolanmasını kral adına denetleyen asker ve sivil memurlar da geniş bir grup oluşturur.[32]

Bu olgunun Anadolu'daki en güzel örneği, Anadolu'daki ilk imparatorluğu kurmuş olan Hititlerde görülür. Feodal ve teokratik karakterli Hitit Devleti'nde kral, başta toprak olmak üzere tüm toplumsal mülkleri egemenliği altında tutar. Dış ticaret ile tarımsal ve tarım dışı üretim alanlarında kralın egemen olduğu monarşik düzen en belirgin şekilde, başkent Hattuşa'da bulunan ve şehrin en büyük yapısı olan Aşağı Şehir'deki Büyük Tapınak'ta görülür. Büyük bir iç avluya bağlı 2 kült odasından oluşan merkezi bir yapı ve bunu çevreleyen 2-3 katlı depo odalarının alt kat depolarında kral mülkiyetinde bulunan, hacimleri 2 bin litreyi bulan in situ halindeki devasa erzak küpleri içerisinde tahılın yanı sıra yağ ve şarap gibi sıvı maddeler de saklanmaktadır.[33] Üst kat depolarında ise kumaşlar ve giysiler bulunur.[34] Kentin en önemli toplumsal artısı olan tahılın devlet himayesi altında olduğunun yerleşmedeki bir diğer kanıtı ise Büyükkaya'daki 11 dev yeraltı tahıl silosudur. Yaklaşık olarak 400 m^2 tahıl depolama kapasitesi ile kent halkının ihtiyacının çok ötesinde ürün stoklanan bu silolar[35] en büyük toplumsal artı olan tahılların önemine işaret eder. Bu dönemde Boğazköy dışında Maşathöyük ve Kuşaklı-Sarissa gibi birçok Hitit şehrinin saray binalarında kentlerin önemli hazineleri olan toplumsal artının -genelde tahıl- depolandığı zaire ambarları bulunmaktadır

Demir çağına gelindiğinde ise Anadolu'da toplumsal artının devlet bünyesinde merkezileşmesinin en bilinen örneği, Anadolu'nun en kudretli devletlerinden birini kuran ve kendilerine Biainili, yani Vanlı ve Biaini Devleti diyen, ancak Asurluların onlara verdikleri adla tanınan

Urartu kalelerindeki depo ve mahzenlerde bulunan devasa küplerin -pithos- her biri yaklaşık olarak 1 ton gıda maddesi, 1000 litre şarap alabilecek kapasitedeydi.

Belli, O. "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* 1, 1982.

Urartu Devleti'nde görülür.[36] 9. yy ortalarından itibaren Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki birçok beylik -aşiret- Urartu Krallığı'nın merkeziyetçi devlet otoritesiyle yönetilmeye başlamıştır. Bölgenin dağlık ve kayalık topoğrafyası ve zorlu iklim koşulları -ağır kışlar- nedeniyle kolektif emekle üretilmiş tarımsal ürünler merkezi krallık açısından can alıcı öneme sahipti. Bu nedenle tarımsal artı, idari merkez durumundaki bir yönetici sarayı ile bir veya birkaç tapınak ve depo, atölye ve diğer servis mekânlarından oluşan kalelerdeki depolarda devlet kontrolü altında bulunduruluyordu. Devlet hazinesi olan toprakların tümü devlete -kra- la- ait olup, yerel halkın özel mülkiyete sahip olması imkânsızdı. Tarım potansiyeli olan bölgelerde inşa edilmiş olan bu kalelerin en önemlileri Çavuştepe, Yukarı Anzaf, Yoncatepe, Toprakkale, Kef Kalesi, Altıntepe Ayanis, Kayalıdere ve İrpuni ile bugün ülke sınırlarımızın dışında bulunan Bastam ve Karmir-Blur (Teişebaini) kaleleridir.[37] Bu kalelerin tümü tarım ürünlerinin depolandığı merkezler olup, aynı zamanda bir toplumsal artı olduğu düşünülen şarap mahzenlerine de sahiptir. Bunlardan Aras vadisi kenarına kurulmuş olan İrpuni Kalesi'nde yaklaşık 1000 litre alabilecek büyüklükte şarap küplerinin bulunduğu bir mahzen, bunun

çevresinde ise tahıl ambarları vardır.[38] Aynı şekilde, Murat suyu yakınında stratejik bir bölgede bulunan önemli bir merkez olan Kayalıdere Kalesi'nde de, içinde şarap küplerinin bulunduğu büyük bir erzak deposu bulunur.[39] Yoncatepe Kalesi'ndeki sarayın batı kesiminde yer alan depo odalarında da çok sayıda büyük küp içerisinde tahıl, şarap ve susam yağı bulunmuştur.[40] Çavuştepe Kalesi, tarımsal artı ve şarap dışında devlet idaresi altında dokumacılık, dericilik, dülgerlik ve madencilik gibi farklı üretimlerin gerçekleştirildiği atölyeleri de barındıran en büyük yönetim ve ekonomi merkezidir. Aşağı Çavuştepe Kalesi'nde her biri yaklaşık bir ton yiyecek maddesi alabilecek büyüklükte olan tahıl ve şarap içeren 250'den fazla pithos'un olduğu büyük bir depo bulunmuştur.[41] Karmir-Blur sitadelinde ise yaklaşık olarak 36 bin litre -9000 galon- şarap depolama kapasitesine sahip 8 şarap mahzeni ile 750 ton tahılın depolandığı bir zahire ambarı bulunur.[42] Urartu Krallığı'nda son derece önemli bir diğer toplumsal artı da madenlerdir. Madenlerin hammadde olarak ocaklardan çıkarılması, işlenmesi ve iç-dış pazarlara ulaştırılması merkezi devletin idaresi altında gerçekleştiriliyordu.[43] Kalelerde, tapınak atölyelerinde maden üretimi yapan atölyeler bulunduğu gibi, madeni hammadde ve nesnelerin toplandığı depolar da vardır.

Görüldüğü gibi, tarımsal ürün, metaller ve ticaretten oluşan toplumsal artı, artı değere dönüşerek yönetici sınıf -merkezi otorite-, sosyal tabakalaşma, uzmanlaşma ve ticaret gibi tüm kentsel ölçütlerin oluşumuna imkân vererek Anadolu'da hem kent, hem de devletin ortaya çıkış sürecinde anahtar rol oynamıştır.

DİPNOTLAR

1 Topal, A. K. "Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2004, s. 282-283; Teber, S. *İlk Toplumların Değişimi*, Say Yayınları, İstanbul, 1985, s. 33-34.

2 Şenel, A. *İlkel Toplumdan Uygar Topluma*. Ankara, 1995, s. 190.

3 Cauvin, J., Aurenche, O., Cauvin, M.C., Balkan-Atlı, N. "The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*. -eds-. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 91-92.

4 Hodder, I. "Çatalhöyük: Orta Anadolu'da 9000 Yıllık Konut ve Yerleşme", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, -ed-. Y. Sey, 1996, İstanbul, s. 45.

5 Esin, U., Harmankaya, S. "Aşıklı". *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*. -eds-. M. Özdoğan, N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 115, 126, 129.

6 Özdoğan, M. "Neolithization of Europe: A View from Anatolia. Part 1: The Problem and the Evidence of East Anatolia", *Procilo 9*, 1995, s. 43; Özdoğan, M. "The Beginning of Neolithic Economies in Southeastern Europe: An Anatolian Perspective", *Journal of European Archaeology 5/2*, 1997, s. 10; Davis, M. K.. "Social Differentiation at the Early Village of Çayönü, Turkey", *Light on the Top of the Black Hill. Studies Presented to Halet Çambel*. -eds-. G. Arsebük, M. J. Mellink, W. Schirmer, İstanbul, Ege Yayınları, 1998, s. 260-261; Özdoğan, A. "Çayönü", *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, -eds-. M. Özdoğan, N. Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1999, 35-56.

7 Makkay, J. "The Origins of the "Temple-Economy" As Seen in the Light of Prehistoric Evidence", *Iraq XLV*, 1983, s. 1.

8 Gülçur, S. "Kentleşme Yolunda", *From Village to Cities. Studies Presented to Ufuk Esin, I*. -ed-. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2003, s. 501.

9 Ibid.

10 Duru, R. "Göller Bölgesi'nde Neolitik Köyden Kasabaya Geçiş", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. -ed-. Y. Sey, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996, s. 49-59; Duru, R. *Kuruçay Höyük II. 1978-1988 Kazılarının Sonuçları. Geç Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı Yerleşmeleri*. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996a, s. 8-13; Duru, R. "Kuruçay Höyüğü", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi 2*, 1997, s. 1072.

11 Frangipane, M. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 141.

12 Algaze, G. *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilisation*. Chicago. University of Chicago Press, 1993, s. 74, 84; Algaze, G. "The Prehistory of Imperialism: the Case of Uruk Period Mesopotamia", *Uruk Mesopotamia and Its Neighbors: Cross-Cultural Interactions and their Consequences in the Era of State Formation*. -ed-. M. S. Rothman, Santa Fe: SAR Press, 2001, s. 53.

13 Frangipane, M. "A 4th Millennium Temple/Palace Complex at Arslantepe-Malatya. North-South Relations and the Formation of Early State Societies in the Northern Regions at Greater Mesopotamia", *Paleorient XXIII/1*. 1997, s. 56.

14 Efe, T. "Küllüoba and the Initial Stages of Urbanism in Western Anatolia", *From Village to Cities. Studies Presented to Ufuk Esin. 2*. -ed-. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat, 2003, s. 273.

15 Ibid.

16 Korfmann, M. *Demircihüyük: Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978. Architecture. Stratigraphie und Befunde 1*, Mainz am Rhein, 1983, s. 246-247.

17 Efe, T., D. Ay-Efe. "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti. 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi", *TÜBA-AR* IV, 2001, s. 48-54; Efe, T. "Küllüoba and the Initial Stages of Urbanism in Western Anatolia", *From Village to Cities. Studies Presented to Ufuk Esin. 2*. -ed-. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen, İstanbul. Arkeoloji ve Sanat, 2003, s. 274-275.

18 Efe, T., D. Ay-Efe. "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti. 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi", *TÜBA-AR* IV, 2001, s. 50; Harmankaya, S., Tanındı, O., Özbaşaran, M. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri -TAY-. Kalkolitik*, Ege Yayınları, İstanbul, 1998.

19 Özdoğan, M. "The Bronze Age in Thrace in Relation to the Emergence of Complex Societies in Anatolia and in the Aegean". -ed-. Ü. Yalçın, *Anatolian Metals II -der Anschmitt 15-*, Bochum, 2002, s. 74; Özdoğan, M., H. Parzinger, "Aşağı Pınar and Kanlıgeçit Excavations: Some New Evidence on Early Metallurgy from Eastern Thrace", *Anatolian Metals I -der Anschnitt 113-*. Bochum, 2000, s. 88.

20 Özdoğan, M. "The Bronze Age in Thrace in Relation to the Emergence of Complex Societies in Anatolia and in the Aegean". -ed-. Ü. Yalçın, *Anatolian Metals II -der Anschmitt 15-*, Bochum, 2002, s. 72; Harmankaya, S., Tanındı, O., Özbaşaran, M. *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri -TAY-. Kalkolitik*. Ege Yayınları, İstanbul, 1998.

21 Hauptmann, H. "Norşuntepe", *Arkeo Atlas 2*. 2003, s. 24.

22 Hauptmann, H. "Die Entwicklung der Frühbronzezeitlichen Siedlung auf dem Norşuntepe in Ostanatolien", *Archaologisches Korrespondenz Blatt 6*, 1976, s. 47; Hauptmann, H. "Norşuntepe Kazıları 1973", Keban Projesi 1973 Çalışmaları, ODTÜ, Ankara, 1979, s. 46, 49, 50.

23 Hauptmann, H. "Die Entwicklung der Frühbronzezeitlichen Siedlung auf dem Norşuntepe in Ostanatolien", *Archaologisches Korrespondenz Blatt 6*, 1976, s. 17; Hauptmann, H. "Norşuntepe ve Lidar Höyük". *Kayıp Zamanların Peşinde. Alman Arkeoloji Enstitüsü Anadolu Kazıları*. -ed-. H. Hauptmann, İstanbul, 1999, s. 71.

24 Efe, T. "Batı Anadolu. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *Arkeo Atlas 2*. 2003a, s. 134; Aktüre, S. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 113.

25 Korfmann, M. "Troia-Ausgrabungen 1992", -ed-. M. Korfmann, *Studia Troica 3*, 1993, s. 11; Korfmann, M. "Tarih Öncesi Yerleşim Yeri, Hisarlık Tepesi", *Troia. Düş ve Gerçek*. İstanbul, 2001, s. 347.

26 Aktüre, S. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 113.

27 Manfred Korfmann, "Çanakkale Boğazı'nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti. Denizlerin ve Karaların Birleştiği Yerdeki Savaş ve Barış Kenti", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme. Habitat II*. -ed-. Y. Sey, 1997, İstanbul, s. 94.

28 Manfred Korfmann, "Çanakkale Boğazı'nda Troia Kalesi ve Aşağı Kenti. Denizlerin ve Karaların Birleştiği Yerdeki Savaş ve Barış Kenti", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme. Habitat II*. -ed-. Y. Sey, 1997, İstanbul, s. 94; Peter Jablonka, C. Brian Rose, "Late Bronze Age Troy: A Response to Frank Kolb", *American Journal of Archaeology 108*. 2004, s. 624.

29 Becks, R. "Troia. Son Tunç Çağı", *Arkeo Atlas 3*, 2004, s. 74-75.

30 Becks, R. "Troia. Son Tunç Çağı", *Arkeo Atlas 3*, 2004, s. 70.

31 Becks, R. "Troia. Son Tunç Çağı", *Arkeo Atlas 3*, 2004, s. 71.

32 Aktüre, S. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 181.

33 Seeher, J. "Boğazköy", *Atlas*, Sayı 74, 1999, s. 85.

34 Aktüre, S. *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 148.

35 Seeher, J. "Hattuşa. Hititlerin Başkenti". *Arkeo Atlas 3*, 2004, s. 65.

36 Sevin, V. "Urartu Devleti", *Arkeo Atlas 4*, 2005, s. 63-64.

37 Aktüre, S. *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 98.

38 Piotrovsky, B. B. *Urartu*, Nagel Publishers, Geneva, 1969, s. 70.

39 Belli, O. "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1*. Görsel Yayınları, İstanbul, 1982, s. 162.

40 Belli, O. "Yoncatepe Kalesi ve Mezarlığı", *Arkeo Atlas 4*, 2005, s. 100-101.

41 Aktüre, S. *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 106.

42 Piotrovsky, B. B. *Urartu*. Nagel Publishers, Geneva, 1969, s. 133, 140.

43 Sağlamtimur, H. "Urartu Devleti'nde Sosyal ve Ekonomik Yapılanma", *Arkeo Atlas 4*. 2005, s. 119.

TÜYAP
Uluslararası İstanbul Fuarları

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

YİRMİYEDİNCİ İSTANBUL

KİTAP FUARI

1968: KIRK YIL ÖNCE KIRK YIL SONRA

1 - 9 Kasım 2008

www.istanbulkitapfuari.com

TURK TELE KOM
İletişim Sponsoru

ufi
Üye Kuruluş

ICCA Member
Üye Kuruluş
Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş
Akdeniz Ticaret Fuarcılık Merkezi Uluslararası Koordinasyon Organizatörler Birliği

TFYD
Üye Kuruluş
TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
E-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı
34522, Büyükçekmece
İstanbul

Tel : 90 (212) 886 6 886 (pbx)
Faks: 90 (212) 886 6 698

tuyap.com.tr

E-posta:

Yurtiçi Satış:
yuticisatis@tuyap.com.tr

Yurdışı Satış
sales@tuyap.com.tr

Yurtdışı Fuarlar:
tuyapoverseas@tuyap.com.tr

Tanıtım ve Halkla İlişkiler:
tanitim@tuyap.com.tr

Fuar Alanı:
fairarea@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

E-posta:

Tüyap Adana :
tuyapadana@tuyap.com.tr

Tüyap Ankara:
tuyapankara@tuyap.com.tr

Tüyap Bursa :
tuyapbursa@tuyap.com.tr

Tüyap Diyarbakır :
tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr

Tüyap Gaziantep :
tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

Tüyap İzmir :
tuyapizmir@tuyap.com.tr

Tüyap Kayseri :
tuyapkayseri@tuyap.com.tr

Tüyap Konya :
tuyapkonya@tuyap.com.tr

Tüyap Samsun :
tuyapsamsun@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

E-posta:

Tüyap Moskova:
tuyapmoscow@tuyap.com.tr

Tüyap Sofya:
tuyapsofia@tuyap.com.tr

Tüyap Halep:
tuyapaleppo@tuyap.com.tr

Tüyap Tiflis:
tuyapgeorgia@tuyap.com.tr

Tüyap Tahran:
tuyaptehran@tuyap.com.tr

TÜYAP İstanbul

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Büyükçekmece, İstanbul

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

I. KARAMANLICA ARAŞTIRMALARI ULUSLARARASI KONGRESİ VESİLESİYLE

KARAMANLICA KİTAPLARIN ÇIĞLIKLARIYLA FISILTILARI

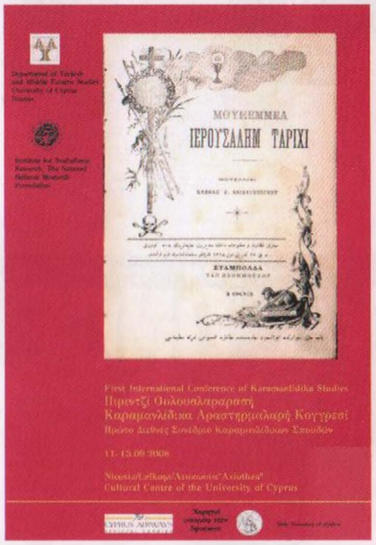
EVANGELİA BALTA

11-13 Eylül tarihleri arasında, Kıbrıs Üniversitesi'nde (Lefkoşa) Birinci Karamanlıca Araştırmaları Uluslararası Kongresi gerçekleşecek. Kongreyi, Evangelia Balta (Milli Araştırma Merkezi, Atina) ve Matthias Kappler (Kıbrıs Üniversitesi) düzenliyor. Bu kongrede ve bunu izleyeceğini umduğumuz diğer kongrelerde; Karamanlıca yayınlar, hiç araştırılmamış bakir bir alan olan elyazmaları, bu üretimi belirleyen koşullar, onun niteliğiyle niceliği ve bu üretimi gerçekleştiren ya da özümseyen bireylere ilişkin bir dizi soruya yanıtlar aramakla yükümlüyüz.

ÇEVİRİ: ARİ ÇOKONA

Karamanlıca kitapların üretimi, kaçınılmaz olarak zorunlu nüfus mübadelesiyle 1925'te durdu. Kısa bir süre için seslerini duyurup sonra hemen susan çekingen fısıltılar; kuzey Yunanistan'a yerleşen mübadillerin birkaç yayını, kısa yaşamlı iki dilli Προσφυγική Φωνή / *Muhacir Sedası* gazetesi, Yunanlı siyasetçilerin oy toplayabilmek için "muhacirlerin dilini" kullanmak zorunda kaldıklarında yayımladıkları Karamanlıca broşürler, her şey, 1935 civarında sona erdi. Yunanistan devletinin dilsel homojenleştirme siyaseti ve Türkçe konuşanların en kısa sürede yeni koşullara uyum sağlama ihtiyaçları tek dilli kültürü dayatıyordu. Türkçe konuşan Rum Ortodokslar nihayet Yunan diline geçiyordu, ama bu süreç uzun ve acılı olacaktı.

Mübadeleyi bizzat yaşayan ilk nesil Türk dilli kaldı. Ailenin ekmek parasını sağlama mücadelesinin mecbur kıldığı az sayıdaki birkaç Yunanca kelimeyi daha çok erkekler öğrendi. Onların çocukları, yani zor II. Dünya Savaşı öncesi yıllarda ilkokulu bitirmeyi başaran ikinci nesil, Yunancayı, kendilerinin, yakınlarının ve yaşadıkları muhacir mahallesindeki herkesin konuştuğu anadillerini acımasızca küçümseyen, genellikle *palioeladitis*[1] kökenli öğretmenlerinden öğrendiler. Ruhlarda derin izler bırakan zor süreçler... Üçüncü nesil Türk dilli göçmen olan ben, 1960-1965 yıllarında göçmen mahallemizin, küçük Babilonia'nın (Babil Kulesi)[2] olağanlığını yaşıyordum. Okulda öğrendiğimiz üzere o kadar da uzaklarda olmayan duyularüstü mekânda, "memlekette" öyle konuşulduğuna göre, "nenelerimizin" Türkçe ya da Pontusça konuşmaları bize son derece doğal geliyordu. "İhtiyarlar" hiçbir zaman Yunanca öğrenmediklerine göre, ana babalarımızın kendi ana babalarıyla Türkçe konuşmaları da doğaldı. Aynı şekilde bizim de, yazları dondurma da satan Türk dilli yaşlı yoğurtçudan alışveriş edebilmek için birkaç sayıyı, büyüklerimizin panayırlarda kaşıklarla oynadığı oyunları -özellikle pastırmalı türkünün[3] oyununu-, belirli bazı deyişleri ve birkaç Türkçe kelimeyi bilmemiz de olağandı. Karamanlıca ve Pontusça *kalanda*[4] da öğrendik, çünkü evleri dolaştığımızda ancak onları söyleyerek dolgun bahşiş ve ikramlar alabiliyorduk.[5] Ben, bütün bunların dışında ninem Lisafet'in duası "Pederimiz"i de biliyordum. İkindi çanı çaldığında alçak sesle bu duayı okurdu ninem. Önlüğünün cebinden ikonalarla dolu küçük bir kitap çıkarır, haç çıkararak kitabı öper, sonra tekrar cebinde gizlerdi.[6] Yirmi yıl sonra, elime buna benzer başka yayınlar geçtiğinde, ninemin küçük kitabının *İbadetname* olduğunu öğrendim.

11-13 Eylül 2008 tarihlerinde Kıbrıs Üniversitesi'nde yapılacak olan I. Karamanlıca Araştırmaları Kongresi'nin ilanı.

Aynı yıllarda, altmışlarda, Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'nin araştırmacılarından Eugène Dalleggio, Karamanlıca kitap ve arşivler toplamak amacıyla Ahmet Ağa (Prokopi=Ürgüp), Halkida, Kserohori İstieas, Mursalı

gibi Eğriboz Adası'nın muhacir köylerini geziyordu. 1956 ağustosunda Melpo Merlier'e sunmuş olduğu ve Gennadios Kütüphanesi'ndeki arşivinde bulunan bu araştırmaya ilişkin raporu, Karamanlıca kitapların antropolojisine ilişkin değerli bir kaynaktır. O dönemde, *assomptionist* Père Severien Salaville[7] ile birlikte Karamanlıca kitapların bibliyografisini hazırlıyordu. Bibliyografinin birinci cildi 1957'de yayımlandı. Bu cildin ve onu 1966 ile 1973'te izleyen diğer iki cildin düzeltmen ve editörü, Atina Akademisi Kütüphanesi'nin bilge müdürü İordanis Pambukis'ti. Karamanlıca yayınların hamisi Bay İordanis, 1987'de yayımlanacak olan bibliyografinin diğer iki cildinin hazırlanışında da başrolü oynadı. Hem alaycı, hem teşvik edici, sevgi ve ciddiyet dolu o kendine özgü biricik tavrıyla bütün çalışmalarda yer aldı.

1977'de Atina'ya gelerek Navarino Caddesi'ndeki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi dünyası, Ethniki Bankası Kültür Yayınları'nda Filippos İliu, Alopeki Sokak'taki evinde yaşlı üstat Dalleggio, Akademi bodrumlarında ve Kallithea'nın Pontuslu göçmenler mahallesinde Pambuki'den oluşan bu büyüleyici seçkin insanlar kümesini tanıma fırsatını bulduğum için kendimi çok şanslı addediyorum. On yıl sonra, Karamanlıca eserler bibliyografisine eklerin yayımlanışının *Temaşa-i Dünya*'nın Türkçe çevirisinin yayımlanışına denk düştüğü dönemde, 1987 yazında, Doğan Apartmanı'nda Robert Anhegger'in başı çektiği Türkiye'den ayrı bir dünyanın Karamanlıcacılar grubuna katılması da büyük bir şanstı. Yok olan ya da yok olmaya yüz tutmuş bir dünya ile tanışmamı sağlayan mutlu tesadüfler ve mutlu karşılaşmalar... Bu yüzden, *collections* ve *collectionneurs*'lerin dayattığı yeni alışkanlıkların ışığında, bu insanların aramızda olmayışları çok daha acı verici biçimde hissediliyor. "Yararlılıkları genel kanıya göre tartışmalı,"[8] addedilen bazı şeylerin korunması ve yaşatılmak üzere kaydedilmesi gerektiğine inanan, bu misyonu üstlenme cesaretini gösteren insanlardı onlar. Sağlam bir eğitim almış, bilime

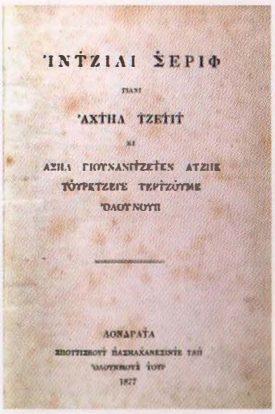
1961'de birinci ve üçüncü nesil muhacirler (Kavala).

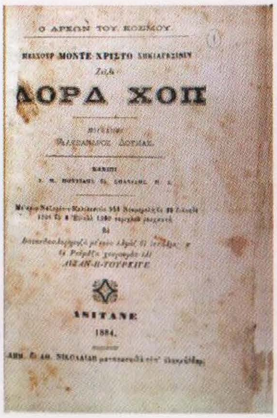
yaklaşım tarzları katı kurallara bağlı, ancak aynı zamanda çevrelerinde gelişen hayata samimi ve nihayetsiz bir keyifle bağlı insanlardı. Değerli hocalar, az bulunur dostlardı...

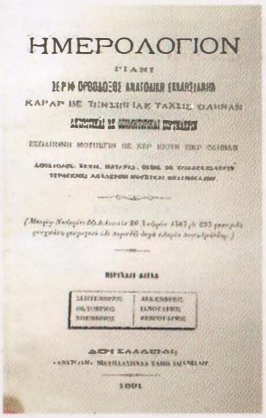
Geçen yıllar, Karamanlıcacılar grubunu genişleterek yeni insanların katılmasını sağladı. Yeni ve genç insanların katılmasını! Alanımıza yeni kan girmesi çok olumlu bir gelişmeydi. Dilbilgisi kitaplarına, sözlüklere, şiir ve müzik antolojilerine ilişkin araştırmalar yayımlanmaya başladı. Birkaç Karamanlıca dergiye değinen çalışmalar ortaya çıktı, Evangelinos Misailidis'in *Temaşa-i Dünya*'sını değerlendiren ilk eleştiriler yazıldı. Karamanlıca yayınlar hakkında çekingenlikle birkaç öncü değerlendirme ifade edildi. Anadolu'nun tarihi coğrafyasına dair Karamanlıca bir kitap Yunancaya çevrildi. Karamanlıca yayınları gerçekleştiren aydınlar konusunda makaleler, bibliyografik çalışmalar yazılmaya başlandı. Öte yandan, Kapadokya bölgesini ele alan master ve doktora tezleri, Türkçe konuşan Ortodoks Rumlara ilişkin değerli bilgiler ortaya çıkardı.[9] İlk bilançoyu yapmanın vakti gelmişti artık. Bir araya gelerek bugüne kadar üretilenleri tartışmamız gerekiyordu. Bir kongre düzenlenmeliydi. Her iki toplumu da Türkçe ve Yunanca konuşabilen Kıbrıs böyle bir kongre düzenlenecek ideal mekândı.

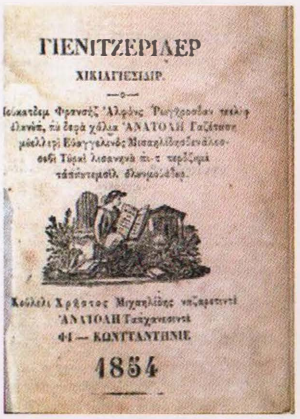
Birinci Uluslararası Karamanlıca Araştırmaları Kongresi, Karamanlıların suskunluklarıyla fısıltılarını, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iki yüzyıllık varoluşları süresince Karamanlıca kitapların sesini ve suskunluğunu, dolayısıyla nihai suskunluklarının nedenlerini araştırmak için geliyor. Kültür teorisyenlerinin kültürel çeşitlilik (cultural diversity)[10] olarak ifade ettikleri, kültürel bir içeriğe sahip oldukları bilinen farklı sistem, davranış, değer ve yaklaşımlar yelpazesi, Osmanlı toplumunu "çokkültürlü" olarak tanımlarken neleri kastettiğimizi, neler anladığımızı göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, siyasal şartlar elverdiği sürece birbirleriyle ve bütünle karşılıklı ilişkiler içinde bulunan

19. yüzyılda yayınlanmış Karamanlıca kitaplar.

Karamanlıca eserler bibliyografisine eklerin yayımlanışının **Temaşa-i Dünya***'nın Türkçe çevirisinin yayımlanışına denk düştüğü dönemde, 1987 yazında, Doğan Apartmanı'nda Robert Anhegger'in başı çektiği Türkiye'den ayrı bir dünyanın Karamanlıcacılar grubuna katılması da büyük bir şanstı. Yok olan ya da yok olmaya yüz tutmuş bir dünya ile tanışmamı sağlayan mutlu tesadüfler...*

bölgesel uydu kültürlerden oluşan, yıldız sistemini andıran bir kültür oluşmuştu. Türkçe konuşan Ortodoks Rumlar bu çokkültürlü, çokdilli toplumun bir parçası olarak kendilerini başka araçların dışında Karamanlıca kitaplarla da tanımlıyorlardı. Ermeniler de, belirgin olarak daha zengin ve daha uzun süreli Ermenice-Türkçe kitap üretimleriyle onların yanında yer alırlar. Ladino dilinin hâkimiyetine rağmen, bazı Musevi aydınları Türkçenin yayılması amacıyla İbrani harfli Türkçe *El Üstad* gibi dergiler yayınlamışlardır.[11] Birbirlerinden dinleri ya da inanışlarıyla farklılaşan ve hâkim unsurun dilini kullandıkları[12] halde o dili kutsal kitaplarının alfabeleriyle yazan etnik topluluklar! Gündelik hayattaki başka türden ilişkileri ve alışverişleri dışında kültürel hayat alanında da yolları kesişen etnik topluluklar. Özellikle Abdülhamid döneminde (1876-1909), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik toplulukların ihtiyaçlarını gidermek için aynı kitaplar Osmanlı, Ermeni ve Yunan alfabeleriyle yayımlanıyor, sıklıkla da aynı matbaalarda basılıyordu.[13]

Uzun bir süredir hazırlamakta olduğum ve Gini-Meksa, İliu, Özege ve Stepanyan'ların bibliyografilerine atıfta bulunan Karamanlıca bibliyografinin yeni baskısı, aynı kitapların Yunanca, Osmanlıca, Ermenice-Türkçe baskılarını kaydederek karşılıklı edebi-bibliyografik etkileniş-lerini, birbirlerinden aldıkları, bazen de yeni anlamlar katarak kaynak dile geri verdikleri kelimeleri saptamayı hedefliyor. Ancak vurgulanması gereken konu başkadır. Her edebiyat geleneğinin ayrı ayrı ele alınarak incelenmesi gerekli olmakla birlikte, yeterli değildir.

Karamanlıca, Osmanlıca ve Ermenice-Türkçe edebiyat geleneklerinin zaman içindeki paralel gelişimlerini incelemek sadece bir bütünün parçaları olmalarından dolayı değildir; bunu yapmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli siyasal ve toplumsal değişimlerin yaşandığı dönemlerde bu geleneklerin özgünlüklerini ve ortak noktalarını dâ ortaya çıkarabileceği için önemlidir. Türkçe konuşan Rumların durumunda ise, ek olarak yeni kurulmuş Yunan devletinden kaynaklanması muhtemel etkiler de irdelenebilir. Her edebiyat geleneğinin tercihleri, söz konusu değişimlerin algılanış biçimlerine bağlıdır ve milli kimliklerin oluştuğu, kimlik arayışlarının yoğun olduğu dönemlerde, kültürel kimlik bileşenleri söz konusu etnik topluluğun ve etnik kültürün kendini tanımlama yollarının bazı yönlerini aydınlatır.

Rahmetli Pinelopi Stathi'nin gösterdiği üzere, Evangelinos Misailidis'in Karamanlıcaya uyarladığı *Polypathis*, yani *Temaşa-i Dünya* Grigorios Paleologos'un orijinal eseriyle birebir örtüşmediğine göre, her üç edebiyat geleneğinde de arka arkaya yeni baskıları yapılan *Köroğlu* ve *Şah İsmail*'in halka yönelik yayınlarında acaba neler olmaktadır?[14] Daha belirgin bir örnek vermek gerekirse, ilk olarak 1820'de Venedik'te Yunanca yayımlanan: *Konstantinias palea te ke neotera, iti perigrafi Konstantinupoleos ... filoponitheisa para tu Arhiepiskopu Sineu Kyriu Konstantinu* (Eski ve yeni İstanbulname, yani Sineos Başpiskopos'u Bay Konstandinos'un yazmış olduğu İstanbul tasviri...) başlıklı İstanbul hakkındaki tarih makalesinin 1863 tarihli Karamanlıca baskısı, ilk baskıdaki hangi bölümleri içermemektedir? Aynı kitabın Osmanlıca (1872) baskısı Karamanlıca baskının aynısı mıdır? Yunanca aslından mı, yoksa Fransızca (1846) ya da İngilizce (1868) çevirilerinden mi çevrilmiştir?[15]

İşte, edebiyat gelenekleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri araştırmak isteyen dilbilimciler ve Türk dilli Karamanlıca ile Yunan dilli Kapadokyalı'nın dinamiklerini araştırmak isteyen tarihçiler için parlak bir karşılaştırmalı edebiyat araştırma alanı. Çünkü 19. yüzyılın ortalarından başlayarak İstanbul Patriği Kirillos, Serafim Rizos, Georgios Afthonidis, Anastasios Levidis ve Pavlos Karolidis gibi Karamanlı yazarlar tarafından Karamanlılara hitaben yazılmış Yunan dilli yerel bir tarih kitapları geleneği de vardır.

Şimdi de dili ele alalım. Karamanlıların dilinde neler dikkatimizi çeker? Gelişim süreci nasıldır ve kitap yayımlama aracı olarak iki yüzyıllık hayatı boyunca nasıl bir değişime uğramıştır? J. Eckmann'ın bu konuda yaptığı ilk araştırmaları izlemiş olması gereken yeni araştırmaların eksikliği skandal boyutlarına varmaktadır. Örneğin Karamanlıca ve Ermenice-Türkçe yayınların Türkçelerinde hangi benzerlik ve farklılıklar vardır? *Düstur*'un[16] Karamanlıca baskısı Osmanlıca aslının birebir aynısı mıdır, yoksa Osmanlıca metin sadeleştirilerek halkın düzeyine indirilmeye çalışılmış, bir çeviri mi yapılmıştır? Kitab-ı Mukaddes Şirketi'nin Anadolu'ya dağıttığı Karamanlıca, Ermenice-Türkçe ve Osmanlıca propaganda broşürlerinin Türkçesi aynı mıdır? Misyonerlerin yayımladıkları kitaplarda sadece kullanılan alfabe mi farklıdır? Bu ve buna benzer başka birçok soru yanıtlarını bekliyor ve Karamanlıca bilim alanından kaynaklandıkları halde dikkatimizi bütün Hıristiyan Doğu'ya ve daha genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na yöneltmeye teşvik ediyor.

Bunun gibi bir kongre, Türkçe konuşan Ortodoks cemaatlerin her zaman çoğul ve karmaşık olan hikâyelerini ve bu cemaatlerin kültürel ürünü olan Karamanlıca yayınları anlatmayı hedeflemelidir. Özel ilgi alanımı oluşturan bu sonuncularla ilgili olarak, ezici çoğunlukları çeviri, serbest çeviri ve uyarlamalardan oluşanlardan hareketle, özellikle kültürler arası çokyönlü ve hiyerarşik ilişkilerin, hatta 18. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar gelişme gösteren bir yazı dili ve edebiyat inşa etmenin kanıtları olarak incelenmeleri gerektiğine inanıyorum. Çeviri iki dilin, dolayısıyla iki kültürün birbirine teması anlamına geliyorsa, o zaman sadece dilsel bir süreç değil, kültürel yan etkiler ve etkileşimlerle ifade edilen tarihsel bir konjonktürün eseridir. Ve Karamanlıca kitaplar, çoğu zaman kaynak dilin değil, hitap edilen okuyucu kitlesinin ihtiyaç ve kültürel koşullarını gözeterek hazırlanmış serbest çeviri ve uyarlamalardan oluştuklarına göre, bir dilden başka bir dile değil, bir kültürden başka bir kültüre yapılmış çeviriler olarak değerlendirilebilir.

İşimizin ilgi çekici ve yapılması şart olan kısmı önümüzde durmaktadır. Bu kongrede ve onu izleyeceğini umduğumuz diğer kongrelerde; Karamanlıca yayınlar, hiç araştırılmamış bakir bir alan olan elyazmaları, bu üretimi belirleyen koşullar, onun niteliğiyle niceliği ve bu üretimi gerçekleştiren ya da özümseyen bireylere ilişkin bir dizi soruya yanıtlar aramakla yükümlüyüz. Bir tarihçinin esas görevi, kitlesel davranış ve zihniyetlerin arkasında gizlenen ideolojik süreçlerin röntgenini çıkarmaktır.

DİPNOTLAR

1 Okulda "palioelladitis"in, "eski-palia" Yunanistan, yani 1830'da kurulan Yunanistan devletini oluşturan ve Tesalya'nın güneyinde kalan bölgelerde yaşayanlar anlamına geldiğini öğrendim. Oysa "palioelladitis" kelimesi çocuk aklımda, evimizde ve mahallemizde kullanıldığı şekliyle olumsuz anlamlar taşıyordu. "Paliopedo-kötü çocuk", "paliokoriço-kötü kız" bileşik kelimelerinde olduğu gibi, "palioelladitis" benim için kötü Yunanlı anlamına geliyordu.

2 Karamanlı Hacıaslanis'in aynı adlı eserinde betimlediği ve bilinçli olarak (Vizandios-Bizanslı) mahlasıyla imzaladığı Babilonia'nın bir benzeriydi. (*Babilonia* ilk kez 1836'da Nafplion'da yayımlandı ve profesyonel bir tiyatro grubu tarafından sahnelendi). Mahallemizde küçük çaplı hayali bir daire içinde Taşozlu tütün işçileri, Midillililer, Karadenizliler, Bafralılar, Karamanlılar, Trakyalılar, Peramalılar bir arada yaşıyor, herkes kendi lehçesini ve dilini konuşuyordu.

3 Konyalı türküsü.

4 Çocukların Noel ve Yılbaşı bayramlarında ev ev dolaşarak söyledikleri şarkılar.

5 Bu tür konularla ilgilenen bizler için, Mark Janse'in (University of Ghent) Gennadius Library'de sunduğu (Atina, 13 Mayıs 2008): "The Resurrection of Cappadocian (Asia Minor Greek)" başlıklı konferansı şaşırtıcı bir sürpriz oldu. Amerika'nın yeniden keşfine hiç ama hiç gerek yoktu.

6 Annemin küçük bir bez parçasından dikerek hazırladığı kabıyla ninemin yıpranmış dua kitabının anısı gözlerimin önünde hâlâ capcanlı. Daha sonraları elimden, kalın ipliklerle sayfalarını bir arada tutarak yılların yıpratıcı etkisinden korunmaya çalışan bez kaplı başka birçok kitap geçti. Sahiplerinin, yıpranmalarına karşı bunca özen gösterdikleri bu fazla kullanılmaktan perişan olmuş kitaplar beni çok duygulandırır. Kendi elbiselerinin parçalarıyla kaplıyorlardı kitapları. Aynı şekilde, kitapların arka boş sayfalarında ya da başlığın arkasındaki boş sayfada yazılan notlar da çok duygulandırıcıdır: "... tarihinde Efos ve Sultanamız vaftiz oldu".

7 Père S. Salaville'nin uzun süreden beri düzenli olarak Doğu Kilisesi'nin ritüelleriyle çalışması, Karamanlıca kilise ayin kitaplarıyla tanışmasını sağladı. Bu yayınlardan etkilenerek *Echos d' Orient* dergisinde makaleler yayımlayan Eugène Dallegio ile birlikte bibliyografilerini hazırlamaya karar verdi.

8 Yunan edebiyatının en güzel öykülerini yazan Aleksandros Papadiamandis (1851-1911), çağdaşlarının edebiyata ilgi göstermediklerini vurgulamak için, kendisini "yararlılıkları genel kanıya göre tartışmalı" şeylerle uğraşan biri olarak tanımlıyordu.

9 Metinde zikredilen bibliyografik bilgilerin sunulması makaleyi çok uzun bir dipnotla yükleyecekti. Makalenin öncelikli amacı bibliyografik kanıtlar sunmak olmadığından, referans vermemeyi tercih ettik.

10 Kültürel çeşitlilik (cultural diversity). Homi Bhabha'nın (*The Location of Culture*, London-New York, Routledge 1994, 19-39) kültürün tanımlarından birini vermeküzere kullandığı bir terimdir.

11 Anver Levy, "The Jewish Press in Turkey", *Jewish Journalism and Printing Houses in the Ottoman Empire and Modern Turkey*, ed. Gad Nassi, The Isis Press, İstanbul 2001, 23.

12 Bu toplulukların nasıl ve ne zaman Türkçe konuşmaya başladıkları konusu bilimsel açıdan henüz yanıtlanamadığı için, bilinçli olarak "benimsediler" fiilini kullanmadım. Bu konu, hâlâ eski tarihli Yunan ve Türk milli tarih yaklaşımlarının geliştirdiği retoriğe bağlı kalmaya devam etmektedir.

13 Matbaasında Osmanlıca, Karamanlıca ve Ermenice-Türkçe kitaplar yayımlayan Agop Boyacıyan bu tür matbaacılara karakteristik bir örnektir.

14 A. Turgut Kut, "Ermeni Harflerine Basılmış Türkçe Destanlar: I", *Halk Kültürü* 1984/3, 65-73. Aynı yazar, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları", *Halk Kültürü* 1984/3, 69-77.

15 Kitabın Karamanlıca baskısı için bkz. S. Salaville-E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, t. II (1851-1865), Athènes 1966, no 142. Yunanca baskılar için bkz. T. E. Sklavenitis, "Vivliografika I." (Yunanca), *Mnimon 8*, (1980-1982), 355-357. Çeşitli dillerdeki çevirilerin karşılaştırılması için bkz. Ioanna Petropulu, "Hıristiyan Doğu'nun Osmanlı geçmişine tarihbilimsel yaklaşımlar. Bir örnekleme" (Yunanca), *Mnimon* 23 (2001), 277, dipnot 10 ve ayrıca Melike Erdem, "Hey'et-i Sâbika-i Konstantiniyye: Tarih-i İstanbul", *İstanbul Araştırmaları* sayı 1 (Nisan 1997), 219-235.

16 S. Salaville-E. Dalleggio, *Karamanlidika. Bibliographie analytique d'ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, t. III, Athènes 1974, no 170. Özege'nin bibliyografisinde, Karamanlıca baskıdan önce 1861 tarihli Osmanlıca baskıya değiniliyor. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971, cilt IV, no 18832.

ULUSAL KİMLİK İNŞASINDA SOYADI KANUNU

DEVREK ÖRNEĞİ

TARIK DAKAL

Soyadı Kanunu'nun amacı sadece hukuk alanında insanlara daha açık kimlikler vermek değildi; en büyük hedeflerinden biri de bir ulus yaratmak için, halkın bir kimlik belirten soyadı almasını sağlamaktı. Bu ulus Türk ulusu olacağına göre, adlar da öz Türkçe alınmalıydı. Soyadı Kanunu çıktıktan sonra Anadolu'nun birçok köşesinde çeşitli olaylar yaşanmıştı, tıpkı Zonguldak'ın Devrek ilçesinde ortaya çıkan birbirinden ilginç soyadları ve öyküleri gibi.

Çalışmalarına 10 Aralık 1928'de başlanan[1] Soyadı Kanunu, 11 Mart 1933'te TBMM'ye sunulmasının[2] ardından 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edildi.[3] Yayınlanan nizamnameye göre, kanun 2 Ocak 1935 tarihinde yürürlüğe girecekti.[4] Soyadı almak için de halka belli bir süre tanınmıştı. Bu süre 2 Temmuz 1936'da sona erecekti.[5]

Soyadı Kanunu çıktıktan sonra Anadolu'nun birçok köşesinde çeşitli olaylar yaşanmıştı. Bazı yerlerde muhtar, bazı yerlerde nüfus memuru vermişti soyadlarını. Kimi yerde aynı soyadını almak isteyenler çıkmıştı, kimi yerde kanuna aykırı soyadı almak isteyenler. Zonguldak'ın Devrek ilçesinde ise kanunun uygulanışı sakin geçmişti. Haber kendilerine ulaştığında, halkın önemli bir bölümü vatandaşlık görevini yerine getirmişti. Şehir merkezinde soyadı alacaklar için bir büro açılmış, şehir merkezindekiler buraya başvurarak o gün içerisinde hemen soyadlarını almışlardı.[6] Bazı köylere nüfus memurları gitmişti soyadlarını yazmak için,[7] bazılarında ise muhtarlar yazmıştı soyadlarını.[8] Neticede birbirinden ilginç soyadları ve öyküleri ortaya çıktı.[9]

ANADOLU

Soyadı Alanlar Çoğalıyor

Nüfus Müdürlüğü Yapılacak Işleri Anlatıyor.

Beklenen Talimatname Henüz Gelmedi, Bugünlerde Bekleniyor.

Nüfus dairesi önünde işlerini gördürenler.

3 Kanunuevvel 1934 Pazartesi, *Anadolu*, sayfa 5

SÜLALE ADLARININ SOYADI OLARAK ALINMASI

Türkiye genelinin soyadına bakıldığında, kırsal kesimin çoğunun sülale adını veya lakabını soyadı olarak kullandığı görülmektedir. Şehirlerde ve daha eğitimli nüfusun yaşadığı yerlerde devrimin amacına uygun olarak gazetelerde çıkan, kitaplarda geçen öz Türkçe adlar alınmıştı. Küçük kasabalarda ise etnik kökene dayalı veya mesleki soyadları alınmıştı. Devrek nüfus kütükleri incelendiğinde, çoğunluğun, soyadı olarak sülale adını aldığı anlaşılmaktadır. Devrek'te sülale adını soya-

Konuyla ilgili yardımlarından dolayı hocam Yrd. Doç. Dr. Hakkı Uyar'a teşekkür ederim

dı olarak alan ailelere şu örnekleri verebiliriz: Hoca Ahmetoğlu sülalesi Hocaahmetoğlu,[10] Subaşoğlu sülalesi Subaşoğlu,[11] Çavuşoğlu sülalesi Çavuşoğlu,[12] Topcuoğlu sülalesi Topcuoğlu,[13] Çakaloğlu sülalesi Çakaloğlu,[14] Gökmenoğlu sülalesi Gökmenoğlu,[15] Kurtoğlu sülalesi Kurtoğlu,[16] Saraçoğlu sülalesi Saraçoğlu,[17] Boduroğlu sülalesi Boduroğlu,[18] Zorbaoğlu sülalesi Zorbaoğlu,[19] Müfettişoğlu sülalesi Müfettişoğlu,[20] Davutoğlu sülalesi Davutoğlu[21] soyadını almıştı.

Akıl sağlığı yerinde ve reşit olan her erkek kendi soyadını seçme hakkına sahipti.[22] Bu yüzden bir sülaleden farklı birkaç soyadı da çıkmıştı. Örneğin: Halilsipahioğulları sülalesinin Saklıarar, Çolakvermiş, Koca, Kurt, Topaloğlu, Sağır, Karasatılmış, Arabacı, Çufaoğlu, Serhatoğlu soyadlarını;[23] Deli Ahmetoğlu sülalesinin Çayırlı, Tüysüz, Yeni, Karabostan, Yeni Yapı, Dutar, Kiraz, Atar soyadlarını;[24] Dangazoğlu sülalesinin Sarıçam, Cinçam, Kaya, Kükner, Göktepe, Döngel soyadlarını[25] aldığı gibi.

Akrabalık ilişkisi olan aileler de bağlantı olduğunu belirtmek için birbirine yakın soyadları almışlardı.[26] Bunlardan bazıları şunlardır: Sabunlar köyü Köseoğlu sülalesine mensup olan Kösecik ailesi Köseler mahallesinden Geriş mahallesine damat gittiğinden dolayı, akrabalık ilişkisini göstermek için Kösecik soyadını almıştı.[27] Aydırlıoğlu sülalesine damat olan Manavoğlu sülalesinden Hüseyin, Aydınlıoğlu sülalesi ile olan bağını belirtmek için Aydınlı soyadını[28] seçmişti. Yürükoğlu sülalesine damat olan bir kişi, evinde Yürükoğlu sülalesinden bir kişi olduğunu belirtmek ve akrabalık bağını göstermek için Yürükgeldi soyadını[29] kullanmayı tercih etmişti.

MESLEK ADLARININ SOYADI OLARAK ALINMASI

Herkes çeşit çeşit, farklı yöntemlerle soyadı alırken, kimi de babasının, dedesinin mesleğini soyadı olarak almaktaydı.[30] Bazısı da soyadı olarak kendi mesleğini almıştı, bunu bazen de nüfus memuru vermişti.[31]

HAKİMİYETİ MİLLİYE

25

ATATÜRK

"Kemal„ üzatlı önderimiz bu soyadını aldı

Büyük Millet Meclisi dün bunun için bir kanun çıkardı

ATATÜRK

Soyadlarımız

25 İkinciteşrin 1934 Pazar *Hakimiyeti Milliye* sayfa 1.

Derebulaca köyüne soyadı yazmaya giden nüfus memurları bir evin önündeki ağaç köküne oturmuş, köylünün soyadlarını yazmaktaydılar. Sıra, önünde oturdukları evin sahibi Kara Ahmetoğlu sülalesinden olan aileye geldiğinde, nüfus memuru ev sahibine, "Bu kadar işimizi şu kara bir ağaç kökü üzerinde gördük. Gel sana da Karakök soyadını verelim," der. Ev sahibi de kabul eder.

Devrek'te de mesleklerden alınan soyadları vardır: Karahatipoğlu sülalesinin Demirci soyadı,[32] Yüzbaşıoğlu sülalesinin Yüzbaşı soyadı,[33] Madencioğlu sülalesinin Madenci soyadı,[34] Değirmencioğlu sülalesinin Değirmenci soyadı,[35] Köseoğlu sülalesinin Onbaşı soyadı,[36] Halil Sipahioğlu sülalesinden Memiş Efendi'nin Saklıarar soyadı[37] örneklerinde olduğu gibi.

BAZI ADLARIN ALINMASININ ENGELLENMESİ SONUCU ALINAN SOYADLARI

Soyadı nizamnamesine göre bazı adların soyadı olarak kullanılması yasaktı.[38] Bu durumda, Avukat Müslüm Akalın'ın[39] bir makalesinde belirttiğine göre, alınması yasak olan soyadını almak isteyen biri aile adının sözlükteki anlamını, benzerini ya da karşıt anlamını soyadı olarak alırdı[40] ya da küçük harf değişiklikleri ile soyadını kanuna uydururdu. Devrek'te de bu şekilde soyadı alan aileler vardı. Bunlara: Ermelekoğlu sülalesinin, kanuna göre adının "melek" kısmını kullanamadığından, harf düşmesiyle elde ettiği Ermek soyadını;[41] Debbağoğlu sülalesinin, adının sözlükteki Türkçe karşılığı tabak[42] olarak geçtiğinden Tabak soyadını;[43] İmamoğlu sülalesinin, imam adının alınması yasak olduğundan İnam şeklinde değiştirilerek İnam soyadını;[44] Bayrakdaroğlu sülalesinin, adında küçük bir değişiklik yapılarak Bayrakcı soyadını;[45] Köçekoğlu[46] sülalesinin, adının

5 Birincikanun 1934
Çarşamba, *Kurun*
sayfa 1

"Çubukçuoğlu,, soyadının kendilerine aid olduğunu söyliyenlerden
ZÜHTÜ SITKI

Soy adları alanlar

"Çubukçu oğlu, asıl benimsoyadımdır!,,

Eskişehirde bir "Çubukçu oğlu" daha çıktı. Diğerlerinden kimin malını alıp taksim ettiklerini soruyor

Çubukçuoğlu soyadı üzerinde İstanbulda münakaşalar olurken Eskişehirden de bir Çubukçuoğlu çıktı. Bununla Çubukçuoğulları dörtleşmiş oluyor. Dördüncü Çubukçuoğlu Kara Kariye muhacir - lerinden Hasandır. Eskişehir belediyesinin eski bahçivanlarından olan Hasan, gazetemize gönderdiği şu mektupla Çubukçuoğlu soy-

(Devamı 9 uncu sayfanın 1 inci sütununda)

küçük düşürücü olmasından dolayı iki harf değişikliğiyle Küçük soyadını;[47] Lazoğlu sülalesinin, adının kullanımı yasak olduğundan bir harf eklenerek Alaz soyadını[48] kullanması örnek gösterilebilir.

ETNİK KÖKEN, GÖÇMENLİK VB. NEDENLERLE ALINAN SOYADLARI

Osmanlı'nın son dönemlerinde kaybedilen topraklardan Anadolu'nun birçok köşesine göç geldiği gibi, buraya da gelmişti. Ayrıca Anadolu sınırları içinde de çeşitli sebeplerle iç göç yoluyla Devrek ve civarına gelip yerleşenler olduğu görülmektedir. Göçle gelen bu aileler varlıklarını muhafaza ettirerek kanundan sonra göçmen olduklarını, ait oldukları yeri ve etnik kökeni belirten birer soyadı seçmişlerdi. Buna örnek olarak şunlar sıralanabilir: Buhara göçmeni olan Mahmut, Buharalı soyadını;[49] Mengen göçmeni Mengenli Şeküroğlu sülalesi Mengenli soyadını;[50] Tatar Türk'ü olan Köçekoğlu Tatar sülalesi Tatar soyadını;[51] Boşnak göçmeni olan Boşnakoğlu sülalesi Boşnak soyadını[52] almıştı.

NÜFUS MEMURUNUN ETKİSİYLE ALINAN SOYADLARI

Nizamnameye göre, belirlenen süre içinde soyadı seçmeyen ya da seçip de nüfus müdürlüğüne tescil ettirmeyenlere vali, kaymakam ya da bunların tayin ettiği kişiler tarafından soyadı verilecekti.[53] Devrek ve köylerinde böyle bir duruma rastlanmadığı söylenmektedir.[54] Yalnız nüfus memurları soyadı yazmak için gittikleri köylerde ilginç yöntemlerle soyadları vermişlerdi. Örneğin, nüfus memurları Tellioğlu köyünün Yeşilyurt[55] mahallesine gittiklerinde, yazın bunaltıcı sıcağında susarlar ve geçmekte oldukları evin önündeki kuyu sahibinden su isterler. Suyu içtikten sonra köye geliş sebeplerini anlatırken, Softaoğlu sülalesinden[56] olan ev sahibine Kuyubaşı soyadını önerirler ve o da kabul eder.[57]

Hakkâri göçmeni olan Adabeyoğlu sülalesi Adatepe köyüne yerleştiğinde, evlerinin önünde büyük bir meşe bulunmaktaydı. Bu meşe evi tarif etmekte kolaylık sağlamanın yanında, köy içinde adres bulma konusunda da bir pusula görevi görmekteydi.[58] Memurlar köyde soyadlarını yazarken bu evin önüne geldiklerinde meşenin büyüklüğü dikkatlerini çekmişti. Bu meşenin bir pusula vazifesi gördüğünü öğrenince, evin sahibine Karameşe soyadını teklif ederler ve o da kabul eder.[59]

1935 yılının yaz sıcağında Derebulaca köyüne soyadı yazmaya giden nüfus memurları bir evin önündeki ağaç köküne oturmuş, köylünün soyadlarını yazmaktaydılar. Sıra, önünde oturdukları evin sahibi Kara Ahmetoğlu sülalesinden[60] olan aileye geldiğinde, nüfus memuru ev sahibine, "Bu kadar işimizi şu kara bir ağaç kökü üzerinde gördük. Gel sana da Karakök soyadını verelim," der. Ev sahibi de kabul eder.[61]

Nüfus memurunun soyadını deftere duyduğu gibi not etmesi, fazla bir önem göstermemesi soyadlarında değişikliklere sebep olmuştu. Hâlâ Osmanlıca yazanlar, Türkçe yazmayı tam olarak bilmeyenler vardı. Nüfus memuru gittiği yerde kolaylık olsun diye Türkçe değil de Osmanlıca yazdığı için ve bunu da daha sonra yanlış okuyarak yeni deftere geçirdiği için değişikliğe uğrayan soyadları olmuştu.[62] Ayrıca nüfus memurları yazarken dikkatli davranmadıkları için, Temmuz 1936 tarihinde defterler temize geçirilirken gerçek soyadını yazma konusunda yanılmışlardı. Bu, birkaç örnek verecek olursak: Sabunlar köyünden Osmanoğlu Osman'a, boyu kısa olduğundan Sagir[63] denmekteydi. Bu yüzden de soyadını Sagir olarak almıştı. Ama nüfus memuru Sagir'in anlamını bilmediğinden ve deftere ilk yazdığında özen göstermediğinden, kütükleri

temize geçirirken okuyamayınca, "Sağırdır herhalde" diyerek, yeni kütüğe Sağır olarak geçirmişti.[64] Bugün çoğu kişi bunun bugün kullandığımız "sağır" olduğunu düşünmektedir.[65]

Halilbeyoğlu köyünden Yakupbaşoğlu sülalesine mensup iki aile, farklı zamanlarda aynı soyadını almaya gitmiş, ikisi de Yukarıbaş soyadı için müracaat etmişti. Yöre ağzında "u-o" arası söylenen bir ses vardır.[66] Ailelerden birinin söylediği soyadını Yukarıbaş olarak anlayan memur, diğerini Yokarıbaş olarak anlamıştı. Üzerinde fazla durmadığından, Yokarıbaş ve Yukarıbaş olarak iki farklı soyadı yazmıştı. Bugün sülalede iki farklı soyadı kullanılmaktadır.[67]

Nüfus memuru, Tosunlar köyünden Zerrinoğlu sülalesinin soyadını Osmanlıca Zerrin diye yazmıştı, fakat kütükleri temize geçirirken dad/zad harfi ile yazmış olduğu Zerrin adını Derin olarak okuyup, kütüğe Derin diye geçirmişti. Bugün sülalenin soyadı bu yüzden Derin olarak geçmektedir.[68] Yine Tosunlar köyünden Dagaloğlu sülalesinin soyadı yazılırken deftere Dagal olarak kaydedilmiş ama kütükler temize geçirilirken Dagal değil, Dakal olması gerektiği düşünülerek Dakal diye yazılmıştı; bugün sülalenin soyadı Dakal olarak geçmektedir.[69]

MUHTARLARIN ETKİSİYLE ALINAN SOYADLARI

Devrek ve köylerinde çoğu zaman muhtarların bu işe önayak olduğu görülmekteydi. Muhtarlar genelde kendisine gelen ve konuyu danışan herkese nizamnameye uygun bir soyadı almasını söylemişti. Köy kahvesinde sohbet ederken, laf arasında, espri sırasında muhtarın önerisiyle soyadları da alınmıştı.[70] Örneğin: Gürbüzler köyünün Budaklar mahallesindeki köy kahvesinde kanun çıktıktan sonra bir sohbet sırasında, köylüler muhtara soyadlarını nasıl alacaklarını sorarlar. Muhtar da bir örnekle olayı açıklar. Yanındaki demirci ustasının göstererek, "Aha bu adam demirci ya, bu adamın soyadı demirci olsun," der.[71] Ve o köylü Demirci soyadını alır. Tam o sırada üzerine çay dökülen Islak Ali lakaplı köylüyü göstererek, "Bunlar zati ezeliden beri ıslaktı, bunun soyadı da Islak olsun," der.[72] Böylece ikinci bir örnekle nasıl soyadı alınacağını göstermiştir. Her ne kadar soyadı verme şekli devrimin amacına uygun olmasa da, karşı da değildi.

Tellioğlu köyündeki soyadı alımlarında da muhtarın etkili olduğu görülmektedir. Nüfus memurları Tellioğlu köyüne geldikleri zaman, muhtar, içinde birkaç sünnetçinin olduğu sülaleye, "Birleşip hep birlikte Kesici soyadını alın, mesleğinizi belirtin," önerisinde bulunmuştu ve bu önerisi kabul edilmişti.[73] Bugün sülalenin olduğu mahalle, nüfuslarından dolayı Sünnetcioğulları mahallesi olarak geçmektedir.

DEVRİMLERİN ETKİSİYLE ALINAN SOYADLARI

Soyadı Kanunu'nun amacı sadece hukuk alanında insanlara daha açık kimlikler vermek değildi. En büyük hedeflerinden biri de bir ulus yaratmak için, halkın bir kimlik belirten soyadı almasını sağlamaktı. Bu ulus Türk ulusu olacağına göre, adlar da öz Türkçe alınmalıydı. Dil Devrimi ile de birçok yeni sözcük türetilmişti. Dil Devrimi, devrim sözcüklerine yaklaşma alanı bulurken, Soyadı Devrimi de hedefine giden yolda pusulasını bulmuştu. İkisi de ortak bir amaca hizmet etmekteydi. Soyadı Kanunu öz Türkçecilik hareketini geliştirmişti.[74] Devrek nüfus müdürlüğü soy kütüklerinde geçen öz Türkçe soyadlarından bazıları şunlardır: Türkün,[75] Türkbay,[76] Türkalp,[77] Bozkurt,[78] Altunok,[79] Öztürk,[80] Göktürk,[81] Türkan,[82] Yavuzalp,[83] Çağlartürk,[84] Türkarslan,[85] Korkut,[86] Alptekin.[87]

Soyadı nizamnamesine göre, bazı adların soyadı olarak kullanılması yasaktı. Ermelekoğlu sülalesine, kanuna göre adının "melek" kısmını kullanamadığından Ermek soyadı; Debbağoğlu sülalesinin, adının sözlükteki Türkçe karşılığı tabak olarak geçtiğinden Tabak soyadı; İmamoğlu sülalesine, imam adının alınması yasak olduğundan İnam soyadı verilmişti.

Yeni soyadı alan mebuslardan Refik Koraltan (Konya), Rasih Satir (Antalya), Hamdi Kasoy (İzmir), Hasan Saka (Trabzon), Halit Bayrak (Mardin).

28 Teşrinisani 1934, Çarşamba, *Cumhuriyet*, sayfa 1

DEVREK'TE KADINLARIN ALDIĞI SOYADLARI

Nizamnameye göre, bazı durumlarda ailenin soyadını kadınların alma yetkisi vardı. Başta kadınların soyadı almasına karşı çıkılmışsa da[88] sonradan nizamnamede onlarla ilgili hükümlere de yer verilmişti.[89] Devrek'te kadınların aldığı soyadlarına örnekler: Göbenoğlu karısı, Oktay soyadını;[90] Geredeli ölü Hasan karısı, Geredeli soyadını;[91] Ali Osman Naim karısı, İlhan soyadını;[92] Başoğlu Osman karısı Hava, Boz soyadını;[93] Ölü Siyami Karısı Rabia, Enşici soyadını;[94] Ölü Hüseyin Karısı Hanife, Çamkırtın soyadını;[95] Selim eşi Nebiye, Uzunsoy soyadını;[96] Kadir eşi Gülay, Araç soyadını;[97] Selim eşi Bilgin, İşçi;[98] Özay eşi Nergis, Altunok soyadını;[99] Aydın eşi Seviye, Usta soyadını;[100] Aydın eşi

26 İkinciteşrin 1934, Pazartesi, *Hakimiyeti Milliye*, sayfa 1

HAKİMİYETİ MİLLİYE

26 1934 PAZARTESİ

Her gün sabahları Ankarada çıkar

İsmet İnönü

Atatürk saygın Başbakanımıza bu soyadını verdi

Müzik yürüyüşüm

Cemile, Öcal soyadını;[101] Aydınlıoğlu kızı, İnam soyadını[102] almıştı.

DEVREK'TE SOYADLARI NEDEN DEĞİŞTİRİLİR?

Devrek'teki aileler arasında ideolojik amaçlı soyadı değiştirenler olmadığı söylenmektedir.[103] İğrenç, gülünç, onur kırıcı, müstehcen soyadları değiştirilmektedir.[104] Devrek'te değiştirilen soyadlarından bazıları şunlardır: Çöpoğlu[105] sülalesinden Çöp[106] soyadı, Hatıpoğlu[107] sülalesinden Lafakoz[108] soyadı, Dangazoğlu[109] sülalesinden Döngel[110] soyadı, Yakupoğlu[111] sülalesinden Sülük[112] soyadı, Osmanbeyoğlu[113] sülalesinden Yalanca[114] soyadı, Seyrekbasan[115] sülalesinden Seyrekbasan[116] soyadı, Gemeoğlu[117] sülalesinden Geme[118] soyadı, Kedioğlu[119] sülalesinden Kedi[120] soyadı, Mahmutoğlu[121] sülalesinden Armut[122] soyadı, Marazoğlu[123] sülalesinden Gürez[124] soyadı, Sinekoğlu[125] sülalesinden Sinekoğlu[126] soyadı, Mustafaoğlu[127] sülalesinden Elekci[128] soyadı.

Bunların dışında, ağırlıklı olarak soyadı değiştirilen dönem, 1979-1987 yılları arasıdır.[129] Bunlar yurtdışına gitmek için değiştirilen soyadlarıydı.[130] Ayrıca suç işleyip kaçanlardan soyadı değişikliği yapanlar olduğu da bilinmektedir.[131] Devrek'teki yabancı soyadlarına örnekler: Secrest,[132] Özkan Cicalese Cicalese[133] Erginoğlu Michaelsan,[134] Toutou,[135] Aislanovski,[136] Prüschberg,[137] Bulaguena,[138] Franke,[139] Kannewurf,[140] Malxoğlu,[141] Kreuzfeld.[142]

DEVREK'TEKİ SÜLALE ADLARININ YER ADLARINA ETKİSİ

Sülale adları kişinin soy isminde etkili olduğu gibi, yer adlarında da etkili olmuştu.[143] Bugün Devrek'in birçok köyünde mahalle adı olarak sülale adı kullanılmaktadır. Soyadı Kanunu'ndan sonra alınan mahalle adları kimi yerlerde soyadlarına göre oluşmuştu. Bunlardan bazıları şunlardır: Sabunlar köyü Köseoğulları mahallesi Köseoğlu sülalesinden,[144] Tosunlar köyü Dagallar mahallesi Dagaloğlu sülalesinden,[145] Yeşilyurt köyü Sünnetciler mahallesi Sünnetcioğlu sülalesinden[146] almaktaydı adını. Dedeoğlu köyü adını, nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Dedeoğlu sülalesinden;[147] Ahmetoğlu köyü adını, Deli Ahmetoğulları sülalesinden;[148] Mahmutoğlu köyü adını, Mahmutoğlu sülalesinden[149] almıştı. Mahmutoğlu köyünün ayrıca Mahmutoğlu mahallesi de bulunmaktadır.[150]

Sonuç olarak, Anadolu'nun her köşesinde sülale adı, meslek adı ve etnik kökeni belirten adlar ve basın yayında çıkan öz Türkçe adlar soyadı olarak alınmaktaydı. Nüfus memurunun ve muhtarın etkisi her yerde görülüyordu. Yılmazlar, Kayalar, Demirler her yerdeydi. Özetle, Soyadı Kanunu ve uygulaması, Türk ulusal kimliğini inşa etmenin önemli parçalarından biriydi.

TARIK DAKAL
DEÜ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ LİSANS ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Efdal Sevinçli, "Adlarımızda Soyadlarımızda Yaşayan Dil Devrimi", http://joy.yasar.edu.tr/makale/ucuncusayi/EfdalSEVINCLI.pdf (son erişim: 20.05.2008).

2 Demo Ahmet Aslan, "Modern Türkiye'de Ulusal Kimliğin İnşasında Soyadı Kanunu'nun Rolü", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, Yıl: 2, Sayı: 3, Bahar 2006, s. 158-159.

3 "Soyadı Layihası Kabul Edildi", *Hâkimiyeti Milliye*, 22 Haziran 1934, s. 1; Şahap Ergene, "Nüfus Müdürlüğü Yapılacak İşleri Anlatıyor", *Anadolu*, 3 Kanunuevvel 1934, s. 5; Bakınız nizamname için: http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

4 "Soyadı Projesi", *Hâkimiyeti Milliye*, 27 Birinciteşrin 1934, s. 3; "Soyadlarını Tescil İçin Acele Etmeyiniz", *Cumhuriyet*, 1 Kanunuevvel 1934, s. 1; "Soyadları Nasıl Tescil Edilecek", *Kurun*, 2 Birincikanun 1934, s. 9; Şahap Ergene, "Nüfus Müdürlüğü Yapılacak İşleri Anlatıyor", *Anadolu*, 3 Kanunuevvel 1934, s. 5; bakınız nizamname için:http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

5 "Soyadı Alma İçin Konulan Müddet Bitiyor", *Ulus*, 12 Haziran 1936, s. 2; "Soyadları İçin Müracaatlar Arttı", *Tan*, 24 Nisan 1936, s. 2; *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1936, s. 2; Ahmet Köyer, "Münevverler Soyadı İşinde Rehberliğiniz Lazım", *Ülkü*, Cilt: 7, Sayı: 38, Nisan 1936, s. 115; bakınız nizamname için: http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

6 Osman Nuri Buharalı ile 11 Şubat 2008 tarihinde, Devrek Yeni Mahallesindeki evinde yapılan görüşme. Osman Nuri Buharalı, 10 yaşında iken dedesi Buharalı Mahmut'un yönlendirmesiyle bu büroya geldiğini ve Buharalı soyadını aldığını söylemektedir.

7 Örn. Gümüşpınar Köyü, Tellioğlu Köyü gibi.

8 Örn. Gürbüzler Köyü, Sabunlar Köyü gibi.

9 Bunun Şanlıurfa örneği için bkz. Müslüm Akalın, "Lakap'tan Soyadına", http://www.sanliurfa.com/v1/index.php?bolum=yazar&islem=yazi&id=3068 (son erişim: 20.04.2008).

10 Devrek Nüfus Müdürlüğü Soy Kütüğü Arşivi (DNMSKA), Eski Mahalle, Kütük No: 001, cilt: 1, hane: 3.

11 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 2, h. 52.

12 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 3, h. 73.

13 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 6, h. 174.

14 DNMSKA, Mah. Yeni, K. 004, c. 1, h. 16.

15 DNMSKA, Köy Bölücek, K. 017, c. 1, h. 12.

16 DNMSKA, Köy Ahmetoğlu, K. 027, c. 1-2, h. 26.

17 DNMSKA, Köy Hüseyinçavuşoğlu, K. 042, c. 3, h. 53.

18 DNMSKA, Köy Kaypaklar, K. 048, c. 1, h. 1.

19 DNMSKA, Köy Kozlukadı, K. 026, c. 2, h. 26-27.

20 DNMSKA, Köy Müfettişler, K. 056, c. 1, h. 1-2-4.

21 DNMSKA, Köy Yazıcıoğlu, K. 081, c. 2, h. 28.

22 20. ve 24. maddeler için bakınız nizamname: http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

23 Sefer Köse, *Devrek: Çomu ve Başlar Kariyesi*, Birlik Yayınları, Devrek, Haziran 2006, s. 118-119.

24 Köse, *age*, s. 61.

25 Köse, *age*, s. 61.

26 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme.

27 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme.

28 DNMSKA, Köy Aksu, K. 008, c. 1, h. 1.

29 DNMSKA, Köy Seyisoğlu, K. 068, c. 1, h. 16.

30 Kemal Kamil Aktaş, "Soyadı", *Anadolu*, 28 Teşrinisani 1934, s. 4.

31 Akalın, *agm*.

32 İsmail Demirci ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler köyündeki evinde yapılan görüşme. İsmail Demirci, babasının Demirci ustası olmasından dolayı Muhtar Mustafa'nın önerisiyle Demirci soyadını aldıklarını söylemektedir.

33 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 4, h. 105. Askerde veya Zonguldak maden ocaklarında yüzbaşı olarak görev yapmış birine sonrasında verilen lakaptır. Kanun çıktıktan sonra da çocukları veya torunları tarafından atalarına ithafen alınmıştı.

34 DNMSKA, Köy Derebulaca, K. 028, c. 3, h. 34-35. Zonguldak maden ocaklarında çalıştıklarından dolayı Madencioğlu sülalesi olarak anılmaktaydılar, kanun çıkınca Madenci soyadını aldılar.

35 DNMSKA, Köy Yılanlıca, K. 084, c. 1, h. 18.

36 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme. Köse, Köseoğlu sülalesindendir, dedelerinin 1. Dünya Savaşı'nda onbaşı olmasından dolayı, Onbaşı soyadını almışlardır.

37 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme. Köse, define arama meraklı olan Memiş Efendi kendi döneminde çıkan Soyadı Kanunu ile muhtarın önerisi üzerine Saklıarar soyadını alır.

38 Ayrıntılı bilgi için bakınız soyadı nizamnamesi: http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

39 Şanlıurfa Baro Başkanı.

40 Akalın, *agm*.

41 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 4, h. 97.

42 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, 23 Baskı, Ankara, 2006, s. 170.

43 DNMSKA, Köy Başlarkadı, K. 014, c. 3, h. 34-35

44 DNMSKA, Köy Bük, K. 019, c. 2, h. 24-25-26.

45 DNMSKA, Köy Gümüşpınar, K. 036, c. 2, h. 41.

46 Devrek ve köylerinde köçek, erkek dansözler için kullanılır. Bu köçekler yöredeki düğünlerin vazgeçilmezidir.

47 DNMSKA, Köy Karabaşlı, K. 045, c. 1, h. 4.

48 DNMSKA, Köy Purtuloğlu, K. 066, c. 2, h. 20-21.

49 DNMSKA, Mah. Yeni, K. 004, c. 4, h. 115; Osman Nuri Buharalı ile 11 Şubat 2008 tarihinde, Devrek Yeni Mah. evinde yapılan görüşme.

50 DNMSKA. Köy İsabeyli, K. 043, c. 2, h. 19.

51 DNMSKA, Köy Karabaşlı, K. 045, c. 2, h. 39.

52 DNMSKA, Köy Kemerler, K. 049, c. 2, h. 25-26-27.

53 Madde 29, bakınız: http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

54 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Abdullah Bölük ile 3 Şubat 2008 tarihinde, Gümüşpınar köyündeki evinde yapılan görüşme.

55 Yeşilyurt köyü 1993'te Tellioğlu köyünden ayrılmış ve köy olmuştu. Rasim Kuyubaşı ile 10 Şubat 2008 tarihinde, Yeşilyurt köyündeki evinde yapılan görüşme.

56 DNMSKA, KöyTellioğlu, K. 072, c. 1, h. 4.

57 Rasim Kuyubaşı ile 10 Şubat 2008 tarihinde, Yeşilyurt köyündeki evinde yapılan görüşme.

58 Camiyi, okulu, kahvehaneyi tarif etmekte önemli bir görevi bulunmaktaydı.

59 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

60 DNMSKA, Köy Derebulaca, K. 028, c. 2, h. 27.

61 Tunay Karakök ile 8 Şubat 2008 tarihinde, Devrek'teki Açı dershanesinde yapılan görüşme.

62 Ali Levent Saygı ile 22 Ocak 2008'de Zonguldak'ta yapılan görüşme.

63 Küçük, ufak demektir, bakınız: Devellioğlu. *age*. s. 910.

64 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme.

65 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme.

66 M. Emin Eren, *Zonguldak- Bartın- Karabük İlleri Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 33.

67 DNMSKA, Köy Halilbeyoğlu, K. 039, c. 1, h. 11-13-14.

68 DNMSKA, Köy Tosunlar, K. 073, c. 1, h. 2-3-4.

69 DNMSKA, Köy Tosunlar, K. 073, c. 1, h. 9.

70 Kamil Ballı ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler'in Budaklar mah. evinin önünde yapılan görüşme; Hüseyin Kırbaş ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler'in Budaklar mah. evinin önünde yapılan görüşme; İsmail Demirci ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler köyündeki evinde yapılan görüşme.

71 İsmail Demirci ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler köyündeki evinde yapılan görüşme.

72 Kamil Ballı ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler'in Budaklar mah. evinin önünde yapılan görüşme; Hüseyin Kırbaş ile 27 Ocak 2008 tarihinde, Gürbüzler'in Budaklar mah. evinin önünde yapılan görüşme.

73 DNMSKA, Köy Tellioğlu, K. 072, c. 1, h. 1-2-5-7. Rasim Kuyubaşı ile 10 Şubat 2008 tarihinde, Yeşilyurt köyündeki evinde yapılan görüşme.

74 Kamile İmer, "Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma", *Türkoloji Dergisi*. Cilt: 5, Sayı: 1, 1973, s. 189.

75 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 1, . 23.

76 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 5, h. 87.

77 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 6, h. 132.

78 DNMSKA, Mah. Yeni, K. 004, c. 4, h. 99-100.

79 DNMSKA, Köy Gümüpınar, K. 036, c. 1, h. 9.

80 DNMSKA, Köy Gümüpınar, K. 036, c. 1, h. 34.

81 DNMSKA, Köy Gümüpınar, K. 036, c. 1, h. 34.

82 DNMSKA, Köy Hüseyinçavuşoğlu, K. 042, c. 3, h. 50.

83 DNMSKA, Köy Karacaören, K. 046, c. 1, h. 7.

84 DNMSKA, Köy Oğuzhan, K. 060, c. 1, h. 15.

85 DNMSKA, Köy Yeniköy, K. 082, c. 1, h. 7.

86 DNMSKA, Köy Yılanlıcakuz, K. 085, c. 2, h. 29-30.

87 DNMSKA, Köy Mumcuoğlu, K. 086, c. 1, h. 5.

88 *Hakimiyeti Milliye*. 22 Haziran 1934, s. 5.

89 Nizamnamede kadınlar ile ilgili maddeler: 15-17-18-19-20-22-24. Bakınız: http://www.nvi.gov.tr/Files/Mevzuat/Nizamname_Tuzuk/soyadi_nizamnamesi.doc (son erişim: 18.05.2008).

90 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 2, h. 43

91 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 6, h. 137

92 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 6, h. 139

93 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001. c. 6. h. 145.

94 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 6, h. 148.

95 DNMSKA, Mah. Yeni, K. 004, c. 6, h. 175.

96 DNMSKA, Köy Akcasu, K. 007, c. 2, h. 43.

97 DNMSKA, Köy Dedeoğlu, K. 026, c. 3, h. 78.

98 DNMSKA, Köy Gümüşpınar, K. 036, c. 2, h. 53.

99 DNMSKA, Köy Gümüşpınar, K. 036, c. 2, h. 55.

100 DNMSKA. Köy İsabeyli, K. 043, c. 2, h. 40.

101 DNMSKA, Köy Oğuzhan, K. 060, c. 4, h. 82.

102 DNMSKA, Köy Osmanbeyler, K. 061, c. 1, h. 11.

103 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

104 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

105 DNMSKA, Köy Aksu, K. 008, c. 1, h. 14.

106 Sultan Dakal ile 2 Şubat 2008 tarihinde, Devrek Karşıyaka mahallesindeki evinde yapılan görüşme.

107 DNMSKA, Köy Aksu, K. 008, c. 1, h. 23.

108 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

109 DNMSKA, Köy Başlarkadı, K. 014, c. 2, h. 15.

110 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

111 DNMSKA, Köy Çorak, K. 023, c. 2, h. 22.

112 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

113 DNMSKA, Köy Gümüşpınar, K. 036, c. 1, h. 33-34.

114 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

115 DNMSKA, Köy Nizamlar, K. 059, c. 1, h. 9-10.

116 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

117 DNMSKA, Köy Oğuzhan, K. 060, c. 1, h. 14-15.

118 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

119 DNMSKA, KöyTellioğlu, K. 072, c. 31-32.

120 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Rasim Kuyubaşı ile 10 Şubat 2008 tarihinde, Yeşilyurt köyündeki evinde yapılan görüşme.

121 DNMSKA, Köy Yazıcık, K. 080, c. 2, h. 21-22-23-24-25.

122 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

123 DNMSKA, Köy Yazıcık, K. 080, c. 2, h. 26.

124 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

125 DNMSKA, Köy Yeşilöz, K. 083, c. 1, h. 5.

126 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

127 DNMSKA, Köy Yılanlıcakuz, K. 085, c. 2, h. 34.

128 Şahinde Civlez ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme; Mecbure Keklikçi ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

129 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

130 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

131 Recep Karameşe ile 4 Şubat 2008 tarihinde, Devrek İlçe Nüfus Müdürlüğü'nde yapılan görüşme.

132 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 7, h. 209.

133 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 7, h. 211.

134 DNMSKA, Mah. Eski, K. 001, c. 7, h. 213.

135 DNMSKA, Köy Başlarkadı, K. 014, c. 4, h. 77.

136 DNMSKA, Köy Çorak, K. 023, c. 3, 46.

137 DNMSKA, Köy Çağlar, K. 020, c. 3, 64.

138 DNMSKA, Köy Durupınar, K. 030, c. 3, 93.

139 DNMSKA, Köy Durupınar, K. 030, c. 3, 95.

140 DNMSKA, Köy Hışıroğlu, K. 041, c. 3, 70.

141 DNMSKA, Köy Hışıroğlu, K. 041, c. 3, 74.

142 DNMSKA, Köy Durupınar, K. 030, c. 3, 87.

143 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde. Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme.

144 Sefer Köse ile 24 Ocak 2008 tarihinde, Devrek terminalindeki iş yerinde yapılan görüşme. Bugün 6 farklı soyadı kullanmaktalar: Köse, Kösecik, Çiköse, Onbaşı, Acar (sonradan değiştirilerek alınmıştı), Kösem (sonradan değiştirilerek alınmıştı).

145 DNMSKA, Köy Tosunlar, K. 073, c. 1, h. 9. Bugün soyadı olarak Dakal'ı kullanmaktalar.

146 Rasim Kuyubaşı ile 10 Şubat 2008 tarihinde, Yeşilyurt köyündeki evinde yapılan görüşme.

147 DNMSKA, Köy Dedeoğlu, K. 026, c. 2, h. 19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29-30-31-32.

148 Köse, *age*, s. 67. Köse, 28.03.2003 tarihinde muhtarlığın isteğiyle köyün adı Sevinçköy olarak değiştirilmek istenmişti, fakat İller İdaresi Genel Müdürlüğü Sevinç adını kabul etmeyerek, Ahmetoğlu olmasında karar kılmıştı.

149 Köse, *age*, s. 40.

150 Köse. *age*, s. 40.

BİR DÖNEMİN ÜNLÜ DOLANDIRICISI

EYÜPLÜ HALİT

RIFAT N. BALİ

"Eyüplü Halit, akla hayale gelmez işler yapmıştır. Kuleyi, Eminönü'ndeki saat kulesini satan Sülün değil, Eyüplü Halit'tir. Bu adam Osmanlı'dan devrolmuş bir dolandırıcı. Osmanlı'da da sabıkası var. Girit kökenlidir. Çok güzel Rumca konuşur. Türkçe okuma yazması yok ama Fransızcası fevkalade. Mesela bakın ne yapıyor: İstanbul'un işgal altındaki son günleri... Türk ordusunun şehre girmesine üç-dört gün kalmış. Eyüplü Halit, arkadaşı Arap Abdullah'la birlikte Feridiye semtinde bir ev kiralayıp kendine bir 'karakol' açıyor (...)"

Mahkemelerde

Eyipli Halit memnundeğil

"Geçen sefer 50 kadar davacım vardı. Şimdi ise.."

Dün ağırceza mahkemesinde meşhur kadın dolandırıcısı Eyipli Halid'in muhakemesine başlandı. Halit her zaman olduğu gibi çok şık giyinmiş ve tıraş olmuştu. Ancak davacılarla şahitlere yapılan tebligatta sehven 9 Şubat denildiğinden davazarûreten aym 9 una talik olundu. Halit iki kadından zorla para almaktan mazundur.

Halit mahkemeden evvel bir muharririmize şunları anlatmıştır:

"— Allahtan oldu da ağırcezaya geldim. Burada her şeyi anlatırım. Herhalde beraet kararı alacağım. Yalnız iki aylık mahbusiyet yanıma kâr kalacak. Bir iftira yoluna yatıyoruz.

Asıl dava geçenlerde Sabri Beyin reisliği zamanında olmuştu. Tam 50 tane ecnebi kadın davacım vardı. Hepsi bir dilden anlatıyor. İnsan öyle davalardan sevk alıyor ve uğraşıyor. Ben bu sefer işe ehemmiyet vermedimdi. Ne ise kaderde dost iftirasile yatmak,ta varmış. Kadın sulh hakimine hem beni tanımadığını söylüyor ve hem de boynundaki madalyondan resmimi çıkarıp iade ediyordu.

İstanbulun bu kadın avcısı rahatının nasıl olduğu sualine yavaş sesle şu cevabi vermistir.

Eyi, li Halit

Mustafanın muhakemesi

Galatada Arap camiinde bir kahvede Mustafa isminde memleketlisini katil ve3 arkadaşını cerheden Mustafanın muhakemesi görüldü. Dinlenen 3 şahit cinayetin mazun tarafından yapıldığını söylediler. Dava şahitlerin celbi için kaldı.

Hırsızların muhakemesi

Gebek'te ve İstanbulun muhtelif semtlerinde hırsızlık yapan İbrahim, Muharrem ve Yekvart ile Yaşarın muhakemelerine devam olundu. 10 dan fazla şahit dinlenildi. Dava diğer şahitlerin celbi için talik olundu.

Bir Rum mahkûm oldu

07/02/1930, *Milliyet* gazetesi

Günümüzde "dolandırıcılar kralı" denildiğinde akla ilk gelen isim, Sülün Osman lakaplı Osman Ziya Sülün'dür (1923-1984 ?).[1] Türk popüler kültürüne mal olan Sülün Osman benzeri diğer dolandırıcılar ise seksenli yılların öncesinde ünlü olan Rocky lakaplı Güney Zobu ile doksanlı yıllarda ünlü olan Selçuk Parsadan'dır. Ancak ünlü dolandırıcılar sadece bu üç isimden ibaret değil. Türkiye'nin sosyal tarihinde isimleri efsaneleşmiş, ancak günümüzde unutulmuş başka dolandırıcılar da mevcuttu. Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin 2000 yılında hazırladığı Bankalar Caddesi Sergisi'nde tanıklık yapan kişiler arasında emekli emniyet müdürlerinden Yaşar Danacıoğlu'nun yer alması[2] ve akabinde düzenlenen sohbet toplantısında anılarını daha geniş şekilde aktarması üzerine, tarihe gömülmüş olan bu ünlü dolandırıcıların bazılarının isimleri birden ortaya çıkacaktı. Bunlardan biri de Eyüplü Halit idi.

EYÜPLÜ HALİT VE MACERALARI

Yakın bir tarihte yayına hazırladığım bir hatıratta Eyüplü Halit'in adının geniş bir şekilde yer alması bu isimle ilgilenmeme sebep olacaktı. Eyüplü Halit yetmişli yıllara kadar İstanbul İstiklal Caddesi'nde faaliyette bulunan ünlü erkek hazır giyim mağazası Mayer'in sahibi Georg Mayer'in 1978 yılında *Türkischer Basar* başlığıyla yayınladığı ve bu yıl *Türk Çarşısı Şark'ta Ticaretin Püf Noktaları* (Kitabevi, İstanbul) başlığıyla çevirisi yayınlanan hatıratında yer alan kahramanlardan biri. Bu hatıratta Halit, 68 genç kadını evlenme vaadiyle dolandırmış bir kahraman olarak resmedilmekte, ancak hayatı hakkında daha fazla bilgi yer almamakta.

Eyüplü Halit'in kim olduğunu anlamak için Yaşar Danacıoğlu'nun hatıraları oldukça değerli. Yaşar Danacıoğlu'na göre, "dönemin en ünlü dolandırıcısı olarak nam salan Sülün Osman ismi kadar büyük olmayıp, basit bir çimento dolandırıcısı" idi. Danacıoğlu'na göre ya o tarihlerde Beyoğlu muhabiri olan gazeteci Halit Çapın Eyüplü Halit'in marifetlerini Sülün Osman'a yüklemişti veya Sülün Osman, Eyüplü Halit'in marifetlerini kendi marifetiymiş gibi anlatarak Halit Çapın'ı dolandırmıştı.

YAŞAR DANACIOĞLU'NUN AĞZINDAN EYÜPLÜ HALİT

"Eyüplü Halit, akla hayale gelmez işler yapmıştır. Kuleyi, Eminönü'ndeki saat kulesini satan Sülün değil, Eyüplü Halit'tir. Bu adam Osmanlı'dan devrolmuş bir dolandırıcı. Osmanlı'da da sabıkası var. Girit kökenlidir. Çok güzel Rumca konuşur. Türkçe okuma yazması yok ama Fransızcası fevkalade. Mesela bakın ne yapıyor: İstanbul'un işgal altındaki son günleri... Türk ordusunun şehre girmesine üç-dört gün kalmış. Eyüplü Halit, arkadaşı Arap Abdullah'la birlikte Feridiye semtinde bir ev kiralayıp kendine bir 'karakol' açıyor. Kentte

o zaman tam bir otorite boşluğu olduğu için kimse de bunu garipsemiyor. Kendisi 'komiser', Abdullah da 'bekçi' rolünü oynuyor. Eyüplü Halit, Arap Abdullah'ı bölgede oturan paralı Rumlara gönderip 'karakola' çağırtıyor ve kızgın komiser rolünde onları sıkıştırıyor: 'Masum insanları ihbar edersin ha? Göstericem gününü!'

Arka odayı da nezarethane dekorunda düzenlemişler. Adamları 'nezarete' attırıp 'bekçi' Arap 'Abdullah'ı yanlarına gönderiyor. Diyor ki orada Abdullah: Aslında komiser göründüğü kadar hiddetli değildir, hani şöyle birkaç kuruş sıkıştırsan...' İki üç gün içinde zengin Rumları bu numarayla soyuyorlar. Türk Ordusu şehre girmeden bir gün önce de bu 'karakol' kendiliğinden kapanıyor. Eyüplü Halit cezaevinden çıkmasına bir gün kala, kaldığı koğuşa yeni bir mahkûm giriyor. Eyüplü Halit yeni mahkûmu merdivenlerin altındaki odunluğa götürüp, 'Bak kardeşim. Bu koğuşun sobası bana ait ama ben yarın çıkıyorum. Sobanın yanmasından ben sorumluyum ve her gün diğer mahkûmlardan 5'er kuruş alarak yolumu bulurum. Seni sevdim, 15 lira verirsen bu sobayı sana satarım' diyor. Yeni mahkûm Eyüplü Halit'e 15 lira veriyor. Eyüplü Halit ertesi gün cezaevinden ayrılıyor. Yeni mahkûm ise işe koyulup sobayı yakıyor. Diğer mahkûmlar ise şaşkın şaşkın 'Ne iyi adam, kendi kendine sobayı yakıyor' diyor."[3]

"Eyüp'lü Halit, Mussolini'yi dolandırıyor. İtalya'nın en büyük, o devrin Avrupa'nın ikinci büyük lideri. Ben diyor size olan sempatim, size olan sevgim, sizin düşüncelerinizi beğenmemden ötürü Sultanahmet Cezaevinde'yim diyor. Çoluk çocuğum aç diyor evde. Bana yardım edin diyor. Bu da bunu İtalyanca yazıyor çünkü koğuşta, beraber yattığı koğuşta bir İtalyan kasa hırsızı var. Eyüplü Halit'de okuma yazma yok ama biraz Fransızca biliyor. Tabii Giritli Rumca biliyor. Bu İtalyan'ı görünce Türkiye'nin ortamı da müsait. 'Binito Mussolini, duçe, Roma-İtalya' böyle bir mektup attırıyorlar. On beş gün sonra İstanbul başkonsolosu İtalyanların, başsavcı, vali muavini Sultanahmet Cezaevi'ne gidiyorlar. Duçe'nin, Mussolini'nin parasını getiriyorlar. Cezaevi müdürü diyor ki, 'Bu diyor beynelmilel sabıkalı, dolandırıcı Halit diyor, Eyüplü Halit. Bu ne anlar faşizmden...' Çağırıyorlar, gel buraya. Anlatıyor, 'Ben parasızdım, İtalyan kasa hırsızını görünce aklıma bu geldi,' diyor."[4]

EYÜPLÜ HALİT VE "KADIN AVCILIĞI"

Georg Mayer'in hatıratında "68 genç kadını evlenme vaadiyle kandırıp paralarını dolandırdığı" şeklinde söz ettiği Eyüplü Halit'in basına yansıyan maceralarından biri şöyle:[5]

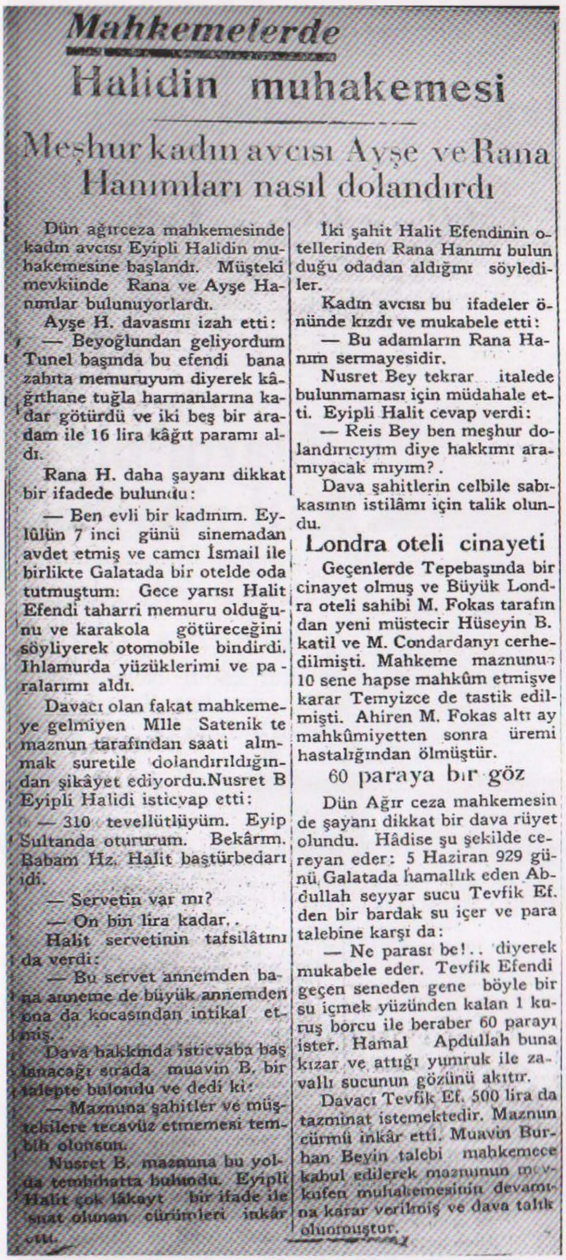
"Dün Ağır Ceza Mahkemesi'nde meşhur kadın dolandırıcısı Eyipli Halid'in muhakemesine başlandı. Halit her zaman olduğu gibi çok şık giyinmiş ve tıraş olmuştu. Ancak davacılarla şahitlere yapılan tebligatta sehven 9 Şubat denildiğinden dava zarureten ayın 9 una talik olundu. Halit iki kadından zorla para almaktan maznundur.

Halit mahkemeden evvel bir muharririmize şunları anlatmıştır:
- Allahtan oldu da ağır cezaya geldim. Burada her şeyi anlatırım. Herhalde beraet kararı alacağım. Yalnız iki aylık mahbusiyet yanıma kâr kalacak. Bir iftira yoluna yatıyoruz.

Asıl dava geçenlerde Sabri Beyin reisliği zamanında olmuştu. Tam 50 tane ecnebi kadın davacım vardı. Hepsi bir dilden anlatıyor. İnsan öyle davalardan zevk alıyor ve uğraşıyor. Ben bu sefer işe ehemmiyet vermedimdi. Ne ise kaderde dost iftirasile yatmak ta varmış. Kadın sulh hakiminde hem beni tanımadığını söyliyor ve hem de boynundaki madalyondan resmimi çıkarıp iade ediyordu.

İstanbul'un bu kadın avcısı rahatının nasıl olduğu sualine yavaş sesle şu cevabi vermiştir.

- Eh... Eş dost sağ olsun. Kadınlardan her gün bir iki tavuk filân geliyor.. Babamın dediği gibi bizim ölüyü karılar kaldıracak galiba...[6]

Mahkemelerde

Halidin muhakemesi

Meşhur kadın avcısı Ayşe ve Rana Hanımları nasıl dolandırdı

Dün ağırceza mahkemesinde kadın avcısı Eyipli Halidin muhakemesine başlandı. Müşteki mevkiinde Rana ve Ayşe Hanımlar bulunuyorlardı.

Ayşe H. davasını izah etti:

— Beyoğlundan geliyordum Tunel başında bu efendi bana zabıta memuruyum diyerek kâğıthane tuğla harmanlarına kadar götürdü ve iki beş bir aradam ile 16 lira kâğıt paramı aldı.

Rana H. daha şayanı dikkat bir ifadede bulundu:

— Ben evli bir kadınım. Eylûlün 7 inci günü sinemadan avdet etmiş ve camcı İsmail ile birlikte Galatada bir otelde oda tutmuştum: Gece yarısı Halit Efendi taharri memuru olduğunu ve karakola götüreceğini söyliyerek otomobile bindirdi. Ihlamurda yüzüklerimi ve paralarımı aldı.

Davacı olan fakat mahkemeye gelmiyen Mlle Satenik te maznun tarafından saati alınmak suretile dolandırıldığından şikâyet ediyordu.Nusret B Eyipli Halidi isticvap etti:

— 310 tevellütlüyüm. Eyip Sultanda otururum. Bekârım. Babam Hz. Halit baştürbedarı idi.

— Servetin var mı?

— On bin lira kadar..

Halit servetinin tafsilâtını da verdi:

— Bu servet annemden bana anneme de büyük annemden ona da kocasından intikal etmiş.

Dava hakkında isticvaba başlanacağı sırada muavin B. bir talepte bulundu ve dedi ki:

— Maznuna şahitler ve müştekilere tecavüz etmemesi temlih olunsun.

Nusret B. maznuna bu yolda temihatta bulundu. Eyipli Halit çok lâkayt bir ifade ile isnat olunan cürümleri inkâr etti.

İki şahit Halit Efendinin otellerinden Rana Hanımı bulunduğu odadan aldığını söylediler.

Kadın avcısı bu ifadeler önünde kızdı ve mukabele etti:

— Bu adamların Rana Hanım sermayesidir.

Nusret Bey tekrar italede bulunmaması için müdahale etti. Eyipli Halit cevap verdi:

— Reis Bey ben meşhur dolandırıcıyım diye hakkımı aramıyacak mıyım?.

Dava şahitlerin celbile sabıkasının istilâmı için talik olundu.

Londra oteli cinayeti

Geçenlerde Tepebaşında bir cinayet olmuş ve Büyük Londra oteli sahibi M. Fokas tarafından yeni müstecir Hüseyin B. katil ve M. Condardanyı cerhedilmişti. Mahkeme maznunu 10 sene hapse mahkûm etmişve karar Temyizce de tastik edilmişti. Ahiren M. Fokas altı ay mahkûmiyetten sonra üremi hastalığından ölmüştür.

60 paraya bir göz

Dün Ağır ceza mahkemesinde şayanı dikkat bir dava rüyet olundu. Hâdise şu şekilde cereyan eder: 5 Haziran 929 günü Galatada hamallık eden Abdullah seyyar sucu Tevfik Ef. den bir bardak su içer ve para talebine karşı da:

— Ne parası be!.. diyerek mukabele eder. Tevfik Efendi geçen seneden gene böyle bir su içmek yüzünden kalan 1 kuruş borcu ile beraber 60 parayı ister. Hamal Apdullah buna kızar ve attığı yumruk ile zavallı sucunun gözünü akıtır.

Davacı Tevfik Ef. 500 lira da tazminat istemektedir. Maznun cürmü inkâr etti. Muavin Burhan Beyin talebi mahkemece kabul edilerek maznunun müvekkafen muhakemesinin devamına karar verilmiş ve dava talik olunmuştur.

10/02/30, *Milliyet* gazetesi

Dün Ağır Ceza Mahkemesi'nde kadın avcısı Eyipli Halidin muhakamesine başlandı. Müşteki mevkiinde Rana ve Ayşe Hanımlar bulunuyorlardı.

Ayşe H. Davasını izah etti:
- Beyoğlundan geliyordum Tünel başında bu efendi bana zabıta memuruyum diyerek Kâğıthane tuğla harmanlarına kadar götürdü ve iki beş bir aradam ile 16 lira kâğıt paramı aldı.

Rana H. daha şayanı dikkat bir ifadede bulundu:
- Ben evli bir kadınım. Eylûlün 7 inci günü sinemadan avdet etmiş ve camcı İsmail ile birlikte Galatada bir otelde oda tutmuştum: Gece yarısı Halit Efendi taharri memuru olduğunu ve

Eyüplü Halit'in "muavini" Rahmi Kırbağ hakkında bir haber.

28/05/52, *Hizmet* gazetesi

Kadın avcısı Rahmi

Maruf bir kadın avcısı

Rahmi gerdeğe girerken tutuldu

Meşhur kadın avcısı Eyüblü Halidin muavini Rahmi Kır-

(Devamı Sa. 5; Sü. 4)

Halit servetinin tafsilâtını da verdi:
- Bu servet annemden bana, anneme de büyük annemden, ona da kocasından intikal etmiş...

Dava hakkında isticvaba başlanacağı sırada muavin B. bir talepte bulundu ve dedi ki:
- Maznuna şahitler ve müştekilere tecavüz etmemesi tembih olunsun.

Nusret B. Maznuna bu yolda tembihatta bulundu. Eyipli Halit çok lâkayt bir ifade ile isnat olunan cürümleri inkâr etti.

İki şahit Halit Efendinin otellerinden Rana Hanımı bulunduğu odadan aldığını söylediler.

Kadın avcısı bu ifadeler önünde kızdı ve mukabele etti:
- Bu adamların Rana Hanım sermayesidir.

dırıcının Eyüplü Halit'ten "rahmetli" şeklinde söz etmesinden, Halit'in ellili yıllardan önce vefat ettiği anlaşılmakta. Rahmi Kırbağ tutuklanmasından sonra bir gazeteciyle yaptığı mülakatta, kandırdığı kadınların sayısını unuttuğunu belirtecek, gazetecinin "bu işte ihtisasın olduğu muhakkak..." tespitine ise şu cevabı verecekti: "Ne diyorsun be birader. Hani, Allah rahmet eylesin, Eyüplü Halid'in adı çıkmıştı ya... Rahmetli sıkıya geldiği zaman gelip bana akıl danışır meseleyi bütün etrafiyle anlatır: Ne yapayım be Hafız ? derdi. Eh, ben de, min gayri haddin, aklımın erdiği, dilimin döndüğü kadar bir şeyler söylerdim. Rahmetli, benim söylediklerimi yaptığı zaman en büyük vurgunları vurmuştur. Pek kırk yılda bir de Mahmut Saim'e danışırdı. Onun da tek tük böyle işleri vardı."[8]

Eyüplü Halit gibi suçlular Türk toplumsal tarihinin en az incelenmiş konularından biri. Bunun iki ana sebebi var: (a) Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerinin araştırmacıların istifadesine açılmamış olması; (b) halihazırda yayın hayatına devam eden uzun ömürlü gazeteler dahil hiçbirinin konu, olay başlıkları ve şahıs isimlerine göre hazırlanmış dizinlerinin olmaması.

karakola götüreceğini söyliyerek otomobile bindirdi. Ihlamurda yüzüklerimi ve paralarımı aldı.

Davacı olan fakat mahkemeye gelmiyen Matmazel Satenik te maznun tarafından saati alınmak suretile dolandırıldığından şikâyet ediyordu. Nusret B Eyipli Halidi isticvap etti:
- 310 [miladi 1894] tevellütlüyüm. Eyip Sultanda otururum. Bekârım. Babam Hz. Halit baştürbedarı idi.
- Servetin var mı?
- On bin lira kadar.

Nusret Bey tekrar italede bulunmaması için müdahale etti. Eyipli Halit cevap verdi.
- Reis Bey ben meşhur dolandırıcıyım diye hakkımı aramıyacak mıyım?

Dava şahitlerin celbile sabıkasının istilâmı için talik olundu.7"

Eyüplü Halit'in ne zaman vefat ettiği belli değil. Ancak 1952 yılında, kendisinden "meşhur kadın avcısı Eyüplü Halit'in muavini" sıfatıyla söz edilen Rahmi Kırbağ adında bir başka dolan-

SONUÇ

Eyüplü Halit veya "muavini" Rahmi Kırbağ gibi suçlular Türk toplumsal tarihinin en az incelenmiş konularından biri. Bunun iki ana sebebi var: (a) Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerinin Devlet Arşivleri'ne devredilmeyip araştırmacıların istifadesine açılmamış olması; (b) halihazırda yayın hayatına devam eden uzun ömürlü gazeteler başta olmak üzere (örneğin *Hürriyet, Milliyet, Akşam, Cumhuriyet, Yeni Asır*) hiçbir gazetenin konu, olay başlıkları ve şahıs isimlerine göre hazırlanmış dizinlerinin olmaması. Bu olumsuz şartlar nedeniyle Türk sosyal tarihinin son derece zengin ve renkli geçmişi karanlıkta kalmaya devam edecektir.

RIFAT N. BALİ
BAĞIMSIZ ARAŞTIRMACI

DİPNOTLAR

1 "Yeni Sülün Osman'lar Galatasaray'ın Florya Tesislerini Bile Satacaktı", *Radikal*, 13 Kasım 2006.
2 Edhem Eldem, *Bankalar Caddesi Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000, s. 155-188.
3 Ulaş Yıldız, "Nerede o eski 'dayılar'", *Radikal*, 7 Mart 2001.
4 Bankalar Caddesi Sergisi vesilesiyle Yaşar Danacıoğlu ile yapılan görüşme, 14 Eylül 2000. Görüşen ve bandı çözen kişi Jaklın Çelik. Kaynak: Esra Danacıoğlu arşivi.
5 "Halidin muhakemesi", *Milliyet*, 10 Şubat 1930.
6 "Eyipli Halit memnun değil", *Milliyet*, 7 Şubat 1930.
7 "Halidin muhakemesi", *Milliyet*, 10 Şubat 1930.
8 Hüseyin Şehsuvar, "Kafese koyduğu kadınların sayısını kendi bile unutmuş...", *Hizmet*, 29 Mayıs 1952.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İkinci Meşrutiyet'in 100. yılında 'Hürriyetin Güzel Yüzü'nün gerçek öyküsü

Ne efsunkâr imişsin âh ey didâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esaretten

NAMIK KEMAL

İkinci Meşrutiyet'in siyasal olaylarını, düşünce akımlarını, siyasal kavramlarını, kişilerini, parti ve cemiyetlerini kapsamlı bir biçimde "canlandıran" eserin 2. Baskısı genişletildi, gözden geçirildi.

400'e yakın eski kartpostalla birlikte "canlanan yakın tarihimiz"...

SACİT KUTLU
DİDÂR-I HÜRRİYET*
KARTPOSTALLARLA İKİNCİ MEŞRUTİYET
(1908 - 1913)
450 sayfa. ISBN: 978-975-6857-59-5 **Hürriyetin Güzel Yüzü*

"Bir fotoğrafın bin sözcüğe bedel olduğu söylenir. Sacit Kutlu bu harikulâde kitabında kartpostalları biraraya getiriyor, ayrıca yazarın çok iyi hazırlanmış metni döneme dair bilgi ve anlayışımızı geliştiriyor. Kendi kitabımı yazarken bu önemli kaynağın elimde olmasını dilerdim."

FEROZ AHMAD

KONUK ÜLKE 2006 TÜRKİYE BÜTÜN RENKLERİYLE TÜRKİYE FRANKFURT KİTAP FUARI 2007

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: **0212 311 50 00**
Satış/Dağıtım Telefon: **0212 311 50 00** Fax: **0212 253 47 00**
E-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com**

YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ

EYLÜL 1908

AYKUT KANSU

Eylül ayında uluslararası kamuoyu Türkiye'de yeni bir düzenin kurulmakta olduğunu ve gidişatın artık eskisi gibi olmayacağını anlamıştı. Özellikle 1903 yılındaki İlinden Ayaklanması'ndan beri Makedonya'daki durum son derece karışık bir hal almıştı. Abdülhamid yönetiminin bu ayaklanmayı bastırmakta kullandığı yöntemden başlayarak bunun üzerine eklenen bir sürü konu, sonunda "Makedonya Sorunu" adını alarak Avrupa devletlerini ciddi biçimde ilgilendirmişti.

Mutlakiyetçi yönetimin çözmek şöyle dursun daha da alevlenmesine -en iyimser yorumla- seyirci kaldığı Makedonya Sorunu, sonunda Türkiye'nin Balkanlar'daki vilayetlerine uluslararası jandarma gücü konuşlandırılması ile neticelenmişti. Ancak Abdülhamid döneminde hem Türkiye'nin yapılması gerekli reformları yapmakta son derece isteksiz ve gönülsüz olması, hem de mutlakiyetçi yönetimi sonuna kadar destekleyen Almanya'nın uluslararası platformda hep Türkiye'ye arka çıkması, Makedonya Sorunu'nu çözümsüzlüğe itmişti.

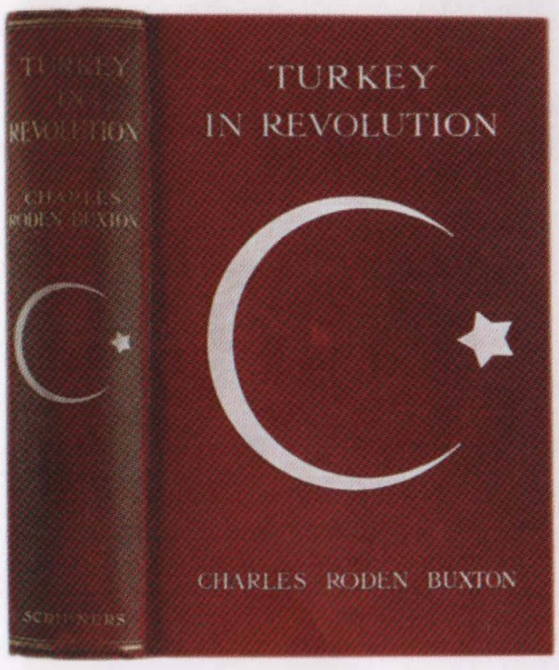
Londra'da örgütlenmiş olan Balkan Komitesi, kurulduğu 1903 yılından itibaren Makedonya'daki insan hakları ihlallerini inceleyen bir kuruluştu ve insani yardım da dahil olmak üzere bölgeye ilgisi 1903 yılından beri devam ediyordu. 1903 yılındaki İlinden Ayaklanması'nın ertesinde kurulan bu komite, Abdülhamid yönetiminin ayaklanmayı bastırma işinde kullandığı ölçüsüz şiddeti en sert ifadelerle eleştirmiş ve 1908 yılına kadar gelen süreçte hem baskıcı ve mutlakiyetçi Abdülhamid yönetimini, hem de ona arka çıkan Almanya'yı kamuoyunda sürekli kötülemişti. Komite her ne kadar bazı dış politika tercihlerinde İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'i desteklemişse de, genelde iktidardaki hükümetin politikasından bağımsız olarak hareket etmiş ve yeri geldiğinde İngiliz hükümetlerinin Makedonya Sorunu ile ilgili çalışma ve diplomatik çabalarını eleştirmekten geri kalmamıştı.

Komite üyelerinin büyük çoğunluğu özgürlükçü fikirlere sahip ailelere mensup üst orta sınıf İngilizlerdi ve kendileri de Muhafazakâr Parti'nin içte ve dışta uyguladığı ve özellikle insan haklarını ilgilendiren konulardaki genel tutumuna karşıydılar. Balkan Komitesi üyeleri arasında emperyalizm aleyhine yazdığı ve 1902 yılında basılan *Imperialism* adlı meşhur kitabı bugün bile okunan John A. Hobson da vardı. Emperyalizmi, modern kapitalizmin doğal bir sonucu olduğunu söyleyerek şiddetle eleştiren Hobson'un uluslararası saygınlığı çok yüksekti ve etkilediği insanlar arasında Lenin ve Trotsky de bulunmaktaydı. Emperyalizm aleyhtarı fikirlerini, *The Manchester Guardian* gazetesi adına İngiltere'nin Afrika'da yürüttüğü Boer Savaşı'nı izlemek üzere Güney Afrika'ya yollandığı sırada iyice keskinleştirmişti.

Kurulduğu zaman Balkan Komitesi'nin başkanlığını James Bryce üstlenmişti. Oxford Üniversitesi'nde medeni hukuk profesörü olan Bryce aynı zamanda Roma İmparatorluğu üzerine yazdığı meşhur kitapla saygın bir tarihçi olarak da hürmet görmekteydi. Ayrıca Liberal Parti'nin önde gelen politikacılarındandı. 1897 yılında Güney Afrika'ya yaptığı bir ziyaretten sonra yazdığı anılarında İngiltere'nin emperyalist politikasını eleştirmiş ve Boer Savaşı aleyhinde tavır almıştı. 1895/1896 Ermeni katliamları ertesinde Kafkasya'ya yap-

Charles Roden Buxton, ağabeyi Noel Buxton gibi Balkanlar üzerine pek çok çalışma yaptı. Buxton'un 1908'i anlattığı, 1909'da basılan *Turkey in Revolution* kitabının kapağı.

II. Meşrutiyet'in İlanının 100'üncü Yılı kitabından alınmıştır.

tığı bir ziyaret sonrasında da olaylar karşısındaki tutumu nedeniyle mutlakiyetçi Abdülhamid yönetimini sert dille eleştirmişti. Bryce, 1915 yılında İngiliz Parlamentosu'nda Ermeni Soykırımı'nı ilk eleştiren Liberal Parti politikacılarından biriydi.

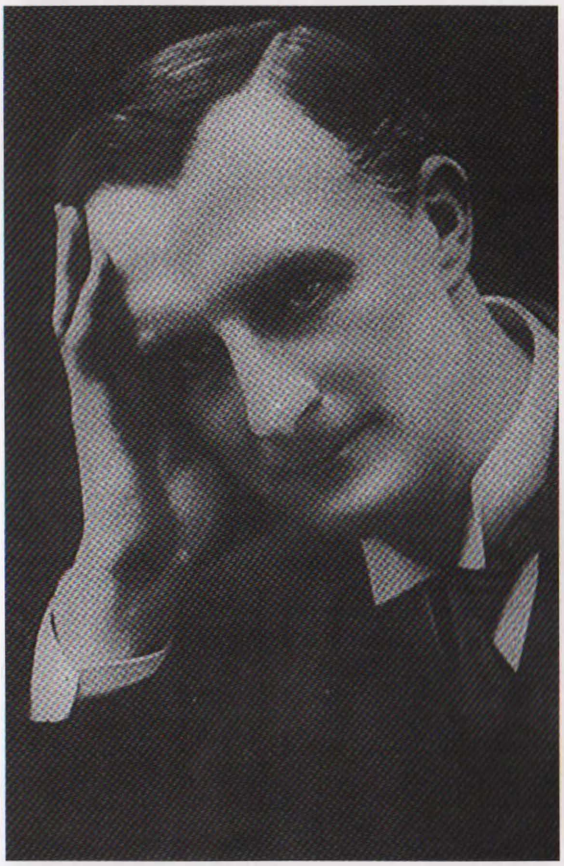
Bryce, Balkan Komitesi'nin başkanlığını 1905 yılına kadar sürdürmüştü. O yıl Sir Henry Campbell-Bannerman'ın kurduğu hükümette İrlanda işlerinden sorumlu başmüsteşar olarak görev alınca Balkan Komitesi başkanlığını bırakmış ve yerine yine Liberal Parti üyelerinden ve Cambridge Üniversitesi'nde uluslararası hukuk profesörü olan John Westlake geçmişti. Westlake 1900 ile 1906 yılları arasında La Haye'deki Uluslararası Adalet Divanı'nda İngiliz temsilcisi olarak yargıçlık da yapmış, uluslararası hukuk alanında önemli kitapları olan saygın bir liberaldi.

Komitenin diğer belirgin kişilikleri arasında sayılması gereken birkaç isimden biri de Noel Buxton idi. Kardeşi Charles Roden Buxton ile birlikte Makedonya Sorunu üzerine birçok incelemeye imza atmışlardı. Noel Buxton'ın *Europe and the Turks* adlı kitabı 1907 yılında çıkmıştı. Daha ileriki tarihlerde, 1913'te *With the Bulgarian Staff*, 1914'te *Travel and Politics in Armenia*, 1915'te kardeşiyle birlikte *The War and the Balkans*, 1917'de Coleman Phillipson ile birlikte *The Question of the Bosphorus and Dardanelles*, 1919'da C. Leonard Lees ile birlikte *Balkan Problems and European Peace*, 1922'de T. P. Conwil-Evans ile birlikte *Oppressed Peoples and the League of Nations* ve 1929'da da Ortadoğu, İran, Balkanlar ve Sahra Çölü'ndeki gezilerini anlattığı *Travels and Reflections* adlı kitapları yayınlanacaktı. Dünya barışının korunması için çalışan ve her zaman ezilenlerin ve haksızlığa uğrayanların yanında olan Buxton kardeşler Liberal Parti ve daha sonra İşçi Partisi üyesiydiler ve değişik zamanlarda parlamentoda da görev yapmışlardı. Charles Roden Buxton da ağabeyi gibi hem Balkanlar hem de dünyanın değişik yerlerinde barışı bozan konular üzerinde değişik zamanlarda oldukça fazla sayıda kitap yayınlayacaktı. İlk olarak 1909 yılında Türk Devrimi'ni anlattığı *Turkey in Revolution* adlı kitaptan sonra, 1915'te ağabeyiyle birlikte *The War and the Balkans*, 1916'da derlediği *Towards a Lasting Settlement*, 1920'de eşiyle birlikte *The World after the War* adlı kitapları yayınlamıştı, ayrıca İşçi Partisi bünyesinde de işçilerin yaşam koşulları ve Afrika'daki siyahlar ve ırk ayrımcılığı üzerine küçük risaleler yayınlayacaktı.

Balkan Komitesi ile ilgili bir başka önemli isim de Henry Noel Brailsford idi. 1890'lı yıllardan itibaren *The Manchester Guardian* gazetesinde Balkanlar ve Ortadoğu üzerine yazılar yazan Brailsford 20. yüzyıl başında adı en ön planda geçen solcu muhabirlerden biriydi. 1903 yılındaki İlinden Ayaklanması'ndan sonra Makedonya'da yerinde incelemeler yaparak 1906 yılında *Macedonia: Its Races and Their Future* adlı kitabı yayınlamıştı. Makedonya'daki etnik sorunları tüm ayrıntılarıyla anlatan ve çözümlemeleri bugün bile ibretle okunacak bir eser olarak bu kitap hâlâ değerini korumaktadır.

İşte en önemli şahsiyetlerinin kısa özgeçmişlerini verdiğimiz Balkan Komitesi Türkiye'deki devrimin hemen ertesinde mutlakiyetçiliği devirerek yerine liberal bir yönetim kurmaya çalışan İttihad ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içine girdi. Türkiye üzerine Makedonya Sorunu dolayısıyla yapılan uluslararası baskı ve bölgenin özerk hale getirilmesi de dahil olmak üzere değişik projeler üreten uluslararası kamuoyu, ağustos ve eylül aylarında eski tutumundan vazgeçerek Türkiye üzerindeki baskısını kaldırdı ve yeni yönetimin tavrını beklemeye başladı.

Türkiye'de değişen durum bir taraftan Türkiye'de Abdülhamid dönemine damgasını vuran insan hakları ihlallerinin artık tekrarlanmayacağı hakkında dünya kamuoyunda olumlu bir hava estirirken, diğer yandan da birbirleriyle şiddetli bir rekabet içinde olan Avrupa devletlerinin emperyalist projelerini ivedilikle yeniden gözden geçirmelerini gerektiriyordu. Devrimin Türkiye'de yaratmış olduğu geçici iktidar boşluğu kendi aralarında rekabet içinde olan Avrupalı büyük güçlere "fırsat" yaratmış gibiydi. Ayrıca bu geçici iktidar boşluğu bölgedeki ufak güçler için de yeni umutların doğmasına vesile olmuştu.

İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey. 1903 yılındaki İlinden Ayaklanması'nın ertesinde kurulan Balkan Komitesi bazı dış politika tercihlerinde Grey'i destekledi ama genelde bağımsız kaldı.

Bahsettiğimiz olayın somut örneklerini, Türkiye tüm dünya kamuoyuyla birlikte eylül ayı sonunda ve ekim ayı başında görecektir: 5 Ekim 1908 tarihinde Bulgar Prensi Ferdinand resmen Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edecek, hemen ertesinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da resmen 6 Ekim 1908 tarihinde Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini dünya kamuoyuna duyuracaktır. Bu oldubittiler karşısında Türkiye'nin durumu protesto ederek kabullenmek dışında yapabileceği *hiçbir* şey yoktur.

Ahmed Rıza Bey'in Türkiye'ye dönmeden önce Almanya ve Avusturya'daki temaslarıyla daha önce Fransız cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı ile yapmış olduğu görüşmeleri bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

Ahmed Rıza ile bir söyleşi

İNGİLİZCE ÇEVİRİLER: AYKUT KANSU VE EFECAN İNCEOĞLU
ALMANCA ÇEVİRİ: VOLKAN ÇIDAM

21 EYLÜL, VİYANA

Ahmed Rıza bugüne kadar Paris'te çıkan ve Jön Türk hareketinin odak noktası konumuna gelmiş *Mechveret* gazetesinin yayıncısı. "Meşveret" [Türkçede] "tartmak, düşünmek, danışmak" anlamına geliyor. Kendisi de, özü itibari ile, bir düşünürün hal ve tavrını sergiliyor.

Ahmed Rıza elli yaşında, saçı sakalı şimdiden ağarmış. Uzun boyu, enerji dolu ince yüzü ve gür kaşlarının arasından kararlı bakan gri gözleri ile güzel bir erkeksi görünüm sergiliyor. Tipi, özellikle de Türklere has heybetli burnu, kimliğini ele veriyor elbet, ama yine de görünümündeki kuvvetli Avrupai etki gözden kaçmıyor. Mükemmel derecede Fransızca konuşmakla beraber, üzüntü ile belirttiği gibi, ilk çocukluk yıllarında Almancadan başka bir ses duymamış olmasına rağmen, kendisini bu dilde ifade etmeye muktedir değil. İki saat süren sohbetimiz sırasında anlattığına göre, annesi yarı Viyanalı. Bugün yetmiş bir yaşında ve Ahmed Rıza onu yirmi yıldır görmemiş. Huşu içinde bahsediyor kendisini bekleyen kavuşma anının mutluluğundan. Benden, yanından geçtiğimiz St. Stephan Katedrali'nde kendisine refakat etmemi rica ediyor çünkü tahmin ettiğine göre, annesi ibadet vazifesini zaman zaman burada yerine getirmiş olabilirmiş. Sunağı yeni süslenmiş katedrali dolaşırken derinden duygulanıyor. Dışarı çıkar çıkmaz anlatmaya başlıyor Ahmet Rıza: Bundan elli iki yıl önce, Kırım Savaşı'nın hemen ertesinde, babası Türk Elçiliği'nde müsteşar oluyor ve burada Münih doğumlu ama Macar asıllı bir aileden gelen Turban Hanım'la tanışıp evleniyor. "Gördüğünüz gibi annem Şark'ı çağrıştıran bir soyadına sahip. Nasıl oluyor bu?" diye soruyor. "On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yapılan savaşlardan birinde Macaristan'da genç bir Türk subayı ağır yaralanıyor. Genci yaralarının itinayla sarıldığı Macar bir ailenin evine getiriyorlar. Evin kızı âşık oluyor genco ve böylelikle bir aile kuruluyor. İşte benim annem bu Türk subayı ve Macar kızının soyundan ve damarlarımda akan Türk kanı aynı zamanda anne tarafından da geliyor."

Ahmed Rıza birkaç hafta önce Norderney'de Alman Şansölyesi Prens [Bernhard Heinrich Karl Martin] von Bülow Hazretleri tarafından kabul edildi; son zamanlarda birçok defalar olmak üzere [Fransız Cumhurbaşkanı Georges] Clemenceau ve [Fransız Dışişleri Bakanı Stéphen] Pichon Hazretleri ile görüştü ve büyük ihtimalle yakın gelecekte de birçok ünlü devlet adamı ile görüşmelerde bulunacak.

Ahmed Rıza hayatında ilk defa Viyana'da bulunuyor ve yakın zamanda İstanbul'a doğru harekete geçecek. Şayet [demiryollarındaki] grev sona erip de yolunun Selanik'ten geçmesine izin verirse, orada bir-iki gün kalarak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri ile irtibata geçecek. Aksi takdirde, dönüş yolculuğunda ziyaret edecek Selanik'i. Ahmed Rıza uğruna yorulmak bilmeksizin mücadelesini verdiği anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra İstanbul'a yerleşmeyi düşünüyor, ancak öncelikle taşınma hazırlıkları yapmak üzere tekrar Paris'e dönecek. Aynı zamanda dünya siyasetçileri arasında birçok arkadaşının yaşadığı İngiltere'yi ziyaret etmeyi de kendisine görev edinmiş gibi görünüyor.

Türkiye'de cereyan eden devrimin Avusturya-Macaristan'da büyük bir sempatiyle karşılandığına işaret etmem üzerine, Ahmed Rıza: "Avusturya-Macaristan'ın gösterdiği duyarlılık davamız adına çok değerli. Avusturya-Macaristan bildiğiniz gibi komşumuz; komşularla iyi, dostane ilişkiler içinde olmak da komşuluğun gereği. Ayrıca bu dostluk tarihsel temellere dayanıyor. Metternich döneminde ülkeniz monarşisi ile benim vatanım arasında kurulmuş iyi ilişkileri hatırlıyorum," diyor.

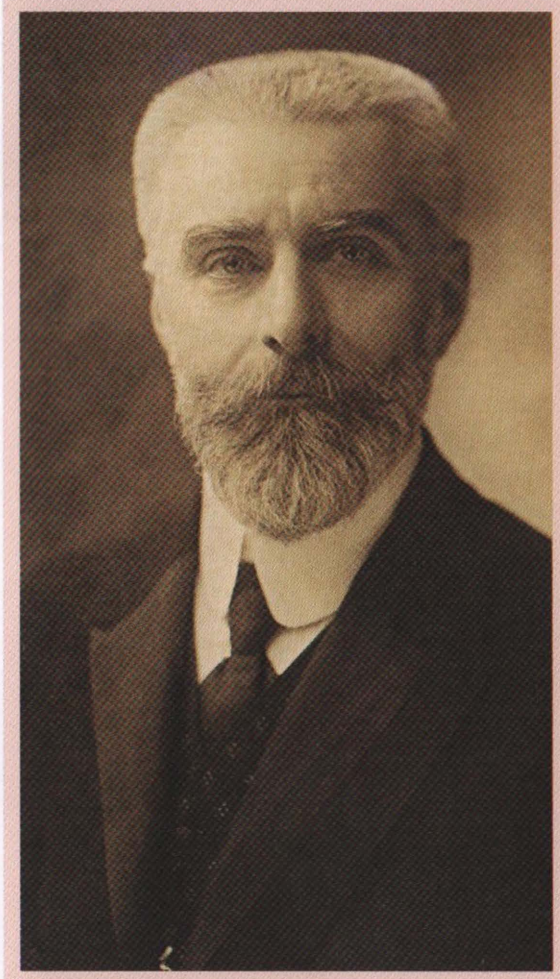
"Ama," diye itiraz ediyorum, "Novi Bazar [Yeni Pazar] Sancağı'ndaki Türk subayları yapılan anlaşmalarla bölgeye bizim de askeri güç yerleştirmemizin bir hak olarak güvence altına alınmış olmasına rağmen Avusturya-Macaristan'a karşı pek de iyi niyet beslemiyorlarmış gibi görünüyorlar. Ne diyorsunuz?"

Ahmed Rıza verdiği cevapta: "Süleyman Paşa olayının ayrıntılarını bilmiyorum. İki-üç subayın Avusturya-Macaristan'a karşı dostane olmayan duygular beslemesi mümkün diyelim. Neyin ifadesi olacak peki bu? Türk subaylarının genelde Avusturya-Macaristan'a karşı bir tutum içinde olmaları bahis konusu bile olamaz. (...) *Neue Freie Presse* gazetesinde çıkmış anlatılardan en iyi siz biliyorsunuz Türk ordusunun General von der Goltz'u nasıl bir ilgi ve sempatiyle karşılamış olduğunu. Umarız kısa süre içinde İstanbul'a [tekrar] gelir de sahip olduğu asil ve güzel işi -Türk ordusunu yeniden yapılandırmayı- sürdürerek, *Neue Freie Presse* gazetesinde ifadesini bulan ruha uygun hareket eder," diyor.

Bunun üzerine Ahmed Rıza ünlü Alman generaliyle, Norderney'de Şansölye'ye yaptığı ziyaretten önce, Berlin'deki uzun süren buluşmalarından söz ediyor.

Ahmed Rıza'ya dış ilişkilerle ilgili görüşlerini ve Berlin Anlaşması'nın sonucu olarak ortaya çıkan durum hakkında artık belirleyici bir konuma gelmiş Jön Türk çevrelerinin ne düşündüğünü soruyorum.

Cevaben: "Partimiz ilke olarak statükoya saygı gösterilmesinden yana; Bosna-Hersek'te olduğu gibi, Doğu Rumeli ve Mısır'da da böyle bu ama biz de karşılık bekliyoruz. Ayrıca Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etme niyetinde olduğu gibi dedikodulara da ehemmiyet vermiyorum. Kısa süre önce bulunduğum Berlin'deki resmi çevreler bana Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmeyi düşündüğüne dair iddiaların hiçbir gerçekliğinin olmadığının güvencesini verdiler." Ve Bosna-Hersek, Girit, Doğu Rumeli ve Mısır'daki duruma işaret ederek devam etti: "Şayet bu topraklara ayak basmış devletlerden biri buradaki statükoyu değiştirmeye yönelik talihsiz bir fikre kapılacak olursa, pek tabii bu duruma şiddetle itiraz ederiz

Neue Freie Presse gazetesinin söyleşi yaptığı Ahmed Rıza'nın Meclis-i Mebusan Reisi iken çekilmiş bir fotoğrafı.

II. Meşrutiyet'in İlanının 100'üncü Yılı kitabından alınmıştır.

ve hatta bir çatışmadan kaçınmamız da mümkün olmayabilir," diyor.

Ardından da ekliyor: "Aynı şey, yürürlükte olan [uluslararası] anlaşma ve sözleşmeler için de geçerli, biz diyoruz ki, tüm sınırlar boyunca statükoyu koruyalım. Statükonun altını çiziyoruz; çünkü Türkiye'de reformların devamlılığı için ihtiyacımız olan ortamı sağlayacak barış ve düzeni istiyoruz."

Ahmed Rıza Bey'e Bulgaristan'ın, İstanbul'daki diplomatik temsilcisini geri çekmesine nasıl bir anlam yüklediğini soruyorum, o da cevap veriyor: "Bana kalırsa her iki taraf da kabahatli. Bulgaristan siyasi açıdan, daha doğrusu protokol gerekleri açısından bakıldığında haksız, şöyle ki: İstanbul'da hakiki bir diplomatik temsilciliğe sahip olmadığını ve olamayacağını unutmuş durumda. Hariciye nazırımızın da belki incelik açısından biraz kabahatli olduğu söylenebilir. Örneğin, Gueshov Bey'i birkaç gün öncesinden diplomatik bir yemek verildiğinden haberdar edebilir, böylelikle kendisi de zamanında İstanbul'u birkaç günlüğüne terk ederdi."

Ahmed Rıza Bey'e Türkler ve Ermeniler, Arnavutlar ve Sırplar, Bulgaristan ve Yunanistan arasındaki birbiriyle çelişen taleplerin uzlaştırılabileceğine inanıp inanmadığını soruyorum.

Ahmed Rıza cevap veriyor: "Arnuvutlar ve Ermeniler ve saymış olduğunuz diğer milletlerin evvelce özerklik talep etmeye pek tabii hakları vardı, çünkü ne özgürlükten ne de adaletten nasiplerini alabiliyorlardı. Yenilenmiş Türkiye'de ise her şey değişmiş durumda. Basın özgürlüğü geri geldi, meclis yeniden kuruldu. Bundan böyle milli tartışmaların bir sonuca bağlanacağı yer meclis ve basındır, tam da Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi. Sizde de Avusturyalılar ve Macarlar milli tartışma konularını meclise taşıyorlar. Sonra İngiltere'de de İngilizler ve İrlandalılar arasında tartışma var; Belçika'da Flamanlar ve Valonlar arasında, Almanya'da da Almanlar ve Polonyalılar arasında."

Ahmed Rıza'ya İstanbul'daki cemiyetin taşra komiteleri üzerinde kayıtsız şartsız iktidara sahip olup olmadığını soruyorum, dahası, bir nevi ikinci bir kabine işlevini gören cemiyetin meclisin açılışından sonra da varlığını sürdürüp sürdürmeyeceğini.

Ahmed Rıza cevap veriyor: "İstanbul, Selanik, Manastır, İzmir ve daha birçok yerde merkez komitelerimiz var ve bunların dışında da taşra örgütlerine sahibiz. Merkez komiteler şu an itibariyle İstanbul'daki cemiyetin kontrolü altında değil. Zamanı geldiğinde İstanbul'da bir merkezi komitenin etrafında örgütlenmenin yolu bulunacaktır ama şu an itibariyle adını saydığım tüm şehirlerde asayiş ve düzenin korunması öncelik taşıyor ve bu iş komitelere düşüyor."

Gelecek hakkında şunları söylüyor Ahmet Rıza: "Partimiz hiçbir zaman devlet içinde devlet olmayacaktır. Şu an itibariyle görevimiz daha çok hükümeti sağlamlaştırmak, itibarını artırmak, Babıâli'nin saygınlığını yüceltmek. Görevimiz anayasal hükümete, devrim ve karşı devrim tehlikelerine karşı destek olmak. Ama açıkçasını söyleyeyim, en ufak bir karşı devrim tehdidi ile bile karşı karşıya değiliz. Düzeni sağlayabilecek güçlü bir hükümetten yanayız, çünkü düzen olmadı mı ne ilerleme mümkün, ne de yasama çalışmaları. Hükümete ahlaki desteğimizi vermek dışında hiçbir rolümüz yok, olamaz da. Bu desteğin de aracı ya basın ya da meclistir. Burada da işimiz yönetmek değil, denetlemek. Bizler iyi anlamda -İngilizlerin kullandığı anlamda diyelim- muhafazakârız. İçerde reformlar yapılmasını talep ediyoruz, ilerlemeyi arzu ediyor ve var olan durumun iyileştirilmesini istiyoruz."

Ve devam ediyor Ahmed Rıza: "*Reformlardan* yanayız elbet, ama asla *deformе* olmayacağız. Pek tabii akla uygun [makul] yeniliklerin dostuyuz, ama bugüne kadar şayet devrimci olarak biliniyor idiysek, bundan böyle evrimciyiz. Hiçbir şey şiddet yoluyla gerçekleşmemeli, hiçbir şey kaba kuvvet aracılığıyla dönüştürülmemeli. Ekonomik alandaki yenilikleri ivedilikle yerine getirilebiliriz sanıyorum, ama sosyal açıdan hiçbir şey atılganlıkla çözülemez. Sağlığı her halükârda az da olsa bozulmuş bir ülkeye zorla aşırı dozda ilaç verilmek istendi miydi, ülke büsbütün yatağa düşecektir. İşleri gereğinden fazla hızlandırırsak, ilerleme güdüsünü tehlike altına sokarız. Yapılacak her türlü keskin yenilik Türkiye'de güvensizlik ortamı yaratarak meşru bir direnişe yol açabilir ve hatta karşı devrimin tohumlarını içinde barındırabilir. Türk halkı geleneklerine son derece bağlıdır. Geleneği ve hatta bazı önyargıları hesaba katmayan her türlü siyaset verimsiz kalma tehlikesiyle karşılaşacaktır."

Ahmed Rıza'ya acaba din adamları sınıfı, yani ulema, ekseriyetle Jön Türklerin davasına sadık mı kalacak, yoksa bu sınıfın toplumsal yenilikler ve Avrupa'dan ithal edilecek bilimsel eğitim karşısında korkuya kapılıp dini bir karşı devrimci parti kurma ihtimali var mı diye sordum. Bu bağlamda Küçük Asya'dan [yani, Anadolu'dan], özellikle de Konya'dan gelen birçok din adamının şimdiden eski düzenden yana tavır aldıklarına dair bazı haberlere işaret ettim.

Buna da Ahmed Rıza şöyle cevap verdi: "Ulemanın içinde bağnazlık yoktur. Ulema reformların düşmanı değil. Reformlar hiçbir şekilde İslamın ruhuna aykırı değil. Avrupa'ya ortaçağın karanlığı hâkimken, İspanya'daki Arapların bilimin ve ilerlemenin iplerini ellerinde tuttuklarını hatırlatmam mı gerekiyor? Son zamanlarda meydana gelenler ve olayları yargılayanlarda dini bir karşı devrimci hareketin yükseldiğine dair bir şüphenin uyanmış olması, sadece ve sadece bazı şehirlerde özgürlüğün kötüye kullanılmış olması gerçeğine dayanmaktadır. İstanbul'da, Selanik'te, İzmir'de bazı kadınlar sokağa örtünmeksizin çıkmak istediler ve ulemalar bunu geleneklere aykırı buldular. İstanbul'da bir kadın, hatta tiyatroda rol almak istedi. Bunu bazılarının özgürlüğe ve ilerlemeye düşman olmaksızın uygunsuz bulabileceğini anlayabilirsiniz zannederim."

"Elbette," diye sürdürdü sözünü Ahmed Rıza, "Türkiye'de kadınlar için de yeni bir çağın gelmesi gerektiğini düşünüyorum. Kadınların eğitimi alanında çok şey gerçekleşmeli, çünkü kadınlar yeni nesli yetiştirecekler, erkeklerinin yanında duracak, onlara tavsiyeler verecekler, bütün bunlar karanlıklarda kaldıkları takdirde nasıl gerçekleşir?"

"Halkımızın entelektüel ve ahlaki amaçlarına hizmet edebilmek için eğitim müfredatı konusuyla yakından ilgilenmemiz gerekiyor. Yeni bir toplum yarattık; insanlarımızı da bu yeni toplumun olgunluğuna erişmeleri için hazırlamamız gerekiyor. Bu yeni Türkiye'de artık ırk ve din ayrımının yeri olamaz. Herkes için tam ve eşit hak ve özgürlük. Müslüman, Hıristiyan ve Musevilerin beraber ders gördüğü okullara ihtiyacımız var ki bu sayede arzu edilen kaynaşma ve herkes için eşitliğin yolu hazırlanabilsin."

Ahmed Rıza'ya partisi Sultan'a güveniyor mu diye sorduğumda, şöyle cevap verdi: "Beklentimiz Sultan'ın verdiği sözü kutsal addedeceği ve anayasayı hiçbir zaman ihlal etmeyeceği yönünde, ama aynı zamanda anayasayla yenilenmiş Türkiye'ye malını ve canını vermek kudretine sahip olan ordumuza da güveniyoruz."

Son olarak Ahmed Rıza'ya günün olayı hakkındaki fikrini, Şark Demiryolları grevi hakkında ne düşündüğünü sordum ve o da cevap verdi: "Ne istiyorsunuz? Grev modern bir olgu ve özgürlüğün yerleşmiş olduğu bir devlette, grev hakkının da yeri olması gerekir."

Neue Freie Presse, 22 Eylül, 1908, Salı, ss. 2-3.

Türkiye'de yeni yönetim

İNGİLİZ SİYASETİNİN BAŞARISI

Balkan Komitesi'ne, ay başından beri Selanik'te bulunan bu komitenin sekreteri Mr. W. A. Moore tarafından Türk Devrimi üzerine edindiği izlenimleri anlatan bir rapor geldi. Mr. Moore gönderdiği raporda şunları söylüyor:

"Merkezi Selanik'te bulunan Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ile yaptığım görüşme beni, Jön Türklerin imparatorluktaki tüm milletlere yönelik eşitlikçi reformları icra etme istekleri ve içtenlikleri konusunda kısa sürede ikna etti. Jön Türkler aynı zamanda tüm milletlere eşit muamele yapmak istiyorlar; böylece anayasanın verdiği demokratik haklardan herkes eşit derecede yararlanacak. . . . Bu haliyle, mevcut durum adil görünmektedir. Doğal olarak devrimin karşısında yer alan liderler ülkeden kaçmışlardır. Halihazırdaki ordu Türk halkını temsil etmekte ve şu anda yalnızca askeri örgütlenme meselelerini değil, diğer çıkarları da gözetmek zorunda. Maaş ve tayınları yetersiz olan ordu yeteneksiz bir iktidarın eseri olan ve Yemen ve Makedonya'da yıllarca süren çatışmalardan yorgun düşmüş durumda. İmparatorluğun bitap haldeki tebaası şu anda Jön Türklere içtenlikle minnet duyuyor. Balkan devletlerinin yaklaşımı da şu anda doğru gözüküyor. İttihad ve Terakki Cemiyeti, Avrupa'nın ve özellikle de İngiltere'nin, yeni yönetim hakkında oluşturacağı yargının Makedonya'daki kamu düzeninin sağlanması ve eşit adalete dayanan bir yönetimin kurulmasına bağlı olduğunun bilincine varmış gözüküyor. Şu anda da bu amaç doğrultusunda var gücüyle çalışıyor.

Jön Türk hareketinin açığa çıkmasıyla birlikte Balkan Komitesi Makedonya'da gerçekleştirilmesini istediği reformlar için yaptığı propaganda faaliyetlerine hemen son verdi. Jön Türkler, eski kötülüklere geri dönüldüğü takdirde şu anda kesilmiş olan propaganda faaliyetinin yeniden başlayacağını ya da Avrupa'nın müdahalesini gerektirecek hareketlerin gündeme geleceğini gayet iyi biliyorlar. Bana öyle geliyor ki, [imparatorluk sınırları içindeki] değişik milletler de İngiltere'nin ilgisinin her zaman insancıl olduğu konusunda hemfikir. . . . Hariciye Nezaretimizden Lord Lansdowne ve Sir Edward Grey ile kamuoyunu bilgilendiren ve oluşturan sizlerin ısrarla reformların yapılması üzerinde durarak ülkedeki durumu iyileştirme yönünde gösterdiğiniz azmin, sizlerin farkında olduğunuzdan bile daha fazla yararlı olduğu, şimdi açıkça görülebilmektedir. Jön Türklerin yaklaşık üç yıl önce Selanik'te kurduğu bu büyük örgüt, [bir bakıma] Avrupalı reformistlerin ürünüdür. Her tarafta bir İngiliz muhipliği duygusunun eşzamanlı patlaması yaşanıyor; buna gösterilen gerekçe ise, geçmişte kendini kanıtlamış dost bir ülke olmasının yanı sıra, [İngiltere'nin] eski hükümetin açık bir düşmanı ve [Abdülhamid'in] tahammül edilemez [mutlakiyetçi] kurulu düzenini alt etmeye kararlı bir duruşu olmasıdır. Türkiye'nin dostluğunu kazanma umuduyla kurulu düzeni korumak için reformları engellemeye çalışan bazı güçler [yani Almanya] ne insanlıklarından ne de başarılarından ötürü tebrik edilebilirler. Jön Türklerin Makedonya'daki tüm kötülüklerin kaynağının eski rejim olduğuna dair yaptıkları ağır ithamlar, İngilizlerinki ile tamamen örtüşmektedir. . . . Barışı kendilerinin sağlayabileceklerine duydukları güvenle köylülerin çekmiş olduğu ıstıraba gösterdikleri anlayış ve Makedonyalıların isteklerinin yalnızca doğru düzgün bir yönetim olduğunun bilinciyle hareket eden cemiyet, aslında İngiliz siyasetinin evrensel meşruiyetinin örneğini sunmaktadır."

The Manchester Guardian, 19 Eylül 1908, Cumartesi, s. 10

Barışı kendilerinin sağlayabileceklerine duydukları güvenle köylülerin çekmiş olduğu ıstıraba gösterdikleri anlayış ve Makedonyalıların isteklerinin yalnızca doğru düzgün bir yönetim olduğunun bilinciyle hareket eden cemiyet, aslında İngiliz siyasetinin evrensel meşruiyetinin örneğini sunmaktadır.

Balkan Komitesi ve Türk Devrimi

THE TIMES GAZETESİNİN BAŞYAZARINA

Efendim,

Jön Türk Devrimi'nin yaratmış olduğu büyük ilginin tam da ortasındayken, Balkan Komitesi'nin iki bin üyesi kendilerine dert edindikleri meselenin derin bir bunalıma girdiği anda temsilcilerinin nasıl davrandığını özellikle merak edeceklerdir.

Öncelikle, komitemizin mücadele ettiği kötülükleri bertaraf etme umudu taşıyan bir olayın patlak vermesi üzerine, komitemiz stratejisini zaten yeni duruma göre yeniden tespit etmek zorunda olduğundan, tüm propaganda faaliyetlerine son vermiştir. Komitemiz, sekreterimiz Mr. W. A. Moore'u, kendisinin başarıyla ifa ettiği gibi, Jön Türk liderleriyle görüşmek ve onların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tüm milletlere tarafsız davranarak sağduyulu ve ılımlı bir yaklaşımla başardıkları işi tebrik etmekle görevlendirmiştir. Mr. Moore'un sizin mükemmel bir şekilde okuyucularınıza verdiğiniz bilgileri teyit eden, dolayısıyla da ayrıntılarını burada tekrara gerek görmediğim raporu komitemizin eline ulaşmıştır. Yalnızca üyelerimizin değil, başkalarının da duymaktan memnun olacağı şu sözleri söylemem yeterli olacaktır: Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti devrimi baştan beri amacına uygun bir şekilde yönlendirmiştir. İtiraf etmek gerekir ki, ne kadar büyük olursa olsun, karşılaşılan zorluklar durumun kendisinden kaynaklanmaktadır ve [bu nedenle] komitemizin şu anda olumlu bir beklenti içerisinde olması gerekmektedir.

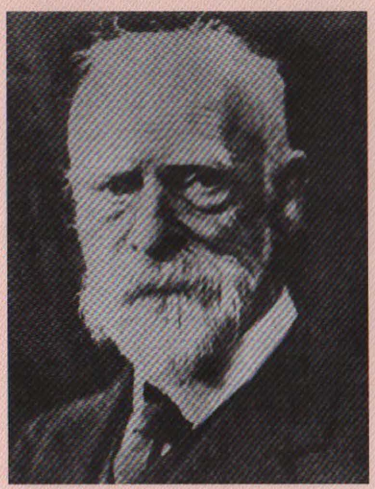
Komitemizin her zaman güttüğü hedef yalnızca insanlık değerleriyle ve alacağı

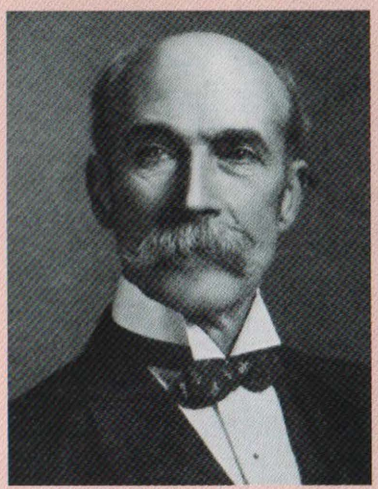
nihai şekil ne olursa olsun uygar bir yaşantının temelini teşkil eden düzenin Avrupa Türkiye'sinde de kurulması niyetiyle sınırlı kalmıştır. Sultan'ın hükümeti, eğer niyeti olsaydı, birbirleriyle mücadele içinde sürekli çatışan silahlı çeteleri bastırma işi de dahil olmak üzere bu görevi yapacak güce sahipti; fakat Sultan Hamid idaresi altında bunu başarmak için Avrupa'nın müdahalesi zorunluydu ve gerekirse halkın milliyetçilik duygularını dikkate almadan, tıpkı Sisam adası ve Lübnan'da olduğu gibi, Makedonya'da da özerk bir yönetim oluşturma projesini gündeme getirerek bu konuda ısrarcı olabilirdik. Türklerin İngiltere'yle dostluğunu zedelediğimiz ve onları başkalarının kucağına attığımız için eleştiriliyor olabiliriz, ama biliyoruz ki birçok Türk, baskıcı yönetimin sürüp gitmesi ve kan dökülmesinin devamı yerine Avrupa denetiminin gelmesini tercih etme noktasına gelmişti. Sayılarının tahminimizden de fazla olması ve Avrupa denetimi yerine Abdülhamid yönetimini yıkmaları Lord Lansdowne ve Sir Edward Grey'in politikalarının kötü olduğunu göstermiyor. Tam tersine, gazetenizin bastığı, bizim de teyit ettiğimiz üzere, Avrupalı reformcuların Jön Türklerin örgütünün oluşumunda etkisi olduğu gibi, Sir Edward Grey'in Avrupalı reformcuların etki alanını genişletme yolunda harcadığı çaba da Jön Türk örgütünü imparatorluğu kurtarmak için daha henüz vakit varken kararlı bir şekilde harekete geçmeye yönlendirdi. İnsanlık namına çalışanlar kendi beklentilerinden de fazlasının gerçekleşmiş olduğunu gördüler. İngiliz kamuoyu ile birlikte hem Jön Türkler hem de Balkan Komitesi İngiliz dış politikasını yönlendirenlerin Türk halkı ile onları ve diğer Hıristiyan tebaayı ezen hükümetleri arasında ayrım yapmayı bildiğini görmekten dolayı mutlu oldu.

Osmanlı İmparatorluğu hakkında geleceğe yönelik olarak söylenecek şey, devrime karşı bir tepki ihtimalinin çıkmasının ötesinde, ortada yönetilecek bir milletin olmadığı, bir millet yaratma gerekliliğinin olduğu. Ortada dil, inanç veya soy sop birliği yok; belki de bunlardan çok daha önemli olan nokta, geleneksel duyguların ve tarihsel birlikteliğin çözülme yönünde olması. İsviçre'de millet gurur duyulacak ve memnuniyet verici ortak bir geçmişle tüm federal yapılarda çoğunluğun paylaştığı ortak siyasal duygular üzerine kuruldu. Bu son temel nokta [yani çoğunluğun paylaştığı ortak siyasal duygular] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı milletleri bir araya getiren tek nokta olabilir, ama böyle bir temel oluşturabilmek için bile ortak siyasal duygular yaratılması gerekiyor. Böyle bir deney için olumlu bir hava eksik değil. Türklerle Arnavutlar, Rumlarla Bulgarlar geçmişlerinde kendilerini bir araya getiren fikirler bulamıyorlarsa, çoğu için geçmiş o kadar kötü anılarla dolu ki, belki de geçmişi unutma üzerinde anlaşarak hiç olmazsa kendilerini bölen fikirlere müracaat etmezler. Eşit hukuk kuralları ve iyi bir yönetim ülkeyi öylesine dönüştürebilir ki, bu, yeni umutlar için bir başlangıç noktası olabilir ve halkın dikkati sanayiye, bilime ve herkese açık yeni iş alanlarına çekilebilir. Buradaki en önemli mesele, yapılması kaçınılmaz olan adem-i merkeziyetçiliği öyle bir şekilde gerçekleştirmek ki, herhangi bir bölgede çıkabilecek muhtemel yerel çatışmalar asgari düzeyde kalsın. Sizin gazetenizin de işaret ettiği üzere, yeni anayasayı yapacak olanların, bu meseleyi çözmek için bölgesel ve yepyeni bir kurumsal ve hukuki durum yaratmanın akıllı olmayabileceğini düşünmeleri gibi, bu kurumları tahrip etmenin ve kurulanları geri almanın da tehlikeli olabileceğini hatırlamaları gerekiyor. Eğitim ve genelde anadil meselesi, yaptığım bu tespit için somut örnek teşkil ediyor. Beklenebileceği gibi, en büyük tehlike böylesi konularda ortaya çıkabilir. Milli bir dil çok cazip gözükebilir, ancak böyle bir projenin peşinde koşup da birleştirmek istedikleri insanları tam tersine yabancılaştırmanın ne kadar kolay olduğunu görmek için yalnızca Poznan örneğine bakmak bile yeterli. Milli [yani baskın] dilden başka bir dili yasaklamamak kolay, ama kısa bir sürede öyle bir noktaya gelinebilir ki, eğitimde milli dili zorunlu kılmak kâğıt üzerinde yasaklanmayan öbür dillerin öğretiminin önünü tıkayabilir. Jön Türk hareketini yönlendirenlerin şimdiye kadar yaptıkları ve liderlerin karakterleri bize Balkan Komitesi olarak hiç de gerçekleşmesini arzu etmediğimiz bu zorlukların üstesinden gelinebileceği inancını aşılamaktadır. Eğer, hiç de hoşumuza gitmeyecek şekilde, tekrar bir etnik ya da siyasal çatışma ortaya çıkacak olursa, insanlık infial edecek noktaya gelene kadar Balkan Komitesi bu işe karışmayacaktır. Bu yüce insanlık idealini korumak için çalışacağız; bu kötülük, Allah korusun, ister kazanan taraftan gelsin, ister anayasal gelişmenin başarısızlığa uğraması sonucu ortaya çıksın, karşısında geçmişte olduğu gibi gelecekte de bizi bulacaktır. Komite şu anda (gelecek hakkında bizimle aynı umutları paylaştığını düşündüğümüz ve umut ettiğimiz) Sir Edward Grey'in daha etkin bir Avrupa denetimi için [Makedonya'ya uluslararası askeri güçle müdahale etme] kararını askıya almasını, ama bu karardan da temelli vazgeçmemesini onaylamaktadır.

Saygılarımla,
[John] Westlake, Başkan
Balkan Komitesi
10, Adelphi Terrace, W. C., [Londra]
29 Ağustos [1908]

The Times, 5 Eylül 1908, Cumartesi, s. 8

James Bryce, 1915 yılında İngiliz Parlamentosu'nda Ermeni Soykırımı'nı ilk eleştiren Liberal Parti politikacılarından biriydi. Bryce, Balkan Komitesi'nin başkanlığını 1905 yılına kadar sürdürmüştü.

İngiliz Hariciye Nezaretinden Lord Lansdowne, Balkanlar'da reform yapılmasını savundu.

Osmanlı İmparatorluğu hakkında geleceğe yönelik olarak söylenecek şey, devrime karşı bir tepki ihtimalinin çıkmasının ötesinde, ortada yönetilecek bir milletin olmadığı, bir millet yaratma gerekliliğinin olduğu. Ortada dil, inanç veya soy-sop birliği yok; belki de bunlardan çok daha önemli olan nokta, geleneksel duyguların ve tarihsel birlikteliğin çözülme yönünde olması.

1908 JÖN TÜRK İHTİLALİ'NDE

FİRZOVİK TOPLANTISININ ÖNEMİ

NECMETTİN ALKAN

*Üç aşamada gerçekleşen ve her aşaması farklılıklar arz eden Firzovik toplantısı, Jön Türk İhtilali'nin başarılı olmasındaki kilometre taşlarından bir tanesidir. Bu makalede, Firzovik toplantısının nasıl başladığına, yön değiştirdiğine ve Jön Türklerin devreye girerek bunu nasıl kendi lehlerine çevirdiklerine temas edilmektedir. Firzovik Osmanlı yönetiminde, Kosova Vilayeti'nde Priştina Sancağı'na bağlı bir nahiye merkezi olup, Mitroviçe ve Üsküp demiryolu üzerinde, Prizren'e ayrılan yolun başında bulunmaktaydı. Nüfusunu ise, Arnavutlar teşkil etmekteydi.**

Firzovik toplantısının hangi tarihte başladığı ve kaç gün devam ettiği konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Galip Paşa bir tarih belirtmeyerek, Şemsi Paşa'nın Manastır'a hareketine müteakip başladığını iddia etmektedir.[1] Şemsi Paşa'nın Manastır'a hareket tarihi 4 Temmuz 1908 olduğuna göre, Galip Bey'in tarihi takriben 4 Temmuz'a tekabül etmektedir. Bölgede görev yapan Avusturyalı Binbaşı Gustav Hubka'nın belirttiğine göre, temmuzun ilk haftasında binlerce Arnavut toplanmıştı.[2]

Manastır Müftüsü Receb Cudî Bey ise, 7 Temmuz sıralarında Piriştine'den gelen bir kişinin Kosova Ovası'nda toplanan Arnavut kabilelerinden kendilerini haberdar ettiğini bildirmektedir.[3] Receb Cudî Bey'in, ahalinin toplantı için gelenleri 17-18 gün boyunca ağırladığı bilgisinden hareket edilirse,[4] takriben haziranın ilk günlerinde başladığı ve yirmi günden fazla devam ettiği anlaşılacaktır. Bölgede görevli olan, gelişmeleri yakından takip eden Şemsi Paşa'nın yaveri Süleyman Külçe, toplantının bu tarihten yirmi gün önce, 14

Makedonya dağlarında Arnavut çeteciler. Fotoğraf, Manaki Kardeşler, 1908.

İkinci Meşrutiyet'in İlanının 100üncü Yılı kitabından alınmıştır.

Haziran'da başladığını iddia etmektedir.[5] Necip Draga Bey ise, haziranın ilk günlerinden itibaren pek çok insanın Firzovik'te topladığını söylemektedir.[6] Recep Cudî, Külçe ve Necip Bey'in ifadeleri esas alındığında, toplantının 14 Haziran-20 Temmuz arasında, bir aydan fazla bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır.

Toplantının bilinen nedeni, Üsküp'teki yabancıların çocuklarının eğitim gördüğü bir okulun düzenlemek istediği piknik ve eğlencedir. Mitroviçe-Üsküp tren hattının mühendisi, okulun müdürü, veliler ile öğrenciler piknik yapmak istemişlerdi. Linpan istasyonu ile Firzovik arasında, Luçka Bora köyü yakınlarındaki Sarayşta mevkiinde bulunan Üsküp-Mitroviçe tren hattının bekçilerinden birinin korusu seçilmişti.

10 Teşrin-i Evvel 1323 (23 Ekim 1907), Manastır Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Vilayet Heyeti Merkeziyesi.

Fotoğraflar, aksi belirtilmedikçe *Manastır'da İlân-ı Hürriyet 1908-1909* adlı kitaptan alınmıştır.

Külçe'nin anlattığına göre, şenliğin hazırlıkları devam ettiği sıralarda Arnavutlar arasında şu dedikodular dolaşmaya başlanmıştı: "Şimdiye kadar vâki olmayan bu hareket ne demekmiş? Bu küstahlığa teşebbüs edenler neler yapmazmış? [...] Sormadan, danışmadan Arnavutluğun hariminde kızları, kadınları ile eğlenti yapmak, belki de kafaları tütsülemek cesaretini gösteren bu ecnebiler Arnavut izzeti nefsini hesaba katmamak, onu tezlil etmekte muhatara göstermemek cesaretini nereden almışlar. [...]"[8]

Recep Cudî Bey de toplantıya katılanların eğlenceyi bir "çıbana" benzeterek, bunun vatanı ve milleti "mahv" edecek bir "kangren" halini alacağına inandıklarını yazmaktadır. Halkın yapılmak istenen eğlenceyi "aleni fuhşa" benzeterek, Kosova sahrasındaki Sultan Murad'ın türbesi karşısında buna müsade edilmesine tepki gösterdiğini şu şekilde aktarmaktadır: "Hasbünallah veminel vekil.[...] Vay gidi vay. Şüheda kanıyla boyanmış, yoğrulmuş bu toprak üzerinde biz sefahat mi ettiririz. Bu şühedanın kabirleri üzerinde rakı, şarap mı döktürürüz?"[9]

Benzer fikir veya dedikoduların on beş-yirmi gün içinde halkın arasında yayılması nedeniyle eğlencenin yapılacağı korunun etrafından bulunan köylüler Firzovik'e gelmeye başlamışlardı. Firzovik camiinde yapılan konuşmalarla birlikte, halk Sarayeşte'ye yürümeye başlamıştı. Aynı sıralarda, buraya gelmek için Üsküp'te hazırlık yapan çocuklar ve ebeveynleri gelişmelerden haberdar edilerek Sarayeşte'ye gelmekten vazgeçirilmişti. Koru meydanında toplanan ahalinin ileri gelenleri bir toplantı yaparak, şimdilik koruda yapılan hazırlıkların ve koru sahibinin korudaki evinin yakılıp yıkılmasına karar vermişlerdi.[10]

Bu şekilde meselenin halledildiğini öğrenen halk rahatlamış ve döşeme tahtaları ile kanepeleri sökerek korunun ortasına yığıp yakmaya uğraştıkları sırada, kalabalık arasında patlayan bir tüfekle bir kişinin öldürülmesi sonucu ortalık bir kez daha karışmıştı. Fakat bu kez ileri gelenlerin araya girmesiyle bunun bir kan davası meselesi olduğu anlaşılmış ve bu mesele de çözülmüştü.

İKİNCİ AŞAMA

Hadisenin kapandığı ve halkın evine döndüğünün zannedildiği bir sırada, Firzovik ve çevresinde meskûn ahali yeniden hareketlenmeye başlamıştı. Halkın bu kez toplanmasının nedeni ise, farklı bir "söylentiye" dayanmaktaydı. Buna göre, Avusturya askerleri Üsküp'ten Sarayeşte'ye

Toplantının bilinen nedeni, Üsküp'teki yabancıların çocuklarının eğitim gördüğü bir okulun düzenlemek istediği piknik ve eğlencedir. Mitroviçe-Üsküp tren hattının mühendisi, okulun müdürü, veliler ile öğrenciler piknik yapmak istemişlerdi. Linpan istasyonu ile Firzovik arasında, Luçka Bora köyü yakınlarındaki Sarayşta mevkiinde bulunan Üsküp-Mitroviçe tren hattının bekçilerinden birinin korusu seçilmişti.

10 Temmuz'da Manastır'a (muhtemelen) gelen Sırp çete reisleri.

gelecek olan yabancı çocukları takip ederek Kosova'ya ineceklermiş. Bunu duyan ahali, çevre şehirlere ve köylere haberler göndererek derhal Firzovik'e gelmelerini istemiştir. Buna müdahale etmeyi deneyen Nahiye Müdürü Necati Bey'in ahali tarafından makamından kovulması üzerine, Priştina Mutasarrıfı İsmail Paşa gelişmeleri Mitrovitçe Fırkası Komutanı Şemsi Paşa ve Kosova Vilayeti'ne bildirmişti.[11]

Bu haberi alan Şemsi Paşa Prizren'e giderken, 3 Temmuz'da Firzovik'e uğrayarak olup bitenleri öğrenmek istemişti. Belediye Başkanı Şehsuvar Bey kendisine bu durumun sebebi olarak, "Avusturya askerinin Kosova'ya gelmekte olduğu" söylentisini iletmiştir. Şemsi Paşa acilen Prizren'e gitmek zorunda olduğunu belirterek ileri gelenlere nasihatlerde bulunmuş; duyulanların "şayia" olduğunu ve herkesin dağılarak "rahatına" bakmasını isteyerek Firzovik'i terk etmişti.[12]

Fakat toplananların dağılması bir tarafa, Firzovik'e gelenlerin sayısı artmaya devam etmiş, bunun üzerine konaklama sıkıntısı çekilmeye başlanmıştı. Yerli halk, ailelerini kasabanın dışındaki akrabalarına göndererek, gelenleri bu evlere yerleştirmişti. Bu arada, 7 Temmuz'da Şemsi Paşa'nın Manastır'da katledildiği haberi gelmişti. Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa, bölgedeki Arnavutlar üzerinde itibarı olan Şemsi Paşa'nın katledilmesinin toplananları olumsuz etkilemesi tehlikesinden dolayı, gelişmeleri "yakından mütalaa" etmesi için Miralay Galip Bey'i 8 Temmuz'da görevlendirmişti.[13] Galip Bey ayrıca, halka nasihat etmesi için Müftü Mehmed Arslan Bey'in kendisiyle birlikte görevlendirildiğini hatıratında zikretmektedir.[14]

ÜÇÜNCÜ VE SON AŞAMA

Aslında Jön Türk olan Galip Bey[15] hareketinden önce cemiyetle görüşmüş, nasıl hareket etmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Yapacağı faaliyetlerde harcamak üzere cemiyetin kasasında para bulunmamasından dolayı üyelerden Necip Draga Bey, etraftan seksen altın borç tedarik ederek kendisine vermiştir. Daha sonra Kalkandelenli Emin Bey'i yanına çağırtmış, acilen gece Firzovik'e giderek gerekli çalışmaları başlatmasını istemiştir. Sabah olunca Galip Bey ve cemiyete üye olmadığını, fakat "hamiyetine" güvendiğini belirttiği Üsküp Müftüsü Mehmed Arslan Efendi ile Firzovik'e gitmiştir.[16]

Külçe, Galip Bey'in Firzovik'teki toplantı için görevlendirildiği haberini alan cemiyet merkezinin bu "fırsatı kaçırmadığını" ve Galip Bey'e halkı "kanunu esasiyi istemeğe imale etmeğe çalışması hakkında" emirler verdiğini yazmaktadır. Yine Külçe'nin belirttiğine göre, Galip Bey Emin Bey'i Üsküp, Kaçanik ve Firzovik civarındaki köyleri "ayaklandıra ayaklandıra" Firzovik'e gelmesi için "memur" etmiştir.[17]

Galip Bey'in, "inkılâpta pek mühim, pek büyük vazifeler görmüştür" dediği[18] Kalkandelenli Emin Bey'in bu faaliyetleri neticesinde çevre köylerden insanlar gelmeye devam etmişlerdi. Böylece toplananların sayı otuz bini bulmuştu.[19] Receb Cudi Bey ise, toplananların sayısını yirmi-otuz bin olarak vermektedir.[20] Necip Draga Bey toplantıya katılanların sayısı konusundan bir bilgi vermemekle birlikte, Arnavut reislerinin adamlarını birlikte getirdiklerini ve bunlardan altı bin kişilik silahlı bir kuvvet oluşturulduğunu belirtmektedir.[21] İsmail Kemal Bey'in belirttiğine göre, Firzovik'te on binden fazla insan toplanmıştı.[22] Bunlar haricinde, Tarık Zafer Tunaya Firzovik'te toplananların sayısını yirmi bin,[23] Cemal Kutay ise otuz bin olarak vermektedir.[24]

Toplananlar kendi aralarında Hıristiyanları, Makedonya komitaları ve ecnebi ajanları boğmak; Sırbistan, Karadağ ve Avusturya'ya hemen saldırmak gibi siyasetle alakalı pek çok konuyu konuşmaktaydılar.[25] Külçe'nin verdiği bu bilgilere göre, toplantının bu aşamasında Jön Türklerin gündeme getirdikleri ve Resneli Niyazi'nın başlattığı isyanla birlikte doğrudan talep edilen meşrutiyetin ve kanunu esasinin ilanı gibi konular henüz dile getirilmemekteydi. Bunlar, ancak Galip Bey ve arkadaşlarının faaliyetlerinin ardından gündeme gelmeye başlamıştır.

Necip Draga Bey, diğer arkadaşlarıyla birlikte halkı işlemeye başlamıştı. Şemsi Paşa'nın oğlu Müfid Şemsi'nin anlattığına göre, Necip Bey propaganda faaliyetlerinde özellikle yabancı müdahaleleri üzerinde durmuştur. Yabancı zabit ve memurların Rumeli'den çekilip gitmeleri için meşrutiyetin ilan edilmesi gerektiğini anlatmış, bunları söylerken padişahın hayat ve saltanatına dokunulmayacağını da belirtmiştir.[26]

Bu faaliyetlerin aleyhinde olan ve bunu açıkça ifade eden tek muhalif, İsa Boletin idi. İsa Boletin karşı propagandaya başlayarak, "padişah babanın yüksek siyaset ve bilgisinden ve büyük devletlerarasındaki müstesna mevkisinden bahsederek memleketi şahsında temsil eden peygamber vekilinin incitilmemesi ve rivayetlere kapılarak yola gidilmemesini tavsiye ediyordu."[27] Nitekim bu sırada saraya çekmiş olduğu telgrafta, "hilâf-ı sadâkat bir âl mevcut olmadığına dâir teminâtı muhtevî" gibi şeyler yazmıştı. Bunları bildiren Tahsin Paşa, II. Abdülhamid'in durumun "mâhiyet ve vehâmetini lâyıkıyla kavramış" olduğundan, İsa Polatin'in bu telgrafının hiçbir tesiri olmadığını ve bunun İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin yapmış olduğu bir "hile-i siyâsiye" olduğunu düşündüğünü yazmaktadır.[28]

Bu arada Firzovik toplantısının sona ermediğini gören Vali Mahmud Şevket Paşa ve Umumi Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa, Galip Bey'i bir ara Üsküp'e geri çağırmışlardı.[29] Gerek İsa Boletin'in karşı faaliyetleri ve gerekse Galip Bey'in geri çağırılması cemiyeti zor durumda bırakmıştı. Fakat Galip Bey'in geri gelmesi ve yarım kalan faaliyetlerine başlaması ile İsa Boletin'in kızının ölmesi üzerine cenaze merasimine katılmak üzere Mitroviçe'ye gitmek zorunda kalması,[30] ibrenin yeniden cemiyet lehine dönmesine neden olmuştu. Böylece artık son aşamaya gelinmişti.

Külçe'nin anlattığına göre, son aşamada cami toplantıları iyice sıklaşmıştı. Camide yapılan konuşmalarda mevcut problemler ve bunların kaynakları anlatılırken, halkın padişaha olan bağlılık hisleri zedelenmemeye gayret ediliyordu. Meşrutiyet idaresinin biricik kurtuluş yolu olduğu anlatılmaya çalışılıyordu. Bu sıralarda Üsküp'teki İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından yeminleri alınmış olan Üsküplü ileri gelen yirmi kişi daha Firzovik'e gelerek halk arasına katılmış ve propagandaları gizlice yapmaya başlamışlardı. Yine Galip Bey tarafından gizlice görevlendirilen Gırlıçeli Hacı Şaban adında hatırı sayılır bir âlim, elindeki Kuranı Kerim'e atıfta bulunarak camide etkili konuşmalar yapmaktaydı. Bu konuşmalarda, "meşru olan, meşveret usulünün tesisine lüzum olduğunu ve (elindeki Kur'anı Kerim'i göstererek) Meşrutiyeti istemek bu Allah kitabını dinlemek olacağını cesaretle ve açık lisanla anlattı. Ve 93 kanunu esasisini padişahtan istemek lazım geldiğini söyledi." Ardından, Prizren eşrafından ve sevilen bir şahsiyet olan Şerif Efendi de söz almış, Hacı Şaban'ın haklılığını teyit etmesiyle, "herkes bir ağızdan isteriz" diye bağırmaya başlamıştı.[31]

Galip Bey, Firzovik toplantısını cemiyet lehine nasıl yönlendirdiğini anlatırken, yanında getirdiği kişiler ve cemiyete kazandırdığı şahıslarla "geceli, gündüzlü çalışarak 12 gün zarfında, bu silahlı kitleyi cemiyetimize hizmete hazır vaziyete" getirdim, demektedir. Devamında şunları anlatmaktadır: "Temmuzun altıncı günü maksada uygun bazı anlaşmalardan sonra, temmuzun yedinci Salı günü bir telgraf müsveddesi hazırladım. Müsvedde üzerinde uzun uzadıya görüştükten sonra, padişaha takdim edilmek üzere, şeyhülislâmlık ve sadrâzamlığa 180 imza ile aşağıdaki telgraf çekildi."[32] Necip Draga Bey ise, Arnavut reislerinin kendi aralarında birleşerek on sekiz maddelik bir ahitname imzaladıklarını, bunu Arnavut "besası" (yemini) ile sağlamlaştırdıklarını ve bir telgraf hazırlanarak saraya çekildiğini anlatmaktadır.[33]

Külçe'nin belirttiğine göre, bu metnin altında isimleri geçenlerin hepsi Üsküp'ten önemli şahsiyetlerdi. Müderrisler de aynı şekilde burada görev yapmaktaydılar. İsimleri geçen iki şeyh de yine Üsküp'teki Rufai Tarikatı'na dahildir. "Diğerleri" olarak geçenlerin isimleri tespit edilememekle birlikte, Kosovalı olduklarını ifade etmektedir.[34]

Telgrafın çekilmesinin üzerinden bir günden fazla geçtiği halde İstanbul'dan herhangi bir cevap gelmemişti. Bunun üzerine Belediye Başkanı Şehsuvar Bey ve pek çok kişi İstanbul üzerine yürümeyi teklif etmiş, Galip Bey gelişmelerin kontrol dışına çıkması endişesinden dolayı

Recep Cudî Bey, halkın yapılmak istenen eğlenceyi "aleni fuhşa" benzeterek Kosova sahrasındaki Sultan Murad'ın türbesi karşısında buna müsade edilmesine tepki gösterdiğini şu şekilde aktarmaktadır: "Hasbünallah veminel vekil.[...] Vay gidi vay. Şüheda kanıyla boyanmış, yoğrulmuş bu toprak üzerinde biz sefahat mi ettiririz. Bu şühedanın kabirleri üzerinde rakı, şarap mı döktürürüz?"

buna karşı çıkmıştı. Priştine Belediye Reisi Sudi Bey'le görüşen Galip Bey, sultana bir kez daha telgraf çekilmesine karar vermiş ve Sudi Bey imzalı şu telgrafı göndermişlerdi: "[...] Vesateti âliyelerile arzı atebei felekmertebei cenabı veliyyünniami âzami olunan 7/Temmuz/324 tarihli telgrafnamei âcizanemize elyevm cevap zuhur etmedi. Teskini heyecan kabil olmıyor. Halk müsellahan, aşağı doğru akın ediyor. Muvafık cevabın istihsal ve tebşirini rica ederiz. Muvafık cevap gelmezse, mutlak reddolunursa vehamet muhakkaktır."[35]

Külçe, Galip Bey'in Firzovik'teki toplantı için görevlendirildiği haberini alan cemiyet merkezinin bu "fırsatı kaçırmadığını" ve Galip Bey'e, halkı "kanunu esasiyi istemeğe imale etmeğe çalışması hakkında" emirler verdiğini yazmaktadır. Galip Bey, Emin Bey'i Üsküp, Kaçanik ve Firzovik civarındaki köyleri "ayaklandıra ayaklandıra" Firzovik'e gelmesi için "memur" etmiştir.

Külçe'ye göre, telgraf çekildiği sırada halk telgrafhanenin dışında sabırsızlıkla beklemekteydi. Birkaç saat sonra bu kez telgrafın başına Sadrazam Ferit Paşa gelerek Sudi Bey'le haberleşmişti. Kendisi, padişahın uykuda olduğunu ve uyanınca telgrafı takdim edeceğini belirtmişti. Bunun üzerine sinirlenen Sudi Bey cevap olarak şunları demişti: "Burada otuz bin kişi heyecan içinde... Ayakta... Uyku ve istirahat kendilerine haftalardan beri haram oldu. Milletin babası olan padişah da uyansın, uyandırılsın... İstediğimizi versin..."[36]

Galip Paşa ise, İstanbul'dan gelecek nihai haberi almadan üzerine düşen görevi yerine getirmenin gönül rahatlığı içinde 9 Temmuz'da Üsküp'e geri dönmüş ve kanunu esasinin ilanını burada öğrenmiştir. Kendisi geri dönüşünü şu şekilde anlatmaktadır: "İşte bu vazife-i müşküle ve mühimmeyi bu veçhile hüsnü ikmal ve itmam eyleyerek Üsküb'e avdet ettim. İki gün sonra 10-11 Temmuz 323 Cuma gecesi, saat beş buçukta telgrafla intişar eden bir irade-i padişahî ile kanun-ı esasî, meşrutiyet ilân ediliyordu."[37]

Böylece Firzovik toplantısının neticesinde gündeme getirileri talebini Sultan II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesiyle, toplantı Jön Türklerin istedikleri şekilde fonksiyonunu icra ederek Osmanlı tarihindeki yerini almıştır.

FİRZOVİK TOPLANTISININ ARDINDA KİMLER VARDI?

Galip Bey, bu toplantının ardında II. Abdülhamid gibi gizli bir elin ve bunu pratiğe aktaran Şemsi Paşa'nın bizzat kendisinin bulunduğuna inanmaktadır. Buna göre, Şemsi Paşa Firzovik'te böyle bir hareketi başlatarak bunu Üsküp'e yönlendirip orduyu da bu tehlikeye karşı çevirmek istemiştir. Böylece İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Üsküp, Manastır ve Selanik'te başlattığı faaliyetleri akim bırakmayı hedefliyordu. Bu iddiasını ispat etmek için, Şemsi Paşa'nın bazı Arnavut reislerine şu emirleri gizlice gönderdiğini yazmaktadır: "Manastır'da bulunan mektepli zabitler, Jön Türkler ve Bulgar komiteleriyle birleşerek İslâmlar aleyhine taarruzda bulunuyorlar. Padişahı düşürüp vatanı satacaklar. Dinini, devletini, vatanını seven arkamdan yetişsin. Firzovik'te içtima etsin. Orada mavzer tüfeğiyle cephane tevzi olunacaktır. [...] İttihad-ı İslâm için yetişiniz. Padişahımız sadık Arnavutlar'dan hizmet ve himmet bekliyor.[...]"[38] Buna delil olarak, Üsküp pazarına gelen Arnavut reislerin Firzovik toplantısına "bilmecburiye" katıldıklarını, vatan ve İslamiyete

...Kosova ahalisi kulları namına olarak...

Günlerdir gizlice yapılan propagandalar ve etkili bir âlimin de dini referanslarla buna destek vermesiyle oluşan sonucun diğer bir nedeni ise, ahalinin köylerinden ve memleketlerinden haftalardır uzak kalması ve sabırlarının tükenmesinden dolayı bir an önce geri dönmek istemeleri olabilir. Neticesinde ortaya çıkan kanunu esasinin yeninden ilan edilmesiyle alakalı bu metin, Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Mitrovitçe, Priştina, Sancak ve diğer yerleşim birimlerinden ileri gelenlerin imzalamasının ardından 20 Temmuz 1908 tarihinde Mabeyn'e çekilmişti. Dilekçe şöyleydi:

"[...] Pek yakın görmekte olduğumuz felâket ve mahviyetin esbaı men ve izalesi düşünülmek üzere Kosova ahalisi kulları namına olarak burada vukubulan toplantımız neticesinde devletimizin muhafaza-i şevketi i'lây-ı şan ve ipkay-ı nâmını ile ahali kullarının refah ve saadetini temin için Sünnet-i Nebeviye'den bulunan ve 7 zilhicce 1293 tarihli ferman-ı hümâyun-ı cenâbı- ı hazret-i padişah-ı âzamîleri ile tasdik ve ilân buyurulmuş olan kanunu esasi ahkâmı veçhile meşveret usulünün yeninden iade ve ikamesinden başka çare olmadığını düşünerek dersaadette bir millet meclisinin toplanmasına müsaade-i seniye-i cenabı padişahilerini istirham ve istidaya müttehiden ve müttefikan karar verdik. Binaen aleyh talep ve istiday-ı meşruamız kabul ve is'af buyurulacağından ümitvar olmakla beraber, kemal-i halisiyetle vukubulan ve sadakat ve emniyet ve hüsnü niyetimizi teyit ve takviye edecek olan işbu istirhamatımızın cenabi kabul ve is'afına dair irade-i seniye-i şehriyar-ı âzamilerini kemal-i sürişle arzu ve intizar eyleriz.[...]"[46] "Eşraftan Hacı Ağoş, Eşraftan Hacı İbrahim, Eşraftan Yaşar, Eşraftan Sali, Üsküp Müftüsü Hasan Fehmi, Müderris Eddaı Nabi, Müderris Eddaı Adem Sırrı, Müderris Eddaı Abdülbaki, Müderris Eddaı Mahmut Kâmil, Eşraftan Memduh, Müderris Eddaı Abdülahat, Müderris Eddaı Hacı Şaban, Meşayihten Eddaı Sadettin, Meşayihten Eddaı Mehmet Sait, 180 imza ve gayrihüm."[47]

Resneli Niyazi Bey'in çetesi ve başka resimlerde de olduğu gibi önde "Rehberi Hürriyet" adlı geyik.

hizmet maksadıyla "büyük yerlerden" teşvik gördüklerini "ihbar" ettiklerini belirtmektedir.[39]

Külçe, "hadiselerle kaynaşmış ve onları yenerek tarihte yer almış" bu kişinin ilgili iddialarını, "yanlış görüş ve tahrif ediş" olarak adlandırmaktadır. Olayların nedenlerinin ve akışının kendisinin anlattığı şekilde, dış tahrik ve bir yönlendirme olmadan "kendi halinde" geliştiğini, Şemsi Paşa'nın "malumatı haricinde" ve Niyazi Bey'in isyanından takriben yirmi gün önce başladığını özellikle belirtmektedir. Bunu teyit etmek için, Galip Bey'in toplantının 4 Temmuz tarihinde başladığı iddiasının doğru olmadığını, aslında bundan tam yirmi gün evvel başladığını belirtmektedir.[40]

Firzovik toplantısının arkasındaki gizli eli kesin olarak tespit etmek güç olmakla birlikte, Süleyman Külçe'nin izah ettiği şekilde, bu sürecin söz konusu olan mektep eğlencesinden dolayı kendiliğinden başladığı makul gibi görünmektedir. Fakat yine de Necip Draga Bey'in, "Haziranın ilk günlerinden itibaren Arnavut reislerinden birkaçıyla birlikte durup dinlenmeden Arnavutluk'un her tarafından pek çok insanı Firzovik'e toplamayı başardık," ifadesi,[41] toplantıda başından itibaren Jön Türklerin parmağının olabileceği şüphesini göz ardı etmemek gerektiğini gösteriyor. Nitekim Ayrıca Kâzım Karabekir de, Firzovik toplantısında cemiyetin Üsküp merkezinin "vasıtasıyla" padişahın tehdit edilmesi kararının alındığını yazmaktadır.[42] Tunaya da cemiyetin "için için kaynıyan Firzovik bölgesiyle de meşgul" olduğunun altını çizmektedir.[43] Hubka'ya göre ise, ne hükümetin ne de Arnavutların hangi amaca hizmet ettiğini bildikleri bu toplantının nedeni, Avusturya-Macaristan'ın askeri hareketi hakkındaki dedikodudur. Bu şekilde toplanan "Hürriyetsever" Arnavutlar "kısa bir ikna"nın ardından Jön Türk Anayasa Hareketi'ne katılmışlardı.[44]

DEĞERLENDİRMELER

Kimlerin niçin ve nasıl başlattığı kesin olarak bilinmeyen, fakat görünüşe göre, yabancıların yapmak istediği bir eğlenceye karşı gösterilen toplumsal bir tepkiden dolayı kendiliğinden başlayan Firzovik toplantısı, Jön Türklerin devreye girmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Başlangıçta siyasi bir renge sahip olmayan toplantının mecrası, üçüncü aşamada Galip Bey ile arkadaşlarının müdahil olarak yaptıkları propaganda faaliyetleriyle birlikte değişmiştir. Bu aşamadan itibaren de yönetim karşıtı siyasi taleplerin gündeme getirildiği bir toplantı halini almıştır. Nitekim bunun sonucu olarak ortaya çıkan 20 Temmuz 1908 tarihli metin yüz seksen kişi tarafından imzalanarak meşrutiyetin tekrar ilan edilmesi talebiyle Yıldız Saray'ına çekilmiştir.

Bu toplantı ve telgraf, Resneli Niyazi Bey'in başlattığı askeri isyana sivil bir destek anlamı taşımaktaydı. Böylece en azından Makedonya'da askeri kanat, aydın/bürokrat ve sivil kitlenin ittifakı sağlanmış ve meşruti yönetime tekrar geçilmesi konusunda II. Abdülhamid'in karşısına geniş bir blok olarak çıkılmıştır. Bu blokta yer alanların sayısı Osmanlı nüfusuna göre çok az olmasına rağmen, Osmanlı toplumunun genel yapısını temsil eden üç önemli zümreyi siyasi bir talep etrafında birleştirmesi açısından oldukça önemlidir. Nitekim 1908 İhtilali sürecinde böylesine ikinci bir sivil toplantı ve yüz seksen sivilin imzalarının yer aldığı ikinci bir siyasi dilekçe bilinmemektedir.

Bir Bulgar çetesi.

Yukarıda geçen dilekçenin altında isimleri tespit edilebilen on dört kişiye bakıldığında; bunların altı müderris, üç hacı, iki şeyh, iki eşraf ve bir müftü gibi, o günkü şartlarda toplumun önde gelen kesimlerinden kişiler olduğu görülmektedir. Bunlar, o günkü geleneksel Osmanlı toplumunun yönlendirilmesinde etkili olan kesimleri veya kanaat önderlerini temsil etmektedirler. Toplantıda etkili olan subaylar ve mahalli idareciler, bu aşamada deşifre olmamak için imza atmamış olabilirler.

Sayısı altı bin ile otuz bin arasında değişen büyük bir kitleyi, Jön Türklerin propaganda yoluyla kendi siyasi talepleri yönünde kazanmaları önemlidir. Jön Türklerin II. Abdülhamid'le olan mücadelesinde yazılı ve sözlü propagandada ne kadar başarılı oldukları, Reval görüşmesi[45] örneğinde olduğu gibi, Firzovik'te bir kez daha görülmüştür. Bu örnekte de görüldüğü gibi, Jön Türklerin II. Abdühamid'le olan mücadelelerinde propaganda önemli bir araç olmuştur.

DİPNOTLAR

* Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir 1944, s. 11.

1 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 6, İstanbul 1986, s. 8.

2 Gustav Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, Wien 1910, s. 97.

3 Receb Cudi Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperverensi", *Beyânu'l- Hak*, Sayı 42, İstanbul 1327, s. 558.

4 Receb Cudi Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperverenesi", *Beyânu'l- Hak*, Sayı 26, s. 611.

5 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 77-78.

6 Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken. 1908 Jön-Türk İhtilâli*, Osman Selim Kocahanoğlu (Haz.), İstanbul 1999, s. 162.

7 Recep Cudi Bey, hatıratında burasının Serapeşte Köyü olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Receb Cudi Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperverenesi", *Beyânu'l- Hak*, Sayı 27, s. 639.

8 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 12.

9 Receb Cudi Bey, "Kosova'da Vâki' Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperverenesi", *Beyânu'l Hâk*, Sayı 28, s. 659-660.

10 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 13.

11 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 15.

12 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 25-26.

13 Külçe, Firzovik Toplantısı, s. 53.

14 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 9.

15 Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt I. 1. Kısım, s. 459.

16 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10.

17 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 52-53.

18 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10.

19 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 55.

20 Receb Cudi Bey, "Kosova'da Vâki" Firzovik Cem'iyeti Yahud Ahâli-yi İslâmiye'nin Hissiyâtı Şer'iyatperverenesi", *Beyânu'l- Hak*, Sayı 25, s. 583.

21 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 162.

22 Aktaran: Hacısalihoğlu, *Die Jungtürken und die Mazedonische Frage(1890-1918)*, Münih 2003, s. 190.

23 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler: İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi*, Cilt 3, İstanbul 1984, s. 18.

24 Cemal Kutay, *31 Mart İhtilalinde Abdülhamit*, İstanbul 1977, s. 9.

25 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 55.

26 Müfid Şemsi, *El Hakku Ya'lu velâYu'lâ Aleyh*, [?] 1919, s. 27.

27 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 56.

28 Ali Ergenekon (Yay.), *Sultan Abdülhamid. Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları*, 4. Baskı, İstanbul 1996, s. 378-379.

29 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 56.

30 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 58.

31 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 59.

32 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10.

33 İrtem, Meşrutiyet Doğarken, s. 162.

34 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 61.

35 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 65.

36 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 66.

37 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 11.

38 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 8.

39 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 9.

40 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 77.

41 İrtem, *Meşrutiyet Doğarken*, s. 162.

42 Kâzım Karabekir, *İttihad ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İstanbul 1993, s. 378.

43 Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler1859-1952*, s. 116.

44 Hubka, *Die österreichisch-ungarische Offiziermission in Makedonien 1903-1909*, s. 98.

45 Bkz.: Necmettin Alkan, "1908 Reval Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 175, İstanbul 2008, s. 48-52.

46 "Galip Paşa'nın Hâtıraları", s. 10-11; Metinin bu kısmı, bazı transkripsiyon ve bir iki kelime farklılığı dışında Süleyman Külçe'ninkiyle aynı, bkz.: Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 60-61.

47 Külçe, *Firzovik Toplantısı*, s. 61.

Hoş geldin ramazan

Bilmem farkında mısınız... Yirmi yıldan bu yana ramazan ayı giderek artan bir biçimde "hareketsizlik" ayı olmaya başladı. Eğlence mekânları kapanıyor, lokantalar "tadilat"a giriyor, konserler erteleniyor, hatta rock festivalleri bile iptal ediliyor. Ama eskiden durum tam tersiydi. Ramazan demek eğlence demekti. Önce bu konuya değineceğiz. Ardından ramazan ayının alışveriş açısından önemini hatırlatacağız. Unutulmuş bir sanat olan mahyacılıktan söz edeceğiz. Ve elbette sonunda bayram sabahına kadar gelip şeker ikram edeceğiz. Ramazanın da bir resimli romanı var elbette...

Ramazan ve eğlence

Eski zaman yazarlarından Münir Süleyman Çapanoğlu, ramazanın hiçbir İslam ülkesinde bizdeki kadar şenlikli, ışıltılı olmadığının altını çizer. Bir kere ramazan oruç ayı, yani herkesin otuz gün boyunca sıkı bir perhize girmesi gereken ay olduğu halde, yıl boyunca en çok yemek ramazan ayında yenirdi. Bazı evler yalnız bir aylığına olmak üzere ramazan aşçıları tutardı. Sahura kalkmak yerine, çok kimse o saate kadar oturur; peçiç, altıkol iskambil, papaz kaçtı, bezik gibi oyunlar oynayarak vakit geçirir, sahur yemeklerini yer, öyle yatarlardı.

Ama ramazanın en ışıltılı yanı, iftardan sonra başlayan eğlence yaşamıydı. Bütün tiyatrolar ve geçimi eğlenceden olan kumpanyalar dört gözle bu mübarek ayı beklerlerdi. İstanbul'un karagöz, orta oyunu, tuluat ve kanto seyredilen mekânları dolup taşardı. İsmail Dümbüllü o zamanları şöyle hatırlar: "Ramazan'da İstanbul'un eğlence panayırı Direklerarası idi. Kedi koysan, geçemezdi kalabalıktan. Ramazana iki, üç gün kala hazırlıklar başlardı. Tatlıcılar, turşucular en temiz peşkirlerini yayar; tiyatro kumpanyaları yeni programlar koyarlardı. Çalgılı kahveler vardı, meddahlar vardı. Hemen her kahvede karagöz perdesi kurulurdu." Dümbüllü, en iyi ramazan hasılatını 1914 yılında, Kel Hasan'la Ferah Tiyatrosu'nda çalışırken yaptıklarını ve günde 600 altın lira kazandıklarını da hatırlıyor.

Ilginin sadece geleneksel gösterilerle sınırlı olduğunu sanmayın. Batı usulü yola koyulan tiyatrolar bile ilk çıkışlarını ramazan ayında yapmışlardı. Hikâyesi şöyle: 1876 ramazanında Direklerarası'nda meddah, karagöz seyretmeye gelen İstanbullular, Beyazıt'ta büyük bir duvar ilanı görürler. Vezneciler'de eski bir askeri ahırdan bozma tiyatroda Çuhacıyan'ın "Leblebici Horhor" operetinin oynanacağını öğrenirler. Böylece tiyatro yaşamımıza ve ramazan eğlencelerimize operet de girmiş olur. Daha sonraki dönemlerin en asri eğlencesi sinemanın da ilk kez ramazan aylarında İstanbul'u ziyaret ettiğini biliyoruz. Tiyatro tarihini eşelersek, Muhsin Ertuğrul'un en sanatsal tiyatrolarının da ramazan ayında faaliyete geçmeyi yeğlediklerini göreceğiz. Beyoğlu'nda bile durum farklı değildir. 1925 yılında Fransız Tiyatrosu'nda (şimdiki Ses Tiyatrosu) ramazan temsilleri için Raşit Rıza Bey topluluğuna, o sırada Paris'te olan ünlü Ermeni asıllı oyuncu Eliza Binemeciyan'ın da getirtilip katıldığı ve temsillerin çok başarılı geçtiği anlatılır. Tiyatronun emprezaryosu Arditi Efendi'nin Binemeciyan'a epey yüklü bir ücret ödediği de unutulmamalıdır.

Tüm bunlardan anlaşılacağı gibi, geleneksel eğlencelerin yanı sıra her tür modern gösterinin de gün ışığına çıktığı bir dönemdi ramazan. Ama hepsinden önce, bol bol eğlenilen bir aydı. Nereden gelip nereye gidiyoruz acaba?

Eski bir İstanbul kartpostalında balo dansözü.

1930'lu yıllarda Sirkeci Hilal Gazinosu Saz Heyeti.

Ramazan ve alışveriş

Ramazan ayı, özellikle yeme içme açısından ciddi bir alışveriş dönemidir. Bunu bilen yiyecek ve içecek firmalarının bu aya "özel" hazırladığı reklamları bol bol seyrediyoruz zaten. Ama Osmanlı'da ramazan ve alışveriş denince akla hemen Beyazıt Sergisi gelir. Bu sergi, her ramazan Beyazıt Camii'nin avlusuna kurulan ve bir ay süren büyük bir pazardır. Sermet Muhtar Alus, "Mübarek ayın girmesine bir hafta kala hazırlıklara girişilir, küçürek küçürek ahşap barakalar çatılır, içlerine mallar istif edilerek arife günü her şey tamamlanır; 30 Ramazan [günü], hele ikindiden sonraları iğne atsan yere düşmezdi," diye anlatmaya başlar.

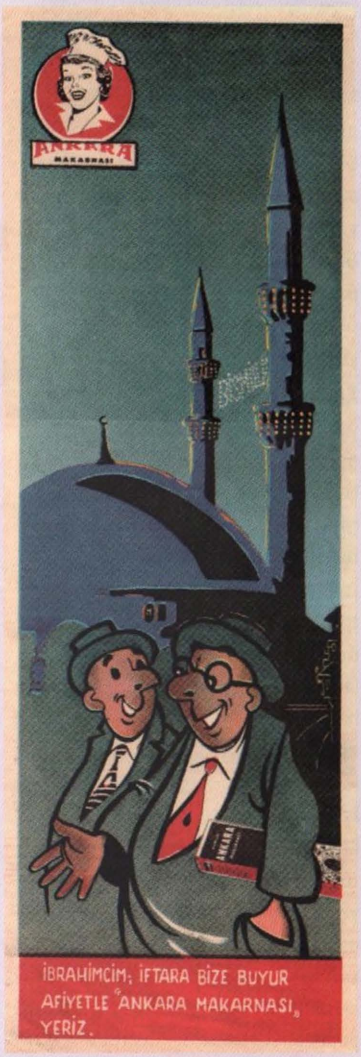
Alus, Beyazıt Sergisi'nde neler satıldığını da ayrıntılı olarak hatırlar: "Meydana karşı kapıdan girilince sağda İrani Hacı Babanın köşesi. İçinde neler yok? Baharatın türlü türlüsü: Yenibahar, kırmızı biber, akbiber, karabiber, kimyon; karanfil; kuru nane; tarçın, kekik, safran; çörekotu, üzerlik, kına; sübyanların karın ağrılarına papatya, minnacık hindistancevizi; limonlu, tarçınlı, naneli, güllü; yayvan; şeffaf, ağza alınınca fondan gibi erir şekerler; bu şekerlerin daha devalılarından mideyi tashihe, tutkunluk veya sürgünlük vermeye yarayanlar; kutu kutu macunlardan hâzımı, kabızı, müleyyini; bedene kuvvet bahşedeni, hindistancevizi lohukları, Acem pilâvına elverişli Amberbu pirinci, sütlâçlık sakidane.

"Kara papaklı, kara sakallı, kara setreli Acem baba, yanında kınalı sakallı yardağı, birinde ses gevrek ve tiz perdeden öbüründe kısık ve baso perdesinden gayet ve karlı vekarlı, gözleri süze süze, İsfahandan makamı tuttururlar; alış veriş esnasında bile nağmeleri kesmezler: 'Kokkulu bahar, kokkulu bahar!..'

"Karşılarında Buharalı tesbihçinin köşesi vardı. Yanından salâvatla geçilir; oruç keyfinde olduğu için kaşları çatık, sokulana, tesbihlere dokunana, 'alacaksan al, almıyacaksan elini çek,' diye çemkirir. Sağa biraz yürüyünce; İnhisarı Duhanı Devleti Aliyyei Osmaniye'nin, yani mâhut Reji'nin barakası gelirdi. Raflarında Ramazaniyelik paketlerin güneşi. Zıvana tarafları som yıldızlı, Yaka, Göbek sigaraları; 6 kuruşluk ekstra ekstralar, çeyreklik ekstralar, alâyişçe berikilerden geri kalmıyan, her keseye uygun yüzlüğe Bohçalar...

"Üç beş adım ilerile, Matbaai Osmaniye şubesinin mostrasındakileri temaşaya var: Ciltleri, yaprakları yaldızlı mashaflar, enamlar; Dağıstanlı Emin Beyin klişeleri Viyanada yaptırılmış, İstanbulda renkli renkli pek nefis surette basılmış Musavver Tarihi Umem ve Musavver Tarihi Hayvanat nam kitapları. Daha ötede Mektebi Sanayiin mamülü teşhir edilirdi. Oymalı aymalı, sedef kakmalı, arabesk oda takımları; dolaplar, sekiz köşeli sigara sehpaları, demir eşyaları, torna tezgâhları, mengeneler, burgular; makkaplar; Tersanede inşası yirmi gün süren Hamidiye Fırkateyni Hümayununun, yine bura yapısı Heybetnüma kruvazörünün modelleri."

Günün sonunun nasıl geldiğini ise Halit Fahri Ozansoy anlatıyor: "İftara kırk, elli dakika kala satışlar çoğalır, ellerinde renkli kâğıtlara sarılı pide ve simitler ve başka iftariyelik paketlerle aile reisleri kapılardan çıkarak dağılmaya başlarlar, sergiler de kapanır, üstleri örtülürdü. Beyazıt sergisi bir gün daha ziyaret edilmiştir, fakat ertesi yahut daha ertesi gün tekrar buraya uğranılacaktır."

Nuhun Ankara Makarnası ilanı (Hayat 1961)

Ramazan gecelerinin tütün merakını gideren bir satıcı: Çubukçu.

Eski bir kartpostalda İstanbul'da alışveriş.

Ramazan ve mahya

Mahyanın ne olduğunu biliyorsunuz herhalde. Özellikle ramazanlarda, caminin iki minaresi arasında gerili olan ışıklı yazılara mahya denir. Eski zamanlarda bunlar minareler arasına uzatılan bir halat üzerinde, zeytinyağı yakan kandillerle yapılırdı. Mahya üzerine kafa yoran eski yazarlarımız, onun bir Türk icadı olduğunu ileri sürerler. En geniş araştırmayı yapan Süheyl Ünver, rivayete göre 1614 yılında, Fatih Camii müezzinlerinden hattat Hafız Ahmet'in iki minare arasında sanatkârane bir yazı hazırlayarak, genç padişah I. Sultan Ahmet'e hediye ettiğini söyler. Padişah çok beğendiği bu uygulamayı bir gelenek haline getirmeye karar verir. "Dinî edeplerimize muvafık olmak şartiyle Ramazan gecelerinde minareler arasına bunun gibi mahya kurulması arzu edilir. Bu suretle anane ile mahya 1617'de yapılan Sultan Ahmet Camiinde kuruldu denir."

Osmanlı döneminde mahya olarak ramazanın ilk gecesi "Besmele, bârekâllah" yazılır, on beş gün boyunca minareler arasında Arapça hadisler ve ayetler görülürdü. Son on beş günde ise yazıların yerini resimler alırdı. Buna çocukluğunda tanık olan Fikret Adil şöyle anlatıyor: "Ramazanlarda biz çocuklar, ayın ikinci yarısını beklerdik. Son onbeş günde mahyalar resimli olurdu. Çiçek, kayık, köşk gibi! İlk onbeş günde ise yazılar yazılırdı."

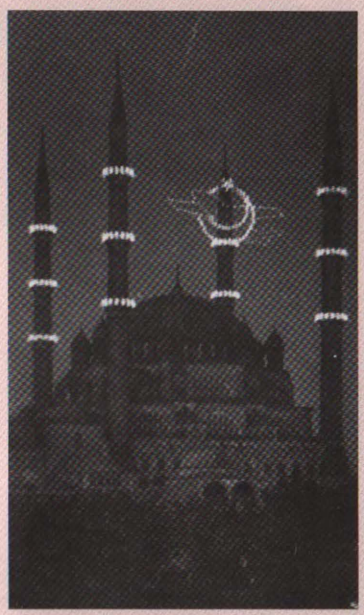
Fikret Adil, bir de "canlı" (!) mahya gördüğünü hatırlıyor:

"Çocukluğumda Süleymaniye'de 'canlı' mahya görmüştüm. Yani, hareket eden bir mahya. Genellikle mahyalar, karagöz perdelerinin göstermelikleri gibi yazı veya resimlerdir, öylece dururlar. Bu ise oynuyordu. Minareler arasına köprü resmi yapılmıştı, üzerinden araba geçiyordu. O tarihte ışıklı, yanar söner reklamlar yoktu, bu mahya dillere destan olmuştu ve büyük bir başarı idi."

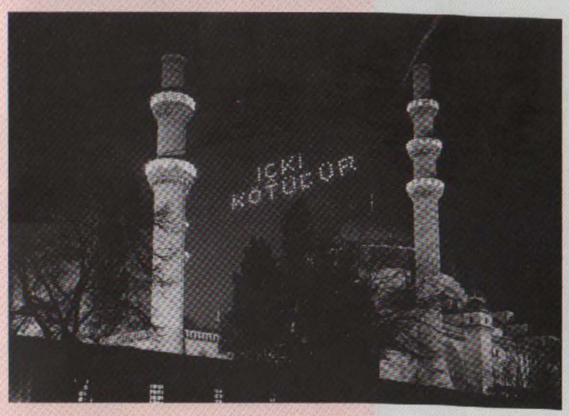
Bu "canlı" mahyalar hakkında ayrıntılı bilgi yine Süheyl Ünver'den geliyor. Aslında bunlara "canlı" değil, "gezdirme mahya" deniyor. Bu işin ustası da 1877'de 82 yaşında ölen, mahyacılığın en büyük ismi Abdüllatif Efendi. Şöyle anlatıyor Ünver: "Abdüllatif efendi gezdirme mahya yapmakta da meşhurdur. Kurduğu mahyayı yürütüyor. Süleymaniye minareleri arasını gören mahalleleri adeta sinema perdesi haline koymuş, bunun için en münasip yer olarak Süleymaniye minarelerini buluyor. Bu mahya için üç halat çeker. Ortadaki esastır. Buna Unkapanı köprüsünü ve Azaplar camiini kandillerle resmeder. Üst halata da bir araba koyar. Dip şerefeye gerilen üçüncü ipe de balıklar ve kayıklar yapar. Mahya tamam olunca arabayı ip üzerinde hareket ettirir ve yavaş yavaş sağ minareye götürür. Sonra tekrar geri alır. Yalnız köprü ve cami sabittir, diğerleri yürür. Bu mahyanın ramazanın on beşinden sonra kurulması mutad imiş. O zaman İstanbul'da bu bir hadise olur ve günlerce beklenirmiş. İşte mahya budur. Bu yılda bir gece bile yapılsa bedii bir hadise olur ve filmlere alınabilir."

Cumhuriyetle birlikte, yüzlerce yıldır camilerin minareleri arasına kurulan mahyalar da asrileşmeye ayak uydurur. Sloganları modern Türk devletinin görüşlerini yansıtır. Fikret Adil, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra ilk ramazanda; "Yaşasın İstiklâl/ Hâkimiyet Milletindir" cümlelerinin gökyüzünü süslediğini söyler. Daha sonraki yıllarda çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan resimleri sayesinde gördüğüm, bu tür sosyal mesaj taşıyan mahyalar arasında şunlar bulunuyordu:

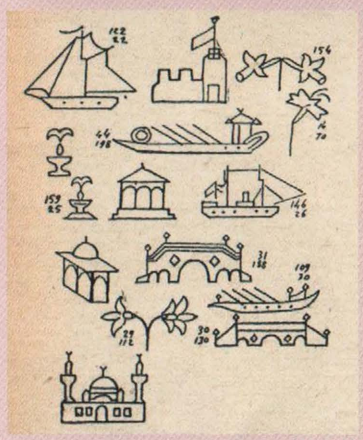
"Ey Türk genci, Gazi Cumhuriyeti sana emanet etti"/ "İçki kötüdür"/ "İçkiden kaç"/ "Yerli malı kullan"/ "Vergini öde" /"Vergi namustur"/ "Yüce Fatih ruhun şad olsun" (İstanbul'un fethinin 500. yılı dolayısıyla)/ "Kırkpınar er meydanı" (Kırkpınar Şenlikleri 1958). Bu tür sosyal mahyalar arasında iki tanesi bana hem estetik, hem de doz olarak oldukça güçlü geldi. Birincisi, Edirne Selimiye Camii minareleri arasında kurulmuş olan mahyada karşımıza çıkan, ay yıldız içine gömülü tayyere figürü. Yani Türk Hava Kurumu'nun amblemi. Yani "Fitreyi Türk Hava Kurumu'na verin" demek istiyor. İkincisi ise daha da ilginç. Mahyada bir kumbara ve üstünde İş Bankası amblemi kullanılmış. Resmen reklam yani!

Edirne Selimiye Camii mahyasında Türk Hava Kurumu amblemi.

Bir İstanbul mahyası: İçki Kötüdür.

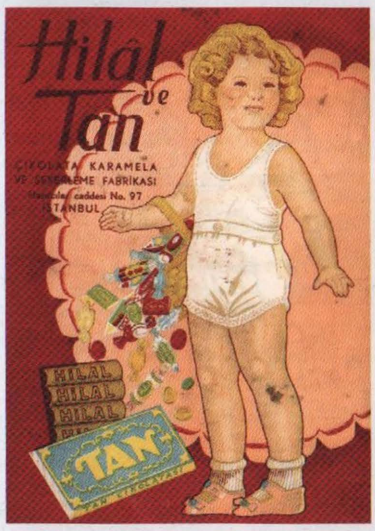
Mahyacıların "gezdirme mahya" koleksiyonundan. Süheyl Ünver çizimi.

Laleli Camii altındaki şekerci dükkânı.

Bayram ve şeker

Ramazan Bayramı ne zaman Şeker Bayramı adını aldı? Bu sorunun cevabını bulamadım. Osmanlı döneminde bayramın adı ramazan, cumhuriyet döneminde ise şeker olarak geçiyor. Tamam, bayram ile şeker arasında nesnel bir ilişki var. Ama bu ilişkiyi başlığa kim, ne zaman, nasıl taşıdı? Elbette biliyoruz ki, cumhuriyet şekerin yükselişini ve dinsel değerlerin gerileyişini paralel bir zaman diliminde yaşadı. Ama ramazan ile şeker arasındaki bu ad değiştirme ne zaman gündeme geldi? Soruyu cevaplamadan bir kenara bırakıp, bayramın şekerle ilişkisi üzerinden yürüyelim. Osmanlı döneminde ramazan bayramı hazırlıklarının önemli bir bölümü ağız tadımızla ilişkiliydi. Konaklarda aşçılar özel olarak un kurabiyesi, un helvası yapar, özel tepsilerle hareme yollarlardı. Varlıklı aileler eşe dosta süslü sepetler içinde renkli şekerler gönderir, hal hatır sorarlardı. Bayramlaşma merasiminde ise misafirlere gümüş tepsiler içinde lokum, badem ezmesi, miskli akide şekeri ve akla gelebilecek her tür şeker ikram edilirdi. Bayram boyunca şeker önemini hep korurdu. Kahvenin yanına şeker konur, üstüne şerbet içilirdi. Ama daha eskilere uzandığımızda, şekerin bu kadar ortalarda gözükmediğini fark ederiz. Çünkü on dokuzuncu yüzyıla kadar şeker çok pahalı bir maddeydi. Tatlı ve şekerlerin yapımında bal ve üzüm şerbeti kullanılırdı. Örneğin sarayın 1720 yılında yaptığı bir sünnet töreni kayıtlarından, baklavalar için tam 12.088 kilo bal kullanıldığını öğreniyoruz. Bu tür törenlerde ham şeker sadece büyük tasvirlerin yapımında kullanılıyordu. Tören boyunca taşınan bu tasvirler kuş, balık, çiçek bahçesi ya da bir çiçek ağacı görünümündeki "nahıl"lardan oluşurdu. Aslında şeker adı çok geçmesine rağmen, bu ürünlerde bildiğimiz anlamda şeker pek kullanılmazdı. Çünkü şeker kamışından elde edilen ham şeker yurtdışından getirilirdi ve çok pahalıydı. Sıradan halk ise bu şekeri pek bilmezdi. Onlar tatlı gereksinimlerini bal, pekmez, kuru meyve gibi maddelerle giderirlerdi. Şeker dedin mi, ilaç anlaşılırdı. Öksürük şekeri, nöbet şekeri, lohusa şekeri gibi...

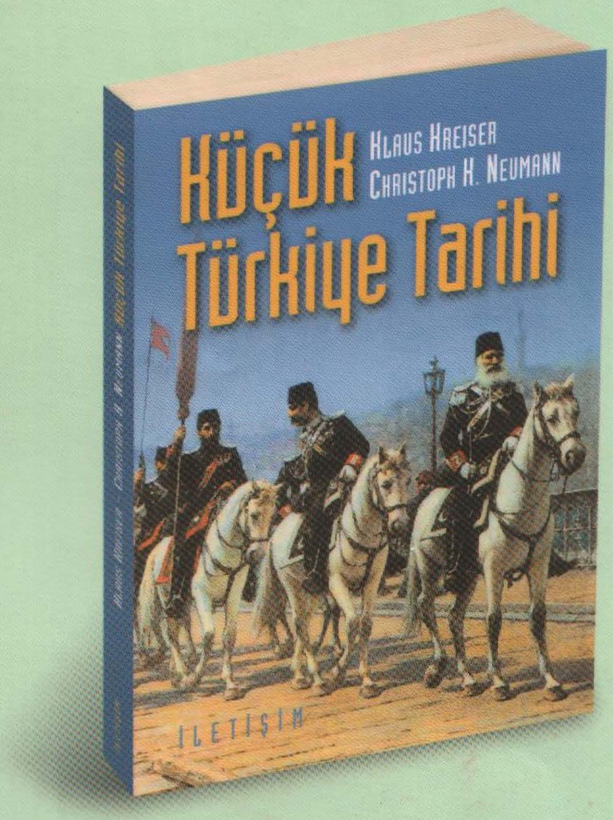
Cumhuriyetin ilk dönemlerinde şekerci dükkânlarında akideler, lokmalar ve elbette helvalar sergilenirken, gazete ve dergilerde de şekerden pek övgü ile söz edildiğini görürüz. Doktorlar da şekerin en elzem ve en sağlıklı besin olduğunu buyururlar. Bunun asıl nedeni, elbette yurdun dört bir köşesinde pıtrak gibi şeker fabrikalarının kuruluşudur. Şeker Fabrikaları'nın 1939 yılında yayınladığı *Türk Kadınının Tatlı Kitabı*, Türk kadınının nasıl sadece "tatlı dilli ve güler yüzlü" değil, aynı zamanda "yuvasının şen ve dinç kalması için" tatlılar yapan bir hanfendi olduğunu anlatarak söze girer. Ardından şekerin faydalarını, bugünkü bilgilerimiz açısından biraz tehlikeli biçimde abartarak devam eder: "Şeker yemiyenlerin skorpit denilen ve insanı çirkinleştiren bir hastalığa tutulmaları; hareket, canlılık ve neşe kabiliyetlerini kaybetmeleri; insan makinesinin kömürü mahiyetinde olan bu cevherin yaşamamız için yalnız maddi zaruretini ve faydasını değil, aynı zamanda onun manevi varlığımız, neşemiz, sevgimiz ve güzelliğimiz için ne mühim bir kaynak olduğunu da ispat eder."

İşin ironik yanı, bu kitabın yayınlanmasının ardından savaş yıllarını yaşayacak ve şeker sıkıntısı çekecek olmamızdır. Örneğin Refi' Cevad Ulunay, *Mizah* dergisindeki bir yazısına "Şekersiz Bayram" başlığını atar ve şöyle devam eder: "Nihayet bunu da gördük. Demek şekersiz bayram da olurmuş. Bundan olacak, artık güler yüz, tatlı söz kalmadı. Sanki şeker satan dükkancıların suratları sirke satıyor. Hakları yok mu? Şekersiz şekerci dükkanına müşteri değil, sinekler bile uğramaz." Savaş yıllarının ardından, giderek yükselen bir hızla şeker ve şekerli ürünler yeniden baş tacımız oldu. Bugünlerde bu konu artık bir ifrat noktasına ulaştı. Gün geçmiyor ki, yeni bir şekerli ürün piyasaya sürülmesin. Alternatif tıp bu konuda bizi uyarıyor, ama pek kulak asan yok galiba. Ama pardon... Bayram geliyor, muhalif olmayalım, şekeri tartışmayalım diyorum kendime, ama yine de beceremiyorum işte...

LİDERLİK GELECEĞİ
GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İletişim'den

2008 AĞUSTOS

KLAUS KREISER - CHRISTOPH K. NEUMANN

KÜÇÜK TÜRKİYE TARİHİ

Çeviren: Yunus Emre Gürbüz
Tarih dizisi, 422 sayfa, Ağustos 2008

Orta Asya'nın bozkırlarında başlayıp üç kıtaya, "Cihan İmparatorluğu"ndan "Hasta Adam"a, Cumhuriyet'ten demokrasiyi askıya alan darbelere uzanan bir serüven... Türklerin ve Türkiye'nin tarihini hamasetten uzak, tarihsel ve sosyolojik bir gerçekçilik içinde değerlendiren Klaus Kreiser ve Christoph K. Neumann'dan son yıllarda yaşanan gelişmeleri de içermesiyle güncel bir nitelik taşıyan, her açıdan önemli bir kaynak kitap.

TARİH VE TOPLUM

YENİ YAKLAŞIMLAR

SAYI 7, BAHAR-YAZ 2008

FUNDA BERKSOY: Heinrich Schlesinger'in II.Mahmud portreleri: Osmanlı Devleti'nde modernleşme ve hükümdar imgesi

HÜSEYİN AL - ŞEVKET KAMİL AKAR: Söylentinin gücü: İstanbul'da büyük panik ve 1861 finansal krizi

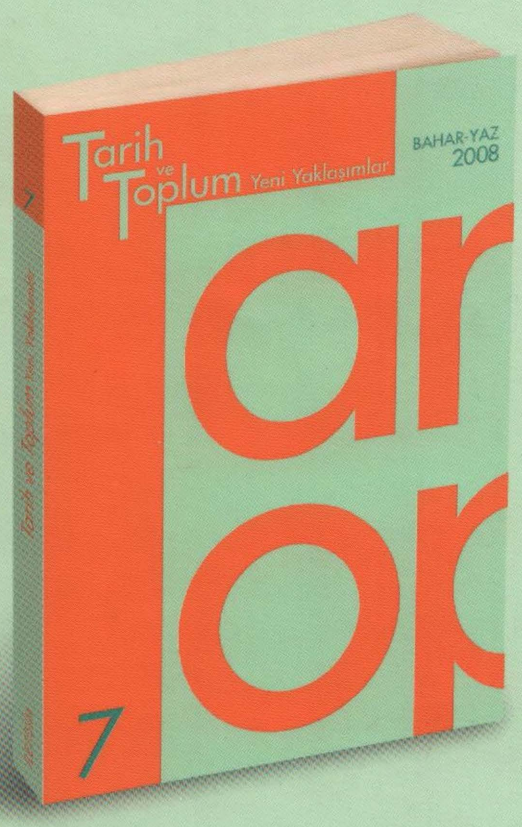
MURAT KORALTÜRK: Yabancı sermayeli imtiyazlı şirketlerde işgücünü Türkleştirme uygulamaları (1923-1930)

STEFO BENLİSOY: Türk-Yunan ilişkileri gelgitinde azınlık siyasetine bir örnek: Kilise ihtilafı

SELİM KARAHASANOĞLU: Osmanlı tarihyazımında "Lale Devri": Eleştirel bir değerlendirme

BERNA PEKESEN: Umumî Müfettiş İbrahim Tali Öngören: Müfettişlik icraatları ve 1934 Trakya Teftiş Gezisi Raporu

MURAT METİNSOY: "Blat, Stalin'den büyüktür": Erken dönem Sovyet sosyal tarihçiliğinde revizyonizm

www.iletisim.com.tr
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

Genel Dağıtım PUNTO Çobançeşme Mahallesi, Altay Sokak, Yenibosna 34196 İstanbul t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com • www.puntokitap.com